

T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

**SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ AÇISINDAN
KİRÂATLERDE “SAHİH” KAVRAMI**

Ömer ŞİMŞEK
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ AÇISINDAN
KİRÂATLERDE “SAHİH” KAVRAMI**

Hazırlayan

Ömer ŞİMŞEK

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Osman BAYRAKTUTAN

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME
(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

İğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **“SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ AÇISINDANKIRÂATLERDE “SAHİH” KAVRAMI”** adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.

Tezim sadece İğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin ...yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

28/08/2019

Ömer ŞİMŞEK

KABUL VE ONAY

Ömer ŞİMŞEK tarafından hazırlanan“**Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kırâatlerde “Sahih” Kavramı**”adlı çalışma **28.08.2019** Tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda jürilerimiz tarafından **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **TEFSİR** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak **oybirliği** ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Dr. Öğr. Üye. Osman BAYRAKTUTAN

(Başkan)

(İmza)

Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT

Üye

(İmza)

Dr. Öğr.Üye. Mehmet Emin YURT

Üye

ÖZET

İslam ilimleri içerisinde bir hayli kavram örgüsüne sahip olan Ulûm'ül- Kur'an (Kur'an ilimleri) dir. Kur'an'î okuyuşlar yani kırâatler Kur'an'la ilgili olan ilimlerin en erkeni sayılmaktadır. Kur'an okuyuşu ilk inen ayete dayanmaktadır. "Yaratan Rabbinin adıyla oku."¹ Kur'an-ı Kerim'le ilişkisi olan Nahiv, Sarf, Tefsir, Hadis ve diğer ilimlerin kırâat ilmi ile de sıkı bir ilişkisi vardır. Kırâat ilmine önem Kur'an'a verilen önemden ötürüdür. Kur'an nassı ve kırâatinde asıl olan semai ve rivayettir; rey ve içtihadta olanak yoktur. Bundan dolayıdır ki, Müslümanların mektep ve mezheplerinin çeşitlilik içerisinde olmasına rağmen kırâatin lahik'in sabikten aldığı metbu' bir Sünnet olduğunda ittifak etmişlerdir. Kırâat, rey, ictihat ve tefekkür ile alınmayacağına da ittifak etmişlerdir. Bu yöntem peygamber ve ashabının takip ettiği yoldur. Bu görüş kırâatlerin tevkihi olduğu ve peygamberden ictihat, kıyas ve rey ile gelmeyip tevâtür ile geldiğini söyleyenlerin görüşüdür.

Bu bakış ve yöntem üzeri kırâatte Sünnete bağlılığın yanında kible birliği gibi Müslümanların kitaplarına karşı birliktelikleri gerçekleşmiş olur.

Kur'an ilimleri hernekadar bir ıstilahilmi olmasa da Kur'an'ın ve teferruatının anlaşılmasında kavramların önemli bir yeri vardır. Bu çalışmada, Kırâat ilminde "Sahih Kırâat" kavramı temel hedefimiz olmanın yanında, İslamiyet öncesi Arap şiirlerinde "Sahih" kavramının kullanımı, Kur'an nüzûlü sonrası İslami ilimlerde, her bir ilim dalının hangi anlamda kullandığı, Arap dili edebiyatının Sarf ve Nahivde kullanımı, tarihi süreçte ilimlerde kullanımında yaşanan anlamsal genişleme ve daralma, bu kavramın türevleri, yakın anlamlıları, zıt anlamlıları, Kur'an kırâatinde hukuki boyutu, kırâat ilmindeki kullanılışı ile diğer ilimlerdeki kullanılışı arasındaki farklılıklar mukayese edilerek semantik yöntemle analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Sahih kırâat iman esaslarından biri olan kitabımız Kur'an-ı Kerim'in kırâatinin kabul ve reddinde mütevâtir kadar önemli olup, yakın anlamları ile beraber kırâat ilminde ilk dönemden beri kullanılmıştır. Bir mushafın veya herhangi bir Kurrâ'nın okuyuşunun geçerliliği bu kavramın kapsamı içinde olması gerekliliğinden ötürü bu kavramın efradını câmi' ve ağyarını mâni' tanımının tam olarak bilinmesi ve ortaya

¹Alak, 96/ 1.

konulması gerekmektedir. Bunun yapılabilmesi için bu kavramın semantik olarak tahlil edilmesi elzem görülmektedir.

Tez araştırmamız, özet, önsöz, konunun önemi ve amacı, çalışmanın yöntemi, çalışmada istifade edilen kaynaklar ve giriş sonrası iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde “Sahih” kavramının kavramsal çerçevesi semantik açıdan çizilmiş ve yakın anlamlıları aktarılmıştır. Sahih kavramı kırâat ilmi ve diğer ilimlerde birçok kelimeyle anlam yakınlığına sahip olduğundan, birçok Kurrâ sahih yerine yakın anlamlılarını kullandığından yakın ve zıt anlamlılarında tahlil edilmiştir.

Tezimiz’in ikinci bölümünde ise, sahih kavramının diğer İslami ilimlerde kullanılma şekli ve kırâat ilmindeki kullanımıyla bağlantısı ortaya konulmuştur. Bilindiği gibi ilk dönem kırâatlerde sahih olan ve sahih olmayan anlamında makbûlvemerud terimleri mevcuttur. Hz. Peygamber’den sağlam ve muttasıl bir isnat ile aktarılması, bir yönüyle (vecihle) de olsa Arap dili ve edebiyatı ile uyuşması, varsayımdahi olsa İmam mushafı denilen Hz. Osman’ın tensih/istinsah ettirdiği (çoğalttığı) ve şehirlere gönderdiği resmî yazım hattına uyumlu olması halinde makbûl (sahih) kabûl görmektedir. Bu üç kriterlerden birine veya tümüne uygunluk sağlamayan okuyuşlar yerine göre farklı isimler almıştır.

Kur’an olarak kabul edilen sahih kırâat, kırâatin bütün alanlarını yöneten bir merkez konumundadır. Tüm bunların yanında bu çalışma, Kur’an’ın özünü koruduğu ve ilk nüzûl edildiği gibi önümüzde olduğunu savunma amacı taşımaktadır.

Anahtar kavramlar: Kur’an, Nüzûl, Kırâat, Mütevâtir, Sahih, Şâz.

ABSTRACT

Among the Islamic sciences, the Qur'anic sciences have a very common concept. Although the Qur'an is not a science of term, the concepts have an important role in understanding the Qur'an and its details. In this study, the use of the word Sahih in classical dictionaries of the Arabic language and other sciences, especially in the science of Kırâat, has been examined with all its derivatives and the semantic method has been tried to be analyzed by considering the new meanings gained by the concept in history.

The concept of Sahih is one of the important terms in the acceptance / rejection of the Quran and is used in the science of Qur'an with different derivatives. In order for the messages presented by this concept to be fully revealed, it must be examined independently.

Our research consists of introduction, two chapters and conclusions. In the first chapter, the concept of Sahih is analyzed in terms of semantics. Since this concept has similarity in meaning with many words in the Qur'an and other sciences, its close and opposite meanings have been analyzed.

In the second part of our thesis, the use of the concept of sahih in other Islamic sciences and its connection with the use of Qur'an has been revealed. As it is known, the criterion of being a Makbûl / merdud depends on the following. If the readings were transferred by Prophet by a strong deed, overlap with the Arabic language in one aspect, match with the official line of the Mushafs replicated by Osman took the name of makbul (sahih). Readings that do not meet one or all of these three criteria received different names accordingly.

As a result, the Sahih Qur'an, which is accepted as the Qur'an, is a center that manages all areas. In addition to all these, our thesis carries the defense work that the essence of the Qur'an is preserved and that it is among us and in front of us like the first day of the coming.

Key Words: Qur'an, Nüzûl, Kırâat, Mutevâtir, Sahih, Şâz.

ÖNSÖZ

Kırâatler'in sahih anlamında makbul ve merdud açısından ikilitasnif ilk defa kim veya kimler tarafından yapıldığı tespiti ile ilgili kırâat ilmi bilginlerinin birbirleriyle örtüşmeyen bakış açıları vardır. Bilindiği gibi kırâat ilmi: ikili, üçlü, beşli ve altılı vb. gibi tasnif ve deneme devrelerini geçirmiştir.

Bu çalışmamızda “Sahih” kavramı semantik açıdan incelenecektir. Kur'an-ı Kerim'e taalluk eden kavramlar semantik açıdan değerlendirilirken kelimenin geçirdiği evrelere dikkat edilmelidir. Biz de bu çalışmamızda “sahih” kavramının İslam öncesi cahiliyye dönemi Araplar'da kullanımı ve diğer İslamî ilimlerde kullanıldığı anlamlarını tespit etmeye çalışacağız.

“Sahih” kavramının anlam çerçevesi, her bir ilim dalının oluşturduğu kullanıma göre ve kavramı kullananların kendi ilmi birikimine göre değişmektedir. Mevcut ilimlerde istilahlara üzerine ilim ehli nasıl uzlaşmaya vardıysa, o kavram o ilimde o şekil üzere kalmış ve tartışmaya meydan vermeyecek şekilde varlığını sürdürmüştür. Sahih kırâat, râvi zinciriyle sabit olma zorunluluğu bakımından hadis ilmi ile paralellik arz etmekteyken, ancak bu ilim dalını hadisten farklı kılan özellik; müşâfehe yoluyla hocadan arzetme şartına sahip olması ve Osman mushafına uygunluğudur.

Bir kavramın tahlili yapılırken kelimenin ilk anlamına gitmek önemlidir. Kelimenin en küçük yapısı olan kök harflerinden yola çıkarak, onu şekil ve anlam yönüyle incelemek gerekmektedir. Bu işlem orjinal anlamı yakalamaya ve ilgili kelimenin kavramsallaşma sürecini tespit etmeye yardımcı olmaktadır. Aslında, bir kelimenin görünenden daha büyük bir yanı vardır. O da, onun geçmişidir. Kullanımdaki kısım, daima bir arka planına işaret etmektedir. Bilindiği gibi sahih kırâat Kur'an'ın kendisine ve sahih kırâatlere, sahih sünnete, ashabın icmâsına, Arap diline, âyetin zahirine ve bağlamına, akl-ı selim'e, sağlam mantığa, kesinleşmiş ilmi verilere ters düşmemelidir. “Sahih” kelimesinin yakın anlamlılarını ve zıt anlamlılarını da bu çalışmada vererek kavramın anlamsal çerçevesini çizmiş olacağız.

Bu tez çalışmamızda her türlü akademik bilgi ve tecrübesini bizimle paylaşan, bıkmadan usanmadan başından sonuna kadar her konuda rahatça danışabildiğim ve bilgisinden istifade ettiğim çok değerli danışman hocam; Dr. Öğr. Üyesi Osman

BAYRAKTUTAN'a, diğer hocalarıma ve 6zellikle de anlayış g6steren aileme teşekk6r6 bir boru bilirim

6mer şİMşEK

IĞDIR-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XI
I- KONUNUN ÖNEMİ	XIV
II- KONUNUN AMACI.....	XV
III- KONUNUN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	XVI
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

SAHİH KAVRAMI ANLAM ALANI VE TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. SEMANTİK AÇIDAN SAHİH KAVRAMI.....	9
1.1.1 SAHİH SÖZLÜK ANLAMI.....	9
1.1.2. SAHİH KELİMESİNİN İSTİLAH MANASI.....	11
1.1.3. SAHİH KAVRAMININ ANLAM ÇERÇEVESİ	15
1.1.4. SAHİH KAVRAMI VE İSLAMİ İLİMLER.....	18
1.1.5. SAHİH KAVRAMININ EŞ ANLAMLI LARI:	20
1.1.5.1. MÜTEVÂTİR:	21
1.1.5.2. ÂHÂD KIRÂAT.....	23
1.1.5.3. SAHABE KIRÂATİ:	27
1.1.5.4. MEŞHÛR:.....	27
1.1.5.5. ÇOĞUNLUĞUN KIRÂATİ:	30
1.1.5.6. CEMAATİN KIRÂATİ:	31
1.1.5.7. CUMHURUN KIRÂATİ:	31
1.1.5.8. KURRÂ'NİN ÇOĞU(KIRÂATİ ÂMME).....	31
1.1.5.9.YEDİ KIRÂAT	32
1.1.5.10. MÜSTEFİZ VE ES-SEVAB.....	32
1.1.5.11.İCMÂ.....	33

1.1.5.12.NAZARÎ BİLGİ	33
1.1.6. SAHİH KAVRAMININ ZİT ANLAMLILARI.....	34
1.1.6.1. ZAYIF KİRÂAT.....	35
1.1.6.2. SAKÎM KİRÂAT.....	35
1.1.6.3. MÜDREC KİRÂAT	36
1.1.6.4. ŞÂZ KİRÂAT	36
1.1.6.5. MEVZÛ KİRÂAT.....	38
1.1.7. SAHİH'İN ŞARTLARI.....	38
1.2. DEĞERLENDİRME	45
İKİNCİ BÖLÜM	
SAHİH KAVRAMINI KULLANAN İLİMLER VE KAVRAMIN KİRÂATLERE GEÇİŞ SÜRECİ	
2.1.SAHİH KAVRAMININKİRÂATLERE GEÇİŞ SÜRECİ.....	47
2.1.1. SAHİH KAVRAMINI KULLANAN İLİMLER	48
2.1.2. KELAM İLMİ	48
2.1.3. USÛL-İ FİKİH	48
2.1.4. USÛL-İ HADİS	49
2.2. SAHİH KAVRAMININ KİRÂATLERE GEÇİŞ SERENCAMI.....	53
2.2.1. <i>Kur'anî Dayanaklar</i>	54
2.2.2. <i>Nebevî Argümanlar</i>	54
2.2.3. <i>Sahabe Faktörü</i>	55
2.2.4. <i>Osman Mushafı'ndan Kaynaklanan</i>	55
2.2.5. <i>Yazıdan Kaynaklanan</i>	56
2.2.6. <i>İnsan Unsurundan Kaynaklanan</i>	56
2.3. KİRÂAT SINIFLANDIRMALARI	56
2.3.1. <i>İkili Sınıflandırma</i>	56
2.3.2. <i>Üçlü Sınıflandırma</i>	59
2.3.3. <i>Altılı Sınıflandırma</i>	61
2.4. SAHİH KAVRAMI BAĞLAMINDA İHTİCÂC MESELESİ VE SAHİH KİRÂATLE İLİŞKİSİ	66
2.4.1. <i>Hüccet Sözlük ve İstılahi Anlamı</i>	66
2.4.2. <i>İhticâc Tespit İlişkisi</i>	67
2.4.3. <i>İhticâc Tercih İlişkisi</i>	69
2.5. DEĞERLENDİRME	74
SONUÇ.....	75
BİBLİYOGRAFYA	77

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı Geçen Eser
<i>a.s.</i>	Aleyhisselam
<i>b</i>	İbn (oğlu)
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>c.</i>	Cilt
<i>c.c</i>	Celle Celâlühü
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>d.</i>	Doğum, Doğumu
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>h.</i>	Hicrî
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>İst.</i>	İstanbul
<i>Ktp.</i>	Kütüphane, Kütüphanesi
<i>m.</i>	Milâdî
<i>nşr.</i>	Neşreden
<i>ö.</i>	Ölümü, Ölüm Tarihi
<i>r.a.</i>	Radıyallahu anh
<i>s.</i>	Sayfa
<i>s.a.v.</i>	Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
<i>SBE</i>	Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>sy.</i>	Sayı
<i>Tahk.</i>	Tahkik
<i>TDVY</i>	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
<i>trc.</i>	Tercüme, Tercüme Eden
<i>tsz.</i>	Tarihsiz
<i>vb.</i>	Ve Benzeri
<i>vs.</i>	Vesaire
<i>y.</i>	Yıl
<i>yy.</i>	Yayıncı Yok, Yayın Yeri Yok

I- KONUNUN ÖNEMİ

İlmi kırâat, her ne kadar bir kısım ulema içtihadı demişse de tevkifi ve bir sonrakinin bir öncekinden aldığı ve takip ettiği bir ilimdir. Konusu, muhtelif kırâatleri ile Kur'an'ın nazımıdır. İlmi kırâatin hedefi inzal olmuş yüce kitab Kur'an'ı Kerim'i tebdil, tahvil, tağyir, tezyid ve tahriften korumaktır. Aynı zamanda kırâat ilmi, Kur'an kelimelerini ve bunların farklı kırâatlerini Hz. Peygamber'den geldiği şekilde aktarmamızı sağlar. Sınırları kurallarca çizilmiş olan kırâatler üzerinde akıl yürüterek hakikate ulaşmada, bu çalışmamızda, yeni bir yöntem-usûlünümüz beklenemez. Çünkü kırâatlerintevfiki olduğunu ileri sürenler adeta kırâatleri dokunmazlık zırhına büründürmüşlerdir. Bu çalışmamızla ancak kırâat ilminde ve diğer ilimlerde kullanılan "Sahih" kavramının nitelik ve dayanaklarını açıklamaya çalışacağız.

Bu konunun araştırılmasına bizi sevk eden elbette birçok neden olmuştur, ancak öne çıkan nedenler şunlardır:

- Bu konunun Kur'an-ı Kerim ile büyük ve ayrılmaz bir bağı vardır.
- Geçmiş âlimlerin genişlettikleri, bolca değindikleri, her eserde konusunun geçtiği ve kendisinden bahsedildiği bir ilimdir. İlk dönem dini eserlerde kırâat vecihlerinin geçmediği nerdeyse bir eser yoktur. Geçmiş ilmi eserlerin bir konunun detaylı anlatımı ve farklı içtihat ve bakış açılarına dayanak olan kırâat konusudur.
- İlmi kırâatte yeni dönemde yazılan eserlerin birçoğu kırâat ihtilaflarını konu edinmiş, konular iyice akademik bir usûbolarak tahlil edilmemiş, bu fiili durum Kur'an üzerinde tartışmalara yol açmış ve insanların bir sonuca varmaları veya bir sonuç almaları bir hayli zorlanmıştır.
- Kırâat ilminin işlendiği eserlerin geneli Arapça eski yazım stilleri ve baskıları olduğundan birçok kişi bunlardan istifade edememektedir. Bu çalışma bir nevi erişimi kolaylaştırma, konuların dizayn ve düzeninin yanında konu yaklaşımlarını da ihtiva etmektedir.

Hiç şüphesiz Kur'an'ın dili Arapça'dır. Kur'an'ın doğru anlaşılması ve öğrenilmesi adına Arap şair ve edebiyatçıları, kendi şiir ve edebi çalışmalarına dayanak olarak hep kırâat vecihlerini getirmişlerdir. Kur'an'ı Kerim en çok okunan kitap olduğundan ötürü Kur'an'la ilgili kavramlar anlamsal olarak sürekli gelişmişlerdir. Bir kavram kendi anabilim dalında (ana konunun ıstılahında) delalet ettiği anlamın diğer anabilim dalındaki aynı kavramla bir etkileşimi muhakkaktır. Kavramlar ilim konuları döngüsünde olumlu veya olumsuz birbirlerinden etkilenmiştir. Her bir kavramın luğavi, ıstılahi ve mecazi bir anlam ve kullanışı vardır. Örneğin müfred sarf ilminde ikil ve çoğul karşıtı kullanılırken,² nahiv ilminde ikil ve çoğulda müfrettir. Nahiv ilminde bazen müfred çoğul karşıtı bazen de muzaf-muzaf'un-ileyh karşıtı kullanılmıştır.³ Bazen bir kelime tek başına gerekli maksudu ifade edememesinden dolayı tamlanan ve tamlayan sistemi içerisinde kullanılmaktadır. Nasıl ki nahiv ilminde kelimenin bir parçası olan harf kendi başına bir anlam ifade etmeyip, isim ve fiille bitiştiğinde anlam verdiği gibi, sahih kavramı da genel kullanımında tek başına anlam vermektense terimlere bağlantılı olarak çok anlamlılık kazanır. İlm-i Vaz'i'de ele alınan bir kelimenin ilkkuruluş ve kullanım (gerçek, hakiki) anlamdır. Bu kelime daha sonra ma kabli ve ma ba'dinden, zaman süreci içinde kazandığı daralma, genişleme, muradif, mecaz yan anlamı olarak adlandırılmaktadır. Öyleyse kavramların kullanıldıkları alanlara göre bazen sonraki anlam ve kullanışı ilk vaz'i anlam ve kullanımından daha meşhûr ve öne geçebilmektedir. Bu durum Kur'an literatüründe çok anlamlı mana taşıyan kelimelere "vücûh"; farklı kelimelerin bir anlama gelmesine "nezâir (muradif)" ve kelimenin hakiki anlamı haricinde kullanılmasına mecaz ve te'vil denilir.⁴ Bu gerekçe ve gerçekten yola çıkarak büyük oranda Arapça eserlerdeki "sahih" kavramının analizi irdelenmiştir.

Bizi bu konuyu seçmeye götüren sebeplerden biri, hac ve umre görevini ifâ eden hacı ve umrecilerimizin, başka ülkelerin hacılarını kendi ülkelerinden getirdikleri veya Suudi Arabistan'ın verdiği Kur'an'ların resmini ve kırâatini değişik gördüklerinden bazen bu durum, farklı Kur'an tartışmalarına sebebiyet vermektedir. Kur'an'ın farklı kırâat vecihlerinin olduğu ve farklı kırâat vecihlerinde herhangi bir ülkenin basım yaptığı olabilmektedir. Siyasi, felsefi, mezhebi, meşrebi ve ırki çatışmaların yaşandığı bu

² Eş-Şeyh Abdulhak, *Tedric'ül-Edani*, Salah Bilici Kitabevi, "tsz.", 6.

³ Sa'dullah el-Berda'i, *Hedaik'ül-Dekaik*, Salah Bilici Kitabevi, "tsz.", 21.

⁴ Nusrettin Boleli, *Belâgat*, MÜİFV., İstanbul, 2017, 82.

günkü İslam alemi ve özellikle ülkemizde zaman zaman dile getirilen bir komşu ülkenin farklı Kur'an'larının olduğu iddiasıdır. İslam hukukunun oluşumunda mezhepsel farklılıkların birçoğunda kırâat farklılıklarının olduğu ve farklı içtihadların kırâat vecihlerinden kaynaklandığı gerçeğidir. Acaba farklı ülkelerin farklı Kur'an'ları var mı? Yoksa tüm Müslümanların Kur'an'ı aynı mıdır? Aynı zamanda ibadetlerin geçerliliğinde sahih kırâatin şart oluşundan ötürü sahihliğin irdelenmesi gerekli görülmüştür.

Farklı kırâatler, doğal olarak beraberinde bazen farklı anlamları taşıdığından kırâat, tefsir farklı anlam arz ettiğinden ve ibadetin geçerliliğinde etki ve ilintili olduğundan üzerinde önemle durulmuştur. Tevâtür ile nakledilen kırâatler Kur'an'dan sayılmış ve bu kırâatlere "*sahih*" kırâatler denilmiştir.

İslamî ilimler arasında önemli bir yere sahip olan ilm-i kırâat birebir Kur'an ve Kur'an'ın okunması ile ilgili bir ilimdir. Tezimizin konusu, kırâatte kabul görmüş sahih kırâatin tahlili olduğundan, bir doktorun bir hastayı kalpten ameliyat etmesi kadar hassas ve bir o kadar da önemlidir.

II- KONUNUN AMACI

Mü'minlerin Kur'an'ın özelliklerini bilmeleri ve aydınlığı ile aydınlanmaları gerekir. Amaç Kur'an'ın okuyuşu ile ilgili kavramsal bilgiyi tahlil etmek ve dağınık ve bir anlam kargaşasında olan sahih kavramının anlamsal çerçevesini bir araya getirerek Kur'an ilimlerine bir nebze de olsa hizmet edip Kur'an ilmi taliplerine yardımcı olmaktır. Aynı zamanda günümüze kadar dilimize çevirisi yapılmayan tefsirlerin içerisindeki kırâat yaklaşımlarını ve müfessirlerin bakış açılarını erişimde kolaylaştırmak olacaktır. İlk günden günümüze kadar Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzerine indiği, peygamberin belîğ ve veciz sözü kırâatalarında müşkil olmuş; o gün bugün anlamı net olarak anlaşılmamıştır.⁵

Konumuzun amacının ne olduğusorusuna cevap vermek aşağıdaki hedefler çerçevesinde olacaktır.

- Kırâat ilminde semâî ve rivayetin önemine vurgu yapmak ve deliller çerçevesinde açıklamak. Bu çalışma Kur'an'a gelebilecek tahrif ve tebdil iddialarına sed çekmektedir.
- Kırâatin kıyas yol ve yöntemi ile gelmediği, semâî ve rivayetle geldiğini söyleyen kırâatte en meşhûr alimlerin görüşlerine açıklık getirmek.
- Kur'an metninin korunması hiçbir beşer müdahalesi olmadan tamamlandığının ispatını ortaya koymak.
- Müsteşriklerin Kur'an'la ilgili iddialarının asılsız ve yalan olduğunu ortaya koyup, bu iddiaların konuşmaya ve tartışmaya değer bir tarafının olmadığını kanıtlamak.
- İlk dönem İslam alimlerinin ihticâc, ihtiyar, tercih, istinbat ve sair konularda Kur'an kırâati alanında sarf ettikleri emeği ortaya koymak ve okuyucuların erişimine sağlamak.
- Kırâat kavramlarını mukayeseli olarak aktarmak ve rivayet kargaşalarının içinden sahih kırâatla ilgili malzemeleri itina ile alarak konumuzun amacı doğrultusunda harmanlaştırmak.

⁵Ebu Şamet el-Makdisi, *el-Mürşid'il-Veciz İla Mebahis-i Teteâlluku bil-Kitab'il-Aziz*, Daru Sadr, Beyrût, "tsz.", 3.

- Aynı zamanda sahih kavramının tanımıyla merdûd, şâz, kabul olmayan ve kabul görmeyen kırâatleri tanıtmaktır. Kırâat âlimlerinin kırâat isnad, tarik, vecih ve hüccetlerini okuyucuların önüne serdetmektir.
- Amaç Kur'an'la bilimsel ve ruhsal bir bağ kurmak, Kur'an'ın tarihsel sürecinde okuyuş dayanaklarını tahlil etmek, Kur'an'ın diğer semâvi kitaplara göre konumunu bilmek, kırâat kavramlarının toparlayıcı bir tanımını yapmak ve kabul görmüş "Sahih" kırâati tanıtmaya katkı sunmaktır.

III- KONUNUN YÖNTEMİ ve KAYNAKLARI

Çalışma yöntemimizde, kırâat ilminde sahîh kırâati tespit etmenin yanında; kırâat ilminin alanı, kapsamı, genelde kırâat alanında kullanılan terimlerle kırâatın ilişkisi özelde de “Sahîh” teriminin kırâatle ve kırâat terimiyle bağlantısı gibi hususlardatespitler yapılacaktır.“Sahîh” kavramı ile ilgili kavramlar mukayeseli ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

“Sahîh” kavramı neredeyse bütün kavramlar gibi, tarihî süreç içerisinde anlam daralması, genişlemesi ve anlam kayması gibi birçok değişime uğradığından sahîh kavramının birçok İslami ilimler alanındaki kavramsal anlamı tahlil edilmiştir. Bu durum dikkate alındığında, sahîh kavramının ilk dönem eserlerinde kullanılmış olduğu anlam ile daha sonraki eserler veya dönemlerde kullanılan anlamının farklı olduğu ortaya çıkmakta ve lafızları aynı olsa da, terim anlamları çoğu zaman farklı yaklaşımlar taşımış ve ihtiyaçlar sebebiyle değişebilmiştir. Bir kavram bir dönemde kullanıldığı bir anlamdan bir sonraki dönemde aynı anlamda kullanılmayıp başka bir anlamda kullanılabilmiştir. Farklı ilim dallarında farklı anlamlarda kullanılmıştır. Biz de bu çerçevede öncelikle ‘sahîh’ kavramının anlam tahlilini yapıp hangi anlamlarda kullanıldığını ve ilk dönem anlamıyla uyum gösterip göstermediğini göz önüne sermeye çalışacağız. Sahîh kelimesinin yakın anlamlılarını ve zıt anlamlılarını da vererek bu kavramın anlamsal çerçevesini çizmiş olacağız.

Çalışmamızda ulaşacağımız kaynaklar, Kur’an İlimleri (Ulûm’ül-Kur’an), Dirayet’ül-Hadis, Arap Dili ve Belağatı, İlmi Vaz’i’, İlmi Meâni, Usûl’ul-Fıkıh ve tefsirler olacaktır. Haddizatında konumuz, Kur’an kırâati kavramları çerçevesinde olduğundan tefsir alanında yazılan ilk Arapça eserler ile yeni dönem (muasır) eserler arasından ulaşabildiğimiz eserlerden oluşacaktır. Sahîh kavramının semantik açıdan analizi ilk dönem lügat kitapları da başvurduğumuz kaynaklar arasında yer alacaktır. Arapça ve Türkçe eserlerden yararlanılacaktır.

GİRİŞ

Kur'an Cebrail aracılığıyla Hatem'ül Enbiyâ'ya inen, muciz olan, tevâtüren bize gelen, göğüslerde taşınan, okunması ile ibadet edilen, musafta yazımı Fatıha ile başlayıp Nas süresi ile biten, dünya ve ahiret saadetini insanlar için sağlayan⁶, iki kapak arasında olan ilahi bir kitaptır. Her Peygamberin mucizesi olduğu gibi Hz. Peygamberin en büyük mucizesi, hiç şüphesiz bize bıraktığı iki ağır emanetten biri olan Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim'i İslami ilimlerden her ilim dalı kendi perspektifinden tanımlamıştır. Aslında en güzel tanımı Kur'an'ın kendisi kendisine yapmaktadır. Yani Kur'an'a göre veya Kur'an da Kur'an. Kur'an'da, Kur'an'ın birçok ismi ve sıfatı varken en meşhûru Kur'an olup 58 yerde geçmektedir.

Kur'an'ın tahriften korunduğu, Kur'anda eksilme ve çoğaltmanın olmadığı düşüncesine inanma ve katılma ile Kur'an kırâatına önem arasında sıkı bir birliktelik vardır.⁷ Çünkü kırâat ilmi her şeyden önce Kur'an'ın değişim ve tahriften korunduğunun ispat ve savunmasıdır. Müfessir ve Fakihler kırâatleri farklı hüküm çıkartmada hüccet olarak kullanmış olup bununla ümmete kolaylık sağlamışlardır.⁸ Çalışmamızın çerçevesini belirleyen Sahih kavramının daha iyi anlaşılması için kısmen kırâatin irdelenmesi gerekir. Nitekim sahih kırâat denilir; öyleyse Sahih kırâat nedir?

Kırâet: (القرائة) çoğulu Kırâattır. Kırâet kelimesi, sözlükte okumak ve tilavet etmek anlamına gelen k-r-e fiilinin semaî bir mastarıdır. Kırâat dışıl çoğul olarak "قراءة" sözcüğünün çoğulu, toplama ve toplatmak anlamındadır.⁹ Rağib İsfehani'ye göre; kırâat, okumak için harf ve kelimeleri birbirine yapıştırmaktır.¹⁰ İsimde sübut ve istimrar asılken, fiilde tecdid asıldır. Kur'an'ın sürekli yenilediği farizasından hareketle Karâe fiil kökünden türevi daha uyumlu görülmektedir.¹¹ Karâe kökünden

⁶ Eş-Şeyh Abdulhamit Yusuf Mansur, *Neylül-Hayrat fî Kiraat'il-Âşr'il-Mütevâtiret Min Tarik'îş-Şatibiyyeti ved-Durret*, Daru İbni Haldun, İskenderiye, 1996, 11.

⁷ İbni Cezeri, *Muncid'ül-Mukri'in ve Mursid'i Talibin*, 3-4.

⁸ el- Allame eş-Şeyh Şahabettin Ahmet b. Muhammed b. Abdülğani ed-Dimyati, *İthafu- Fudlail-Beşer fî Kırâat'il-Erba'at'il-Âşer*, Dar'ül kütüb'ül ilmiye , Beyrut, "tsz.", 5.

⁹ Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriya, *Mu'cemu Mekayis'il-Luğat*, Dar'ul Fikr, 1979, 34.

¹⁰ Eb'ül-Kasım Hüseyin b. el-Fazl, *Müfredt'ül-Elfaz'ül-Kur'an*, Dar'ül-Kalem, Beyrût, "tsz.", mad. 2005.

¹¹ Muhammed Bekir İsmail, *Dirasat'un fî Ulum'ul-Kur'an*, Dar'ul-Menar, Kahire, 1. Baskı, 1991, 10.

türemiş 58 kavram Kur'an'ı Kerim'de geçmektedir. Kırâat imamlarından her birinin, rivayet ettiği vekırâatlerini alma tariklerinde ittifak veya ihtilaf etmek suretiyle, diğerlerinin en farklı okuyuşlarıdır. Kırâatin terim manası şu şekilde tarif edilmektedir; “Kaynaklarda nakledenlerine nispet ederek, Kur'an kelimelerinin telaffuz (edâ) keyfiyetleri ve Kur'an lafızlarında nakledilmiş ihtilaf ile meşgul olan bir ilimdir.”¹² Kendisi ile Kur'an kelimelerinin nasıl okunacağı öğrenilen ve okunmasında ittifak ve ihtilafı gösteren ilimdir.¹³ Bazılarına göre ise, Kur'an-ı Kerim lafızlarının teşdid ve tahfif açısından nasıl okunacağını ve harflerde vahiy elfazlarının ihtilafını içeren bir ilim dalıdır.¹⁴

Kırâat bilginleri, her on Kurrâ'dan birisine nispet edilen farklı yazım veya okuyuşa Kırâat; bu Kurrâ'ların herhangi birisinden rivayetlerini alıp râvilere nispet edilen bilgiye Rivayet; ne kadar aşağıya doğru insede râviden rivayeti alana nispet edilen okuyuş prensibine Târik; Kâri'in bir tarikinden veya rivayetinden birinin tercih edilmesine vecih demişlerdir.¹⁵ Kırâat imamlarının, kırâate verdikleri farklı tanımların neticesinde istilahi anlamı olarak kırâat şu alanları kapsamaktadır:

a- Kırâat ihtilaf yerleri

b- Sahih kırâat

c- Kırâatler arasındaki farklar, gerekçeler ve gerçekler.

Aslında Kur'an kırâatinin yedi veya on kırâat imamına dayanak sebebi bunların bu ilme koydukları usûlden, verdikleri önem ve hizmetten ötürüdür. Haddizatında Kur'an okumasını bilen ilk dönem Müslümanlarının hepsi kırâat aktarımcıları ve okuyucuları olmuşlardır.¹⁶ Ümmetin üzerinde icmâ'en anlaştığı ve kabul gördükleri Mushaf imam mushafıdır. İmam mushafının tensih edilip gönderildiği merkez ve beldeler, tabii olarak ilmi kırâat merkezleri olmuşlardır. Bu şehir ve beldelerde ekseriyeti tabiinlerden oluşan büyük bir kırâat tabakası oluşmuştur. Bu şehirlerde ilmi kırâat ile ilgili detaylı

¹² Muhsin Emin el-Âmilî, *Nakzü'l-Veşî'a Beyne'l-Hakâiki ve'l-Evhâm*, Müessesetü'l-E'lemî, IV. Baskı, Beyrut, 1404/1983, 150-160.

¹³ Abdulfettah el-Kadi, *el-Budur'uz-Zahire*, “ysz.”, “tsz.”, 5.

¹⁴ Dr.Muhammed Salim Muhaysin, *el-Kırâatü ve Eseruha Fi Ulum'ul-Arebiyyeti*, “ysz.”, “tsz.”, 16.

¹⁵ Eymen Bakle, *Teshil-i İlmi Kırâat*, Birinci Baskı, Dimeşk,2008, 35.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz: Muhammed Mahmud Abdullah, *Müessesetü Şebab'ül-Cami'â*, İskenderiye, 2001, 4-10.

kırâat mektepleri oluşmuş ve her Kurrâ kendi semâi ve ulaştığı rivayeti ile okuyuş vecihlerini ortaya koymuş ve okuyuş tercihleri ile okumuş ve tedrisatını yapmıştır. Bu dönemde daha kırâat tasnifleri olmamış her kırâat ya bir kişiye, kabileye, şehre veya bölgeye nispet edilerek tercih ve hüccette kullanılıyordu. Kırâatler genelde Kırâat-i Übey b. Ka'b, Kırâat-i İbn-i Me'sûd, Kırâat-i Hafs'il-Küfi, Kırâat-i Ebi Amr, Kırâat-i Abdullah, Kırâat-i İbn-i Abbas, Kırâat-i İbn-i Kesir, Kırâati'l-Âmme, Kırâat'il-Mekki, Kırâat-i Mücâhit, Kırâat-i Ehl-i Medine, Kırâat'il-A'meş, Kırâati Ehl-i Küfe, Kırâat-i Kettede, Kırâat'il-Hasen, Kırâat-i Üzzemu Ehl'il-Küfe, Kırâat-i Üzzemi Ehl'il-Medine, vel-Hicaz vel-Basrati¹⁷ ... gibi isnadlarla yapılmaktadı. ¹⁸

Kırâat alanında tercihleri açısından bir çok Kurrâ'nın içerisinde öne çıkan Kurrâ'ı seb'â'dır. İbni Mücâhit bu yedi Kurrâ'nın topluca isimlerini "Kırâat-i Seb'â" adıyla isimlendiren ilk Kurrâ'dır.

İbni Cezeri "Tayyibet'in-Neşr" eserinde, "bir yönüyle olsa nahive uyumlu olan, ihtimali dahi olsa resmi mushafın özelliğini taşıyan ve okuyuşunun isnadı sahih olan kırâat Kur'an'dır" demektedir. Ona göre, bu üç rükünden birinin olmadığı kırâat yedi kırâat içerisinde olsa dahi şâz'dır.¹⁹

Kırâatlerin kabul ve merdûdu üç rükün/şart üzerine inşa edildiğinden, ister yedi ister yedi bin kırâat olsun bu özellikleri taşıyorsa sahih; taşıyorsa şâz'dır. Sahih kırâatlerin ölçütü içerisinde yedi kırâatten olması şartı yoktur.²⁰ Yedi kırâatin sahipleri:

"Medine'de Nafi' b. Abdurrahman (ö. 169/785),

Mekke'de Abdullah b. Kesir (ö. 120/738),

Kûfe'de Âsım b. Behdele (ö.127/745), Hamza b. Habib (ö.156/m)

¹⁷ Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Camiü'l-Beyan an Te'vilil Kur'an*, Darü'l-Hadis, Kahire, 2010, IV, 9.

قراءة أبي بن كعب في قراءة ابن مسعود على قراءة حفص الكوفي \\ قراءة أبي عمرو قراءة عبد الله \\ قراءة حفص¹⁸

قراءة العامة \\ قراءة المكي \\ قراءة مجاهد \\ قراءة أهل المدينة \\ قراءة بن عباس \\ قراءة ابن كثير

قراءة الاعمش \\ قراءة أهل الكوفة \\ قراءة قتادة \\ قراءة الحسن \\ قراءة عظم أهل الكوفة \\ قراءة عظم أهل المدينة والحجاز والبصرة

¹⁹ İbn'ül-Cezeri, *Şerh'ü Tayyibet'ün-Neşr*, Darul Kitabül İlmîyye, Kahire, 2000, 7.

²⁰ Cezeri, *En-Neşr*, I, 44.

ve Ebu Ali b. Hamza el-Kisa (ö. 189/805),

Basra'da Ebu Amr b. Alâ(ö. 154/771)

ve Şam'da Abdullah b. Amir'dir (ö. 118/736)”²¹

İbnü'l-Cezeri kırâati şöyle tanımlamıştır: “Kur’an-ı Kerim lafızlarının okunuş keyfiyetini ve bu lafızlarla alakalı ittifak ve ihtilafları râvilerine nispet ederek okumak ve bilmektir.”²² Kırâat, vasıl, fasıl, ispat, hazif, i’rab, lugât,ittifaki ihtilaf, tercih, ihtiyar ve ihticâc vecihleri açısından râvilerine isnad ederek okumaktır. “Bir okuyucunun ses ve söz aracılığı ile iradeli olarak harflerden kelimeler, kelimelerden cümle ya da cümleler oluşturmak suretiyle meydana getirdiği Kur’an metnini (kırâatini) acele etmeksizin tecvit disiplini doğrultusunda yavaş yavaş kendisine veya bir başkasına duyuracak şekilde okumasıdır.”²³ Kırâat lafızlarının telaffuzunda nasıl okunacağını usûl ve kaideler koyan, bu kaide ve kurallarının çoğunu rivayetle delillendiren ve kırâat vecihlerini râvilere mal eden Kur’an ilimlerinden bir ilim dalıdır. ²⁴ Kur’an, Medine döneminde nüzûl tarihi aşamasında anlam merkezli okunmuştur. Kırâat okuyuş serbestisi, doğrudan Hz. Peygamberin serahaten söylemine ve bu söylem kırâat âlimlerinin nezdinde bir izin ve kolaylık ruhsatı olarak yorumlanmaktadır.²⁵ Kırâat serbestisi ve ihtilafları pratikte birçok alana yayılmış ve görülmüştür. Kısaca şöyle açıklayabiliriz:

- a. İsimlerdeki eril, dişil, müfret, müennes ve çoğul okuyuş ihtilafları ve serbestisi alanında; örneğin²⁶ “كُلُّ أَمَنٍ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ” müfret kitap, çoğul kütüb olarak okunmuştur.
- b. İ’rab (kelimenin sonundaki seslendirme) yönünde ihtilaf; örneğin:²⁷ “هُؤُلَاءِ بَنَاتِي” “Ra’nın” ötre ve üstün okuma.

²¹ Ali b. Muhammed es-Sehavi, *Cemal’ül-Kurra ve Kemal’ül-İkra*, nşr. Ali Hüseyin el-Bevvab, Mekke, 1987, II, 428.

²² Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukrîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, nşr. Ali b. Muhammed el-İmran, Kahire, “tsz.”, 49.

²³ Yavuz Fırat, “Kırâat Tertîl Ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma Ve Karşılaştırması”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 263.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Salim Bazmül, *el-Kirâetu ve Eseruhu fit-Tefsir’i vel-Ahkam*, Riyad, 1996, I, 107-114.

²⁵ Muhammed b. Muhammed İbn-i Cezerî, *Takrib’ün-Neşr fil-Kiraat’il-Âşr*, Thk. İbrahim Âteve el-Ivez, Matba’âtu Mustafa bab-i Halebî, I. Baskı, Mısır, 1381/1961, 59.

²⁶ Bakara, 2/ 285.

- c. Tasrif (kelime kökü türeme) yönünden ihtilaf; örneğin:²⁸«فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا»²⁸ âyn harfini şeddeli بَعْدَ “be’êde” okunması.
- d. Harflerin te’hir ve takdim yönünden ihtilaf; örneğin: “أَفَلَمْ يَبَيِّنْ” okuyuşu veya hemzeyi iki “Ya” harfi arasına alma okuyuşu. Veya kelimelerin takdim veya te’hiri “فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ” bina-i fail ilk okunduğu gibi, önde bina-i meçhul kipi ile de okunmuştur.
- e. Kelimenin fiil kipi olarak bina-i ma’lum veya bina-i meçhul olarak okunmasında.
- f. İbdal’de (bir harfi yakın harf ile değişiminde) ihtilaf
- g. Harf artırma veya azaltmada ihtilaf
- h. Tecvit kuralları olan tefhim, terkik, izhar, idğam gibi konularda ihtilaf

Yedi harf mefhûmu yedi kırâat durumuna dair değilse o zaman Kur’an’ın başka bir yüksek gaye ve mesajına yöneliktir. Elbetteki bu amaç evrensel mesajın sürekli tazeliğidir. Kırâat ihtilafının büyük bir kısmı seslendirmeye dayanmaktadır. Farklı lehçeleri Kur’an kırâatlarında etkisi az kelimelerde görülmüştür. Nitekim buna da Peygamber (a.s.) toleransla yaklaşmıştır.

İbn-i Mücâhit tarafından kırâati seb’a adıyla yedi sahih kırâatle sınırlandırılan kırâatler, kırâat âlimlerinin geneli nezdinde mütevâtir kırâatler olarak kabul görmüş; fakat bu yedi kırâatin tevâtür yöntem ve olgusunda ittifak sağlanmamıştır. Bir kırâatin üç sahih şartlarından biri olan Arap dili edebiyatına uygunluk şartını birinci sıraya almalarına rağmen, Nahivcilere koz vermemek adına senedin muttasıl ve güvenilir olduğu durumda Arap dili gramerine uyumluluk şartı pek bir öneme haiz tutulmamaktadır.

İbn-i Cerir et-Taberi’den Ebi Talib el-Mekki’nin de kendisinden naklettiği üzere o, “Kitab’ül-Kirâat” kitabında sahih kırâat için resmi mushafa uyumluluk ile sahih senedi dayanak olarak zikretmektedir. Ondandır gelenler sahih kırâat için üç şartı şart koştu. Bu üç şartı taşıyan bir kırâatı inkar etmek küfür sayılmıştır. Çünkü bu üç

²⁷ Hud, 11/ 78.

²⁸ Sebe, 34/19.

rükünü taşıyan bir kırâât tevâtür emarelerini taşımakta ve dolayısıyla dinin zaruriyatından sayılmaktadır.²⁹

Peki, kırââtlarin varlığını olumlu olumsuz yönünden değerlendirirsek önümüze nasıl bir tablo çıkacaktır. Elbetteki kırâât farklılıklarının varlıkları olumlu olarak çıkacaktır. Biz farklı kırââtlarin varlığına olumlu yönden bakar ve olumluluğunu zikredeceğimiz maddelerle ortaya koyacağız.

1. Kur'an belâğatının ve çok anlamlılığın oluşması
2. Kolay okunuşu ve rahat ezberlenmesi
3. Farklı hükümlerin oluşması ve hukukun genişletilmesi
4. Dilciler için anlamsal kaynak ve dayanak olması.³⁰

İlk dönem müfessirlerin tefsir kitapları kırâât açısından incelendiğinde elli civarında kırââtlarin söz konusu olduğu görülecektir. Kırââtlarin yedi kırâât ile sınırlandırılmasında İbn-i Mücâhid'in "Kitab'üs-Seb'â fîl-Kırâât" eseri, "Kur'an'ın yedi harf üzerinde nüzul olduğu" hadisi, Hz. Osman'ın ilk tensih ettiği yedi Mushaf ve yedi şehre gönderilişinin etkisi ve uyumluluk sağlama zorlamasından kaynaklanmaktadır.³¹

İslam fıkıh mezhepleri ve düşünce mezheplerinin siyaseten meşrulaştırılmaları olduğu gibi kırâât vecihlerindedeki İbn-i Mücâhid siyasallaşmaya başvurmuş; İbn-i Miksem ve İbn-i Şennebuz gibi kırâât bilginlerini bertaraf etmek için hakim iktidarlarca işbirliğine gitmiştir. Elbette çalışmamız, kırââtlerde "sahih" kavramının semantik değerlendirme ve analiz eksenli olacaktır

²⁹ Nebil b. Muhammed İbrahim Al-i İsmail, *İlm'ül-Kırâât*, Mektebet'üt-Tevbe, Riyad, "tsz.", 36.

³⁰ Ahmet Sait Muhammed, *et-Tevcihü'l-Belağî lil-Kıraatil Kur'anîyeti*, Mektebet-ül-Edeb, Beyrüt, 1980, 20 ve sonrası.

³¹ Mustafa Sadık Rafi'i, *İ'caz'ül-Kur'an ve Beleğat'ün-Nebeviyye*, Mektebet-ü Ticariyye, Mısır, 1965, 47-48.

Kurrâ:Sahih, mütevâtir, şâz ve sair kırâatlerin kendi adlarına nispet edilen ve kırâat ilminde öne çıkmış kişilerdir. Kırâatler ihtilafı tarihi süreç içerisinde tedricen şu neden ve sebeplerden oluşmuş denilebilmektedir.³²

- a. Beldelere gönderilen Osman Mushaflarındaki yazım farklılıklarının oluşu
- b. Osman Mushaf'ında noktalama ve harekenin olmayışı
- c. Lehçelerin farklı oluşu: Lehçelerin ihtilafı kelimedeki bir harfin öne veya öne alınmaması ile oluşmuştur. Örneğin “صاعة - صاعة”³³
- d. Kurrâ'lar arasında oluşan farklı okuyuş

Kur'an-ı Kerim peygamberlere inen semavî kitapların arasında en faziletli ve en mükemmel kitap sayılmaktadır. Hiçbir Müslüman Kur'an'ın tilâvetinden ve onunla hemhalolmaktan istiğna edemez. Kur'an'ın tilâvet edilmesi ile Mü'minlerin sevap aldığı bir ibadettir. Fakat bu Kur'an tilâveti nasıl olmalı, nasıl okunmalı, hangi kırâat olmalı ve kendisinden nasıl yararlanmalıdır? Bu soruların cevabında kırâat ilminin önemi ortaya çıkmaktadır.³⁴ Hz. Peygamber (sav) Kur'an'ın tertil ve tilâvetinde Hz. Cebrail'in denetim ve gözetiminetabi tutulmuş, kendisinde aynı tarz ve eğitim ile ashabından Kâri'ler yetiştirmiştir.

Hz. Peygamber sahabeler içerisinde ses güzelliği ile temayüz etmiş kişileri Kur'an kırâatinde teşvik etmiş bir sürü Kur'an hafızını yetiştirmiştir. Sonraki nesillere Kur'an kırâat vecihlerinin çoğunu bu Kâri' ve Hafızlar aktarmıştır. Halefin seleften alma usûlünü Kırâat âlimleri günümüze kadar aynı titizlikle bu sancağı taşımışlardır.

Bir müfessirin kırâat vecihlerini ve derecelerini bilmesi gerekir; çünkü mezhepler arasındaki farklı hukuki tanımların dayanağı çoğu zaman kırâat ihtilaflarından çıkmakta ve kırâatlere dayanmaktadır. Günümüz dünyasında geçmişten günümüze kadar kelimî ve mezhebî ayrışmaların dayandığı bazı kırâat farklılıklarından

³² Muhammed Abdulazim Zerkani, *Menahil'ül-İrfan fî Ulum'il-Kur'an*, Darul-Fikr, Beyrût, 1988, I, 147-148.

³³ Celalettin es-Suyûtî, *el-İtkan Fi Ulum'il-Kur'an*, thk. Mustafa Dib Boğa, Dar'ul İbni Kesir, 2. Baskı, Beyrût, 1993, I, 154-155.

³⁴ Muhammed Salim Muhaysini, *el-İrşad'ül Celiyye fî Kıraet'is-Seb'â min Tarik'is-Şatibiyye*, Mektebet'ül-Külliyet'ül -Ezheriyye, Mısır, 1971, 5.

hareketle bazı konularda büyük bir tartışmanın olduğu ve bu alanda çok sayıda eser yazıldığı ve Kur'an metninin sıhhatini sorgulamaya yönelik bazı akademisyenleri etkiledikleri gözlenmektedir. (Örneğin abdest ayetinde ayaklar konusu). Böyle sisli bir ortamda sis perdelerini kaldıracak ve Kur'an'a sahih bir rü'yeti sağlayacak kıstas elbetteki elzem olacaktır. Buradan yola çıkarak "sahih" kırâat analizini yapmaya çalışılmıştır. İlm-i kırâatte "Sahih" kavramı, bir haberin doğru olduğunu ifade etmeye yarayan ve bir haberin epistemik değerini ortaya koyan kavramdır.

İlm-i kırâat yani kırâat vecihleri, ilk dönem Müfessir ve tefsir tarihi nezdinde geniş ve önemli bir yer kapsamaktadır. Kırâat vecihleri dün olduğu gibi halende Kur'an ilimlerinin en problemlili konularından biri olarak yerini korumaktadır. Özellikle mezhebi ve fihki tefsirlerde kırâatler genişçe işlenmiş, herkes kendi mezhep ve meşreplerine farklı yollardan farklı deliller sunmuştur.³⁵

Kırâat olgusu özellikle dilbilimciler nezdinde tefsir tarihinde bir hayli müşkil ve münazaralı konulardan biri olmuş ve olmaktadır. İslam tefsir kültüründeki ister küçük ister büyük hacimli kitaplardaki kırâatlerin ele alınış biçimine bakıldığında, tartışmaları kırâatler yedidir ve infazı bitirememiştir. Olayın aslına baktığımızda ilk günden günümüze kadar kırâatler olgusu ve konusu yeterince insanları tatmin etmediği, bu alanda birçok tatminkâr cevap halen beklendiği görülmektedir. Baskıcı ve dar düşünce ürünü olan Yedi kırâat yalnız doğrudur; sınırlı anlayış çemberinden çıkılmalı ve sorunu bilimsel yönden özgürce ortaya koymak gerekmemekte ve pek kimse (Mu'tezile hariç) buna cür'et etmemiştir. İşte bu tezimizde, ilk dönem tefsirlerdeki bilgiler ışığında kırâatler olgusu ortaya konulmakta ve bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır. Çalışma bizden, tevfiğ Allah'tandır.

³⁵Geniş bilgi için bkz.Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Er-Râzi, *Et Tefsirül Kebir, Mefatihül Gayb*, Beyrût, 1981, VIII, 234.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAHİH KAVRAMI ANLAM ALANI VE TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. SEMANTİK AÇIDAN SAHİH KAVRAMI

Arap dili öğretim geleneğinde semantik ilmine “İlm-i Vaz’i” ve “İlmi Meâni” denilir. Kelimenin ilk konduğu manayla verdiği anlama (kelimenin delaleti) kelimenin bir şeye tahsisi yani “vaz’î” denilmektedir.³⁶“Semantik, terimlerin nasıl anlamlı olabildiklerini anlamaya çalışmaktır.”³⁷Sahih kavramının analizi ve tahlili sahîh kavramının üzerinde müttelik olunan anlamını vererek tüm kullanım alanındaki doğruluğa adım atma merhalesidir.

“Sahîh kırâat” semantik değerlendirmesinin gözle görünürlüğünün ilk merhalesi bazı sahabe, tabiîn ve Kırâat bilginlerine dayanmakta olduğu bilinmektedir.³⁸ İlm-i kırâat, Kur’ân-ı Kerim’in okunuş keyfiyeti, kırâat âlimlerine nisbet edilen okuyuşlar, bunlarla ilgili ilim dalı. Sözlükte kırâat; “okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek” anlamında masdar.³⁹ Kırâat imamlarından her birinin, rivayet ettiği vekirâatlerini alma tariklerinde ittifak veya ihtilaf etmek suretiyle, diğerlerin en farklı okuyuşlarıdır.⁴⁰

Kur’an okuyuş farklılıkları ilk Müslümanların arasında vuku bulmuştur. Ayetlerden farklı anlam çıkarımında kırâat vecihlerinin çoğunluğunda farklı anlam kazandırma özelliği varken, bazılarında da bu farklı anlamı kazandırma özelliği yoktur. Farklı okuma ve yorumlama neticesinde farklı hükümler ortaya çıkmıştır.

1.1.1. Sahîh Sözlük Anlamı

Sahîh kavramını İslamiyyet öncesi cahiliye dönemi denilen dönemde Araplar şiirlerinde kullanılmıştır. Arapların altı şairlerinin şiirlerinde sahîh kavramının kullanıldığına rastlıyoruz:

³⁶ İbn-i Hacib, *Tam Kayıtlı Molla Camii*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, “tsz.”, 4.

³⁷Abdulkerim Saber, “*Semantik-Delâlet Kavramlarının Mukayesesi ve Anlambilim Kavramının Muhtevasının Tespiti*”, C.Ü.İ.F.D. XVII, 2003, 112.

³⁸ Bkz.,Abdulfetteh İsmail ebu Ali el-Farisi, *İlmi Tefsir ve Kırâette Hayatı ve Konumu*, 3. Baskı, Daru’l Matbaati’l Hadise, Cidde, 1989, 153.

³⁹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, 1995, İstanbul, k-r-e- mad., 697.

⁴⁰Ebû’l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mukrem İbn-i Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâder Lübnan. , “tsz.”, “Kr’e” md.

صَحَّ الكتاب - Kitabı tahkik etti.

تصحيح تمارين التلاميذ - Öğrenci alıştırmalarının düzeltilmesi,

صَحَّ نقطة معينة - Belirli noktayı belirledi.

في حديث - صَحَّ معلوماتك - Konuşmada bilgilerini düzelt,

صَحَّ الله المريض: أصحَّه؛ شفاه و عافاه من دائه - Allah hastaya şifa verdi. Ve kurtardı.

صَحَّ الله جسمك - Allah"bedenini sağlam kılsın.

صَحَّ العقد: وقَّعه وأمضاه "صَحَّحت المعاهدة". - Akit'i onadı ve geçerli oldu.

صَحَّ الرَّأوي الحديث - Râvi hadisi sahih saydı ve sahihliğe isnad etti.⁴⁶

Geçerli muahede, anlamlarında kullanılır.

1.1.2. Sahih Kelimesinin İstılah Manası

Bilindiği gibi Mekki kırâatler üçlü tasnife tabi tutulmuştur. Şayet zabt va adl olan birisine ilk baştan sonuna kadar bir kırâat dayanıyorsa buna sahih kırâat denilir. Bir âdilin diğer bir âdilden muttasıl bir sentle rivayet etmesinin yanında kırâat imamlarının yanında râvinin meşhûr olması gerekir. Bu kayıt vahit târiki ile gelen râvi ve rivayetinin meşhûr olması gerekir. Yani şâz ve ğaletten sayılmaması gerekir. Araştırmacı senede bakar, sened sahih ise diğer rukünlere bakmaya ihtiyaç görmemelidir.⁴⁷ Bilindiği gibi İbn-i Mücâhid, Kırâat tasnifi hakkında yedisınırlamasında tercih ve seçiminde öncü olduğu gibi sahih kırâat rukünlerini oluşturmada da öncüdür.⁴⁸ Yedi kırâat konusunda sünnetten herhangi bir şey varit olmamıştır. Yedi kırâatin yedi harfle tevafuku tesadüfidir. İlm-i kırâat herkesin uğraş alanı olduğu için birçok kırâat ortaya çıkmıştır. İbn-i Mücâhid bu keşmekeş ve kargaşaya dur demek adına önemli şehirlerde öne çıkmış

⁴⁶Abdul Hamit Ömer Ahmet Muhtar, *Mu'cem'ül Lüğat'ül-Arebiyye*, Darü'l-Kütüb,Beyrut, "tsz.", 1. Baskı, II, 1270.

⁴⁷ Cezeri , *age.*,I. 13.

⁴⁸ Cezeri, *age.*,I, 9.

bu yedi Kurrâ'yı kırâat alanında yetki sahibi ilan etmiş ve bazı tevafuklardan ötürü yedi sayısı tutulmuştur.⁴⁹

Sahih kırâatin üç dayanağının bulunduğu yedi kırâatten olmayan her kırâat sahih sayılır ve kendisine itibar edilir. İbn-i Cezeri “en-Neşr fi'l-Kıraet'il-Aşr” kitabının başında sahih kırâatlerin şartlarını aktardıktan sonra bu şartlara uyan bir kırâat ister yedi Kurrâ imamından, ister Âşere'den isterse de makbul başka imamlardan olsun sahihtir. “*Kırâat halefîn selefinde aldığı ve öğrendiğiniz gibi okuyun*”⁵⁰

Kırâat dayanağı olan sahih senedin olması, râvinin rivayeti adil ve zabıt muttasıl ve güvenilir bir râvi ile peygambere ulaşacaktır. Bu sanedin tevâtür olma şartı yoktur; ancak râvinin adâlet ve zabtının meşhûr olması gerekir.⁵¹ Kurrâ'nın sübutundaki tevâtür şartı Mekki'ye göre kırâatlerde şart değildir. Çünkü bazılarının yanında tevâtür olan bir kırâat diğerlerinin yanında tevâtür veya makbul değildir.

Sahih kavramının kullanıldığı usûl'ül hadis ilmi ile kullanıldığı ilm-i kırâatte bir yakınlık ve benzerlik vardır. Sahih kırâatin sahih senet tanımı hadisleride kapsamaktadır. Ancak resmi Mushaf ve Arap dili kriterleri sahih hadisleri çıkarmaktadır. Çünkü hadis usulünde, sahih hadisin tanımında resmi Mushaf'a uyumluluk ruknü yoktur. Hadis usûlü açısından bir kırâatin sahih olup olmadığına baktığımızda bir kırâat, güvenilir muttasıl sened ve Arap diline uygunluk şartlarını taşıdığına resmi mushafa uyumluluk içerisinde olmazsada sahih tanımının çerçevesine girer. Birçok sahabenin mushafı resmi mushafın dışında kaldıklarından sahih tanımının dışında sayılmışlardır. (Örneğin Hz. Ali, İbn-i Abbas, İbn-i Mes'ud v.s. gibi mushafların okuyuş tarzları Peygamber'e dayanmadığını veya Arap dili edebiyatına uygun olmadığını kimse iddia edemez. Sadece bu Mushaf veya kırâatler resmi mushafın dışında kaldıklarından sahih kavramının da dışında sayılmışlardır.) Hadis literatüründeki sahih kavramının tanımına göre bu mukayese ile Hz. Osman'ın mushafına uymayan kırâatler sahih tanımının içine

⁴⁹ Eymen Baklet, *Teshil'i-İlmi Kırâat*, Dimeşk, 2008, 54-56.

⁵⁰ İmam Ahmed, Müsned, II, 297.

⁵¹ Ebu Talip *el-Mekki, el-İbane ân Meân'il-Kirâat*, thk. Abdulfetteh İsmail Halebi, Dar'un-Nehda Kahire “ tsz.”, 39; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Âşr*, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut, “ tsz.”, I, 9-12.

girerler,fakat üzerinde ittifak olunan resmi Mushafa uyumlulukları olmadığından bunlarla ibadet edilmesi uygun görülmemiştir.⁵²

Sahih kavramı çok anlamlılık taşıyan, her ilim dalında o ilim dalına özgü diğerinden farklı anlamda kullanılmış, anlam genişliği yaşamış bir terimdir. Kırâat ilmindeki kriterleri yalnız birinci kriteri hadisteki tanımla bağdaşmakta olup diğer iki kriteri kendisine has ve özgündür. İlk olarak Ubeydullah b. Amr muttasıl veâli isnada vurgu anlamında şöyle demiştir. “Sahih olan nazil isnad, sakim veya zayıf olan âli isnaddan hayırlıdır/evlâdır.” Bu veciz sözü ile anlaşılıyor ki sahih kavramı çok erkence kullanılmıştır. Taberi “Cami’ül-Beyan” tefsirinde genelde sahih kavramının yerine es-Sevab kavramını kullanmıştır.⁵³

“Sahih” kavramı çoğu zaman ilm-i kırâatte tevâtür ile eş anlamlı (muterâdif) kullanılan bir kavramdır. Özellikle kırâat ilminde sahih kavramı muhataba güven duygusu vermiş ve kırâatler onunla kabul görmüştür. Sahih kavramı nazarî bilgi ifade etmekte olup, istidlale dayanmakta, ilk bakışta kesin ve doğru hükmü verilemeyen, belli kriterler sonucu doğru olduğuhükmüne varılan farklı ilimlerde farklı kriterleri olan bir kavramdır. Sahih; ayıp, kusur ve hastalıklardan âri (salim/beri) olan; söz ve söylemlerde kendisine itimat ve güvenilen olgudur.

Peygamber sözünde (hadiste); “sahih, âdil ve zâbt bir ravînin yine âdil ve zabt bir ravîden nakliyle, isnadı sonuna kadar Hz. Peygamber’e ulaşan şâz ve muallel olmayan hadise”⁵⁴ sahih denilmektedir.

Fıkıh ilminde genelde Sıfat’ül-müşebbehe (sıfat bildiren) bir kelime olduğundan, sahih ve sıhhatin sübut ve devamına, iki veya daha fazla görüşlerden birinin tercihinde “el-Esahhu”, /“es-Sahihu” الْأَصْحُ أَوْ الصَّحِيحُ ihtilaf, görüşler arasında güçlü ve ciddi olduğunda tercih edilecek görüş hakkında, “el-Esehhu, الْأَصْحُ”, ihtilaf, az olduğunda

⁵² İbnü'l-Cezeri, *Müncid’ül-Mukri’in*, Kahire, “tsz.”,16-17.

⁵³ Bkz. Taberi, *Cami’ül-Beyan*.VII,235

⁵⁴ İbnus-Salah, *Mukaddimetu ibnis-Salah fi Ulum’il-Hadis*, Müessesetü Kütüb’us- Sekafiye Beyrut, 1999, 21; Osman b. Abdurrahman, *Ulum’ul-Hadis,li İbni Salah*, thk. Nurettin Itr, Dar’ul-Fikr’ül-Muâsir, 1986, Beyrut,345.

“fes-Sahihu فَالصَّحِيحُ” denilmektedir. Her hangi bir görüşe sahih denildiğinde mukabili fesat/batıl “فَإِنَّ الصَّحِيحَ مِنْهُ مُشْتَعِرٌ بِفَسَادِ مُقَابِلِهِ” demektir.⁵⁵

Günlük konuşma dilinde konuşanın sözünü onaylamak adına “sahih” yani sözün doğruluğuna; kişinin fiziki yapısının sağlamlığına; adilpaylaşımçı/paylaşmaya; matematiksel hesabın sağlamlığına (hesab-i sahih); doğru ve gerçek neseb gibi anlamlarda kullanılır.

İlm-i Sarf'ta “Vav”, “Ya” ve “Elif'in” içinde olmadığı fiile; Nahiv ilminde kurallı çoğula; menkus ve meksur olmayan isme, ilm-i vaz'ı' de, eser (kitap) isminde, Buhâri ve Müslîm'in hadis kitaplarına delalet etmektedir. Kırâat ilminde sahih kavramına yüklenen Hz. Osman'ın çoğaltıp büyük şehirlere gönderdiği resmi Mushaflardan herhangi birine zımnende olsa uyumluluk içerisinde olması ve yine herhangi bir vecihle dahi olsa Arap dili ve edebiyatı gramerine uyumluluk sağlayan okuyuşlar bil-ittifak sahih kırâattir. Bu iki şart ve tanım kırâate özgü bir tanımdır.

Sahih kelimesi genelde müstakil kullanılmayıp yeri geldiğinde mevsuf veya sıfat, yeri geldiğinde muzaf veya muzafun ileyhiolarak da kullanılmakta, bu sebeple aldığı nitelik veya bağlı olduğu terime göre anlam vermektedir. Örneğin; Buhâri ve Müslîm'e göre sahih, Sahih'ül-isnad, Sahih'ül-metin, Sahih ilim, Sahih'i rical, Sahih'i Rûvvat, Sahih sahibi, Sahih'i mutlak, Sahih kavî (söz), Sahih tertib, Sahih vech, Sahih itikat, Sahih iman, Sahih akıl, Sahih ibadet, Sahih delil, Sahihniyet, Sahih haber, Sahih tezviç, Sahih bey, Sahih hisap, Sahih'ül-tarefeyn, Sahih-Zaif, Sahih-âlil, Sahih-fasit, Sahih-Hasen, Sahih-eseler, Sahih-makbul gibi... الْمَاءُ الصَّحِيحُ, muzafun ileyhi olduğundan abdestin alınması geçerli olan su, temiz su; وَلَوْ سَجَدَ الصَّحِيحُ عَلَى وَسَادَةٍ, özürsüz olmayan kişi yastığa secde ederse... عَدَدٌ صَحِيحٌ âded kelimesine nitelik olarak gelmiş; الشِّرَاءِ الصَّحِيحِ, muzafun ileyhi (tamlanan) geldiğinden ticari bir durumu belirlemektedir. الصَّحِيحُ بِالصَّحِيحِ, başkasının bir hayvanının telef ettiğinde sağlıklı karşılığı, sağlıklı tazmin etmede denklik anlamını irtibatlı olduğu kelimeye göre veririr.

⁵⁵ Muhammed b. ahmed el-Hattab eş-Şirbini eş-Şafi'i Şemssettin, *Muğnil Muhtaç İla Ma'rifeti Meâni elfaz'ül Muhtaç*, nşr. Dar'ul Kutub'ül-İlmiyye, , Beyrut, 1994, I, 105.

1.1.3. Sahih Kavramının Anlam Çerçevesi

Kırâat ilminde sahih kırâatin asıl dayanağı Sahih rivayettir. Kabul görünen bir kırâat her şeyden önce râviye dayanmaktadır. Kırâatin sahih olma özelliğinde içtihat ve kıyasa olanak yoktur. Hakkında rivayet olmayan bir kırâat Arap dili gereği caiz ve teknikçe güzel görünse bile okunması caiz değildir. Çünkü hakkında mevcut sahih rivayet yoktur.⁵⁶

İlimler içerisinde sahih kavramı ilk hadis ilimlerinde ve Muhadramun olan Rebi' kullanmıştır. "Hadislerden bir kısmı gündüz gibi aydınlık olup sıhhati anlaşılır; bir kısmı ise gece karanlığı gibi kapkara olup reddedilir."⁵⁷ Kırâatlerde aranan temel şart sahihliktir. Genel kabul görmüş inanç ve kırâat bilginlere göre bir kırâatin sahih vasfına haiz olabilmesi için;

- (1) Hz. Peygamber'den sağlam ve muttasıl ve sahih bir senetle aktarılması
- (2) Herhangi bir açıdan Arap dili gramer tekniği ile çatışmayıp uyumlu olması
- (3) Takdiren de olsa Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan herhangi birisine uyumluluk.⁵⁸ Resmi mushafa uyumluluğun kazanımları;
 - a- Kur'an surelerine sınırlama getirme; artma veya azaltmadan koruma
 - b- Her surenin teşekkül olduğu ayetleri belirleme ve kayıt altına alma
 - c- Kur'an kelimelerini belirleme ve kayıt altına alma
 - d- Harfleri belirleme ve kayıt altına alma
 - e- Kur'an'ı ezberden ezbere aktaranların zihninde herhangi olumsuz algıyı ortadan kaldırmaktır.

Resmi Mushafa uyumluluk şartında şöyle bir işkal söz konusudur; Osman mushafının resminde hareke ve nokta yoktur; bugün elimizdeki mushafın hareke ve noktalamada resmi mushafa uygunluk göstermediği birçok nokta vardır.

⁵⁶ Abdurrahman b. İsmail ibni Ebu Şamet, *elmürşid'ül-Kamil ila Uum'i Tetaâlleku bil-Kiatab'il-Aziz*, Dar'ul-Kutub'ul-İlmiyye, Kahire, 2003, 164.

⁵⁷ Ebû Yûsuf Ya'kub b. Süfân el-Fesevî, *Kitâbu'l-Ma'rife Ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1410, II, 564.

⁵⁸ Ebu Muhammed Mekki b. Ebi Talip Hammuş b. Muhammed el-Kaysi, *el-İbane ân meân'il-Kırâat*, thk. Abdulfettah İsmail Şelebi, Dar'un-Nahda, Kahire "tsz.", 18.

Sahih senedin kazanımları, genelde tecvit kurallarında etkili olmaktadır. Diğer iki sahihlik şartı kelime ve harf ile ilişkili iken; isnad, tecvit kurallarını, kelime şeklini ve harfin zabtı ile ilişkilidir.

Arap diline uyumluluk şartı, Kur'an baskılarında baskı hatalarını önleyen bir faktördür.

İmam Cezeri Arapdilene uyumluluk şartına genişletme kaydı getirerek dil gramer tekniğinin başından, yanından, sonundan diğer iki ruküne zarar vermeyecek şekilde herhangi bir açıdan bir uyumluluk sahih dayanak şartının en özelini ve güçlüsünü senedi kabul ediyor. Şayet Arabilik ve resmi Mushaf sahih senede aykırı olursa kırâat sahihlikten düşer. Bu açıklamasını dilcilere karşı yapmaktadır. Hakkında isnad olmadığı halde bazı kelimelerin okuyuşlarını sahih saymalarını isnad vurgusu ile reddetmektedir. Cezeri, senedin sıhhatini açıklarken,âdil ve zabt sahibi olan bir râvinin yine kendisi gibi birisinden sonuna kadar senedin sabit kalması ve bununla beraber bu kırâat alimlerinin nezdinde bilinen olacak, yanılma ve aykırı bir kırâat olmayacak kaydını getirmiştir.⁵⁹

Kırâatte geçerli olan temel şartlardan en önemlisi sahih bir senedinin olmasıdır. Kırâat kriterinde esas olan sahih senettir. Sahihi kırâat, sahih nakilden ibarettir.⁶⁰Kur'an'ın resmi Mushaf'a uygunluğu ve dil gramerliğine uygunluğu siyasi ve millidir. Çünkü Hz. Osman'ın tedavülden kaldırdığı bütün sahabelerin Mushafları muttasıl senetli ve sahihtir. Haddizatında tensih (çoğaltma baskısı), istişare ve resmi Kur'an kararına kadar mütevâtirdir. Osman Mushafı'nı resmi ve makbul, diğer sahabelerin Mushaflarının tedavülden kalkması, toplumsal işleyiş ve kabulde güçlü bir icmâ, güçlü olmayan bir icmâ'yı ortadan kaldırabilmektedir. Bu şartları taşıyan kırâat sahih, taşımayan ise gayri sahihtir.

“Kırâatlerin sahih olanını olmayanından ayırt etmek için ileri sürülen temel dayanak üç kriterdir.İbn-i Cezerî (ö.833) üçkriterden bahsettiği gibi⁶¹İbn-i Âmir de (ö.118) şu üç kriterden bahsetmiştir:⁶²

1- Hz.Peygamber'den sahih bir senedle rivayet edilmesi

⁵⁹ Cezeri, *age*, I, 13.

⁶⁰ Cezeri, *age*, I, 10-13.

⁶¹ Cezeri, *age*, I,9.

⁶² Bayraktutan, *KırâatlerdeTevâtür Olgusu*, 86-90.

- 2- Hz. Osman'ın mushafına takdiren de olsa uygun olması
- 3- Bir yönüyle de olsa Arapçanın gramer kurallarına uygun olması”⁶³

“Önceleri kırâatlerin sahih ve şâz olanları belli imamlara (örneğin Ferrâ'nın kırâati, Âmeş'in kırâati, İbn-i Kesir'in kırâati gibi...) isnad ile belirlenirken, İbn-i Âmir'den itibaren bu usûl yerini sözkonusu kurallara bırakmıştır.”⁶⁴

Sahih olarak nitelendirilen kırâatler senedleri açısından mütevâtir ve meşhûr diye zikredilirler. Genellikle yedi kırâat, mütevâtir olarak kabul edilirken ona tamamlamada kalan üç kırâate meşhûr kırâat denilmiştir.⁶⁵ İbnü'l Cezeri, bu üç kırâatin de mütevâtir olduğunu kabul etmektedir.⁶⁶ Kırâat âlimleri, bazı istisnaları bir yana kırâatte tevâtürü şart koşmuşlardır. Bu arada kırâatlerde tevâtür olgusuna karşı çıkanlar da olmuştur. Bunlar arasında el-Haddad Halef el-Hüseyni'ye göre, bir kırâat mütevâtir ise senedinin sahihliğine, Arapçaya ve Mushaf'ın yazısına uygunluğuna bakılmaksızın sahih kabul edilmesi gerekir. Öte yandan, el-Murşidu'l-Veciz'in sahibi eserinde yedi kırâat imamından nakledilen kırâatler içerisinde üzerinde icmâ olunan, sahih kırâatler olabileceği gibi şâz olanların da bulunabileceğini ifade eder. Ona göre, önemli olan kırâat için öngörülen üç şartın var olmasıdır. Taberîde yedi veya on kırâat imamından nakledilen bazı kırâatleri eleştirmiş ve başka okuyuşları daha doğru bulmuştur.

Tüm bu değerlendirmemizin özetini toparlayacak olursak önümüze kırâat ilminde sahih kavramının şöyle bir tanımı ortaya çıkmakta ve bunu İbn-i Salâh yapmaktadır. İbn-i Salah'a göre, sahih haber/hadis; adl ve zabt vasfına haiz bir kimsenin, isnadın sonuna kadar adâlet ve zabt sahibi kimselerden kopukluk olmaksızın, şâzve âliliktende âri gelen rivayettir.⁶⁷

Bazı fakihler kırâatteki sahih senetten maksadın peygamberden mütevâtiren gelmesidir, demişlerdir. Çoğu kez sahih kavramı mütevâtir yerinde kullanılmıştır. Sahih ile mütevâtir kavramları birkaç konuda birbirlerinden ayrılıp aralarında fark vardır.

⁶³ Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulümi'l-Kur'an*, Beyrût, 1979, 255.

⁶⁴ Halis Albayrak, “Kırâat Sorunu”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 2001, IV, 19-34.

⁶⁵ Mekki b. Ebi Talib, *El-İbane*, 65.

⁶⁶ Cezeri, *age.*, 45.

⁶⁷ Bayraktutan, *age.*, 20.

Mütevâtir kesin ve kat'î bilgi iken, sahih nazarî, istidlali ve izafî bilgidir.⁶⁸ Mütevâtir haber sened kriterlerine vurulmazken, sahih kavramı kriter ve kıstaslara vurulmaktadır.⁶⁹ Râvilerinin hallerinden sual olunmaz. Mesela; bir haber veya bir bilgi "tevâtür yoluyla elde edilmiştir" denildiği zaman; Kaynağı nedir? Kimden kime isnad edilmiştir? Bu haberi verenler; -Güvenilir insanlar mı? -Yoksa yalancı kimseler mi? şeklinde veya benzeri sorular tevcih edilmez. Haberi verenler kimler olursa olsun -ister imanlı, ister imansız kimse olsunlar-tevâtür yoluyla istihsal olunan haber; kesin bilgi (ilm-i yakin) ifade ettiği için; hiçbir itiraza kaçmadan onunla amel etmek farz olur.

1.1.4. Sahih Kavramı ve İslami İlimler

“Sahih” kavramının kökü “صَحَّحَ” S-h-h kökünden muzaâf (orta ve son harfi aynı cinsten olan üçlü) bir fiildir. Çoğulu cem’i sahih (salim) “sahihun/sahihin ve cem’i teksir (kırık çoğul) es-sihhau/es-sihah kiplerinde gelmekte dişili sahihet, çoğulu “sahihat”tır. “Sahih adam” illetinden (hastalığından) kurtulan, “şey’un sahih” bir şeyin her türlü kusur ve şüpheden âri olması, “sıhhatüs-salat” namazın geçerli olması, “sahih haber” gerçeğe uyumlu olan haber, “sahhe li aleyhi keza” borcun üzerinde sübût olması.⁷⁰ صَحَّحَ يَصِحُّ صِحَّةً فَهُوَ: صَحِيحٌ 1- Kişinin hastalığından kurtulması; karşıtı hastalıktır. 2- Bir şeyin ayıp, kusur ve hastalıklardan âri (salim/beri) olması; “namaz sahihtir”, “haber sahihtir”, “akit sahihtir”, iskeleti sahihtir”, “kararı sahihtir”, “şahitliği sahihtir” anlamlara geldiği gibi caiz, zahir, açık ve ma’kul anlamında da kullanılmaktadır.⁷¹ Söz ve söylemlerde kendisine itimat edilen sözdür. Karşıtı butlandır.⁷² Hadis ıstılahında Peygamber sözünden; “sahih, adâlet ve zâbit sahibi râvilerin muttasıl senedle rivayet ettikleri⁷³ yine âdil ve zâbit bir râviden nakliyle, isnadı sonuna kadar Hz. Peygamber’e ulaşan şâz ve muallel olmayan⁷⁴ hadise sahih denilmektedir. Sıfat’ül-müşabbehe (sıfat bildiren) bir kelime olduğundan, sahih ve sıhhatin sübût ve devamına; konuşanın sözünü onaylamak adına “sahih” yani doğruluğuna; kişinin fiziki yapısının

⁶⁸ Ahmet Muhammet Şakir, *el-Bais’ül-Hasais Şerhu İhtisari Ulum’il-Hadis*, Beyrut, 1983, 21.

⁶⁹ Muhammed Cemalüddîn b. Muhammed Saîd b. Kasım ed- Dımaşkı, *Kavaidü’t-Tahdis min Fünuni Mustalah’il-Hadis*, thk. Muhammed Behçe Baytar, Mektebetü’n-Neşri’l- Arabi, Dimeşki, 1925, 152.

⁷⁰ Halil el-Curr El-Larus, *El-Mu’cemül Arebiyyül Esasi*, Mektebatu Antevan, 738, Sahehe maddesi, Lübnan.

⁷¹ El Larus, *age.*, 720.

⁷² El-Larus, *age.*, 724.

⁷³ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usulü*, M.Ü.İ.F.V., İstanbul, 2010, No: 42, 23. Baskı, 105.

⁷⁴ İbnü’s-Salah, *Mukaddime*, 21.

sağlamlığına; âdil paylaşımcıya; matematiksel hesabın sağlamasına (hisab-ı sahih); doğru ve gerçek nesebe;⁷⁵ ilmi sarfta “Vav”, “Ya” ve “Elif’in” içinde olmadığı fiile; nahiv ilminde kurallı çoğula; menkus ve meksur olmayan isme, Buhari ve Müslim’in hadis kitaplarına delalet etmektedir.⁷⁶

Sahih kelimesi müstakil olmayıp hep izafi olarak kullanıldığında, izafet olduğu kelimeye göre anlam vermektedir.

Buhari’ye göre sahih, Müslim’e göre sahih; Sahih’ül-isnad, Sahih’ül metin, Sahih ilim, Sahih’i rical, Sahih’i rüvat, Sahih sahibi, Sahih’i mutlak, Sahih kavil (söz), Sahih tertib, Sahih yön, Sahih itikat, Sahih iman, Sahihakıl, Sahih ibadet, Sahih delil, Sahih niyet, Sahih haber, Sahih tezviç, Sahih bey’, Sahih hisap, Sahih’ül-tarefeyn, Sahih Zaif, Sahih âdil, Sahihfasit, Sahih Hasen, Sahih eserler, Sahih-makbul, Sahih araştırma, Sahih’ür-risalet (geçerli ve onaylanan risalet), Sahih antlaşma (geçerli antlaşma), Esehhu minhu (ondan daha salim ve faziletli), Âlal-asah (genel ve hakim görüş), Vezaret’üs-sihhet (sağlık bakanlığı), Tabibüs-sihha (sağlık dokuru)⁷⁷ vs...

Sahih kavramı bir haberin doğru olduğunu ifade etmeye yarayan ve bir haberin epistemik değerini ortaya koyan kavramdır. Câhız’a göre sahih; isnadı güvenilir, zayıf bir asla dayanmayan, çelişki ve zayıflık belirtileri taşımayan habere denir.⁷⁸ Kırâatte, “sahih bir nakille gelmesi”, “Mushaf imlâsına uygunluk” ve “Arap diline uygunluk”⁷⁹ manalarına gelmektedir.

Kırâatlerde esas olan tevâtür değil, sahih olması gerektiğini kırâat alanında yetkin olan Mekki b. Ebi Talib, Ebu Şame (ö.665/1266) ve İbn’ül- Cezerî (ö.833/1429) gibi kırâat âlimleri söylemişlerdir.⁸⁰ O halde mütevâtirlik kırâat şartlarından değildir. Öyleyse kırâatlerle Kur’an bir değildir. Çünkü Kur’an mütevâtir olandır diyenlerin görüşü ortaya çıkmaktadır.⁸¹

⁷⁵ Larus, *El- Münazzamat’ül-Arabiye lit-Terbiye ves-Sakafe*, 720, Sahih maddesi, Kahire.

⁷⁶ Larus, *age.*, 721- 722.

⁷⁷ Larus, *age.*, Sahih mad., 721- 722,

⁷⁸ Bayraktutan, *age.*, 20.

⁷⁹ Cezerî, *age.*, I, 9.

⁸⁰ Cezerî, *age.*, I, 9; Celaleddin es- Suyuti, *el- İtkan fi Ulum’ül Kur’an*, Kahire, “tsz.” I, 77.

⁸¹ Elbena ed-Dimyati, *İthafu Fudlail- Beşer bil-Kirâat’ül-Aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail, Alem’ül-Kutub ve Mektebet’ül-Külliyat’ül-Ezheriye, Mısır, H. 1407, 98.

Kur'an ile kırâat birdir diyenlere göre;Kur'an ile kırâat aynı hakikat olduklarından dolayı ikisinde de tevâtür şarttır.Bu görüşte olanlara göre;kırâat Kur'an'dır ve aralarında hiçbir fark yoktur. Kırâatler, Kur'an'ın seslendirilmesidir. "Kur'an'dan bir bölüm oku" denildiğinde o bilinen kırâatlerden birisiyle okunur; daha doğrusu bu kırâatlerden birisiyle okumak zorunda kalınır. Öyleyse Kur'an yedi tarzda inmiştir.⁸²

Sahihliği sabit olmuş bir kırâat sıradan bir rivâyet olarak değerlendirilmez. O mertebede görülemez. Ümmetin icmâ'sı ile sabit olmuş "yedi kırâat" veya sahih olan başka bir görüşe göre "On kırâat"ın hepsi de doğrudur. Bunlar asılsız birer rivayet değildir. Tevâtürle sabit olmuş kesin bilgidir.⁸³ Kur'ân lafız ve metin olarak yüce Allah'ın Nebisine indirdiği, Cebrail (a.s.)'ın kendisine talim ettiği şekliyle bize kadar ulaşmıştır. Yani Peygamberimiz zamanından itibaren bugüne kadar güvenilir topluluklar tarafından nesilden nesle hem yazı ile hem sözlü olarak nakledilmiştir.

Kırâat-i aşere ilmi öğrencilerce önemsenen bir ilim olup, ülkemizde sayılı bir iki Diyanet Eğitim Merkezlerinde okutulmaktadır. Eş-Şatibiyye ilmi kırâat kasidesi yedi kırâatin itibara alındığı ve ed-Durr'ul-Mudiyyet'deki kaside on kırâatin ele alındığı veciz eserlerdir.

1.1.5. Sahih Kavramının Eş Anlamlıları:

İslami ilimlerde sahih kavramına yakın birçok kelime kullanılmaktadır. Yaygın kullanılan sahih'in yakın anlamlıları, "sakib", "sedid", "saib", "sevab", "kevim", "muhkem", "beyin", "tamm", "celi", "hakiki", "salim", "selim" gibi terimlerdir. Hadis âlimleri yazdıkları eserlerde "sahih" tabirinin yerine "ceyyid", "kavi", "salih", "mücevved", "sabit"⁸⁴ gibi kavramları eş anlamlı olarak kullanmışlardır.⁸⁵ İlmi kırâatte tevâtür ile sahih kavramının birçok kere birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Sahih ve tevâtür terimleri usûl ilminde kullanıldıkları ve verdikleri

⁸² Hasan Diyaeddin Ater, el-*Ahruf'üs-Seb'û ve Menzilet'ül- Kiraati Minha*, 1. Baskı, , Dar'ul-Beşair'ül-İslamiyye, Beyrût, H. 1409, 13-14.

⁸³ Cezeri,*age.*,I, 54.

⁸⁴ "Hadis", *DİA*, XV, 37.

⁸⁵ H. Musa Bağcı, *Hadis Edebiyatı*, Ankara okulu yayınları, Ankara 2012, 308.

anlam dışında kırâat ilminde bir anlam vermektedir. Bazı kırâat âlimleri eserlerinde, yedi kırâat hakkında “mütevâtir” yerine “sahih” terimini kullanmışlardır.⁸⁶İbnü'l-Cezerî aynı eserinde şöyle demektedir: “Bir vecihle de olsa Arap diline uygun düşen, takdiren de olsa Hz. Osman Mushaf’larından birine uyan ve senedi sahih olan her kırâat, reddolunması ve inkâr edilmesi caiz ve helal olmayan sahih bir kırâattır. Hatta bu kırâat Kur’an’ın indiği yediharf kapsamındadır ve insanların onu kabul etmesi vacip olur. Bu kırâat ister yedi kırâat imamından, ister on kırâat imamından, isterse onların dışında kabul gören diğer kırâat imamlarından nakledilmiş olsun fark etmez. Bu üç unsurdan birisi kendinde bulunmayan kırâate, isterse yedi imamdan veya onlardan daha büyük başka birisinden nakledilmiş olsun, zayıf, şâz ya da bâtil kırâat denir.”⁸⁷

1.1.5.1. Mütevâtir:

‘V-t-r’ harflerinden meydana gelen kelime lügâtte; yalnız, ferd, çift olmayan, tek manasına geldiği gibi, kin ve intikam veya katil sebebiyle meydana gelen zulüm, dağa ulaşan yol ve burun delikleri arasındaki perde manalarına da gelmektedir.⁸⁸Tevâtür; peş peşe, birbiri ardınca gelmek demektir.⁸⁹ İstilahî anlamı, yalan haber nakletme üzerine ittifak edipbirleşmeleri aklen mümkün olmayan bir toplumun, kendileri gibi aynı özellikteki, diğer bir gruptan rivayet ettikleri muttasıl bir senetle Hz. Peygamber’e ulaşan kırâat vechine, mütevâtir kırâat denir.⁹⁰

Kur’an’ın tevâtürünün ispatı Kureyş veya diğer lehçelerle veya akılla ispatına ihtiyaç yoktur. Kur’an’ın tümü tevâtürken, kırâatlerin tümü kiraat değildir. Çünkü bir dizi kırâat tasnifi vardır. Kırâat âlimlerinden Ebu Şâme, yedi kırâatlerden bazılarının

⁸⁶ Cezerî, *age.*, I, 13-15.

⁸⁷ Cezerî, *age.*, I, 15.

⁸⁸ Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el- Ezherî, *Tezhib’ül Luğa*, thk, Yakup Abdün-Nebi, 1964, XIV, 275; İbn Manzûr, *age.*, V, 273; İbn’ül- Esir, *En-Nihaye Fi Garib’ül Hadis*, Kahire, “tsz.”, V, 147-148; Asım Efendi, *Kamus tercemesi* İstanbul, H. 1304, II,732; Ebul Feyz ez- Zebidi, *Tac’ul Aruz min Cevahir-i Kamus*, Mısır, 1306, XIV, 335-346.

⁸⁹ el-İsfehani, *age.*, 511; Muhammed b. Bahadır ez- Zerkeşi el- **Bahr’ül Muhit fi usul’il Fıkh** , thk., Muhammed Muhammed Temir, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2000, III, 296; İbn Manzûr, *age.*, V, 273-278; İsmail b. Hammad el- Cevherî, *es-Sahih tac’ül Luğa ve sahih’ül Arabiye*, nşr. Abdulğafur Attar Dar’ül Kutub’ül Arabi, Kahire, “tsz.”, II, 843; ez- Zebidi, *Tac’ül Aruz*, XIV, 335-346.

⁹⁰ Suyûti, *age.*, II, 502-503.

mütevâtirken, bazılarının şâz olduğunu söylemiştir.⁹¹Bazıları ise yedi kırâati mütevâtir saymışlardır. Tevâtür, kırâat imamlarına kadar bir zaman geçmesine rağmen rivayetin herhangi bir kesintiye uğramadan devam etmesi ve birbiri ardınca gelmesi anlamındadır. Tevâtür denilme sebebi ise, haberi nakledenler arasında ittisal olmaksızın farklı zamanlarda ve birbiri ardınca nakletmiş olmalarıdır. Istılahi olarak tevâtür, bilerek veya bilmeyerek yalan üzerinde anlaşmaları aklen mümkün olmayan bir çoğunluğun tıpkı kendileri gibi bir topluluk veya çoğunluktan kesintisiz aktardıkları haberdir.⁹²

Sahih terimin mütevâtir anlamında kullanıldığı ve aralarındaki bağlantı karşılaştırılmasını teorik ve pratik olmak üzere iki farklı açıdan yapmamız mümkündür.

Birincisi: Bu kavramların zuhûru (ilk ortaya çıkışları ve ilm-i kırâatte kullanılışları).

İkincisi: İçerikleriyle ilgilidir. Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in katkılarıyla kurulduğu kabul edilen nahiv ilmi ve daha sonraları ortaya çıkan sarf-iştikak, belâgat ilimlerini nassları anlamaya yarayan belli başlı lügavî ilimlerdir ki, bunlar ilk asırlarda tedvin edilmişlerdir. Yani İslam tarihinin ilk gününden itibaren her kelime kendi kök ve vaz'ine göre kullanılmıştır. Ayrıca fıkıh usûlünün lügavî ilimlerle aynı zamanlarda başladığını, daha sonraki asırlarda ortaya çıkan mantık ilmiyle bütünleşerek anlambilimin teşekkül ettiği söylenebilir. İlim adamları kelimenin temeline bakmadan sahada kullanmamışlardır.

Bizim burada yapacağımız çalışma, kavram analizleri ve bu kavramların birbirleriyle olan ortak yönlerini ve farklı yönlerini ortaya koymaktır. Mütevâtir ve sahih kavramı ilişkisinde bir haberin doğru olduğunu ifade etmeye yarayan ve bir haberin kabul değerini ortaya koyan kavramlardır.

İlk dönem Kâri'lerinin yanında tevâtür kavramı açıktan yoktu. Onlar için kırâatin peygambere ulaşmada sübut önemli idi; aynı zamanda birçok kırâat da

⁹¹ Bkz. Mekki b. Ebi Talip el-Kaysi, thk.Muhyeddin Ramazan, *el-İbane ân Meâniil-Kirâat*, 1. Baskı, , Dar'ul-Me'mun lil-Türas, Dimeşk,H. 1399, 520.

⁹² Zafer Ahmet Tahanevî, *Yeni Usul-i Hadis*, trc. Yaşar Kandemir, Ankara, 1986, 120-128; 1986, 120-128; Sümeyra Talu, *Hadislerin Akaiddeki Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2006, 12; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 345; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 1987, 120.

sahabeye dayanmakta idi. Bu dönemde mütevâtir anlamında Sahih kavramı kullanılmakta idi. Daha henüz mütevâtir kelimesi kitaplarda işlenmemiştir.⁹³ Kırâatlerin sıhhatini tespit noktasında ileri sürülen en önemli şart, senedinin sahih olmasıdır; mütevâtirde bu sorun olmaz ve aranmaz.

Fıkıh usûlü ve hadis usûlünde Mütevâtir, haberin bilgi değeriyle ilgili olan bir kavramdır ve zarûrî bilgi ifade ettiğinden İslam hukukunda dini habertevâtürle farziyet kazanır. Sahih haber ise; mütevâtir haberin dışında kalan ve mütevâtir seviyesine ulaşamayan ve bu nedenle de kendisine âhâd denilen haberlerle ilgili bir kavramdır.⁹⁴ Maddeler halinde aralarındaki farkı şöyle ortaya koyabiliriz:

- a. Mütevâtirzarûrî bilgi ifade eder; Sahih ise zarûrî bilgi değil, nazârî bilgi ifade eder.
- b. Mütevâtir haber için mutlak doğruluk hükmü verilirken senet aranmaz, cerh ve ta'dil'e bakılmaz, söyleyenin tabakasına bakılmadan haberin kendisi esas teşkil eder. Sahih haberde, haberi veren kişi veya kişilerin güvenilir olup olmadıkları önem arz eder.⁹⁵
- c. Tevâtür bütün bilgi akışını kapsar; sahih ise yalnız dini bilgi akışını kapsar.

1.1.5.2. Âhâd Kırâat

“Sikâ bir râvî kanalı ile sahabeden tabiîne, oradan da bir sonraki nesle olmak üzere muttasıl senetle şâz ve illetten uzak olarak nakledilen kırâat rivâyetleridir.”⁹⁶ Bir başka deyişle, sahih bir dayanağı ve isnadı olmanın yanında imam mushafı veya nahiv kurallarına aykırı olan veya kırâat imamları nezdinde gerektiği kadar şöhret görmeyen kırâatlerdir. Âhâd; Seb'a üzerine ilave edilen kırâati Selase, senedi sahih olup; ya Resmi Usmaniyye'ye veya Arap Nahvi'ne uymayan yahut da,

⁹³Baklet, *age.*, 122.

⁹⁴ Ahmet Muhammed Şakir, *el- Bais'ül Hadis Şerh'ü İhtisar-i ulum'ül Hadis*, Beyrût, 1983, 21.

⁹⁵ Geniş bilgi için bkz, Osman Bayraktutan “Semantik Analiz Yöntemi Açısından Tevâtür Kavramı”, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 5, Nisan 2015, 105.

⁹⁶Mehmet Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslam hukukuna ve Medtedolojisine Etkisi*, A.Ü.S.B.E. 1998, 50; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, fecr yayınları, Ankara, 2005, 59.

biraz önce zikredilen şöhrete ulaşamayan kırâatlere ise: Âhâd kırâatler⁹⁷ denilir.Sahih kırâat ile âhâd kırâat arasındaki en önemli fark, râvîlerin sikâ olması değil, râvî sayısı ve metnin hatt-ı mushafa uyup uymamasıdır. İlmi kırâatteki sahih kavramı ile âhâd kavramı Dirayetü'l Hadis ilmindeki tanımdan farklıdır. Kırâat ilminde âhâd, sahih kırâatin üç prensibi olan herhangi birisiyle çelişmez iken,Dirayetü'l- Hadis ilminde âhâd, Mütevâtir haberin zıddı olarak kullanılmıştır. İlk asırdaki haber-i vâhid tanımlamasıyla, sonradan yapılacak olan haber-i vâhid tarifleri birbirinden farklıdır. İlk asırda,âhâd, “mütevâtir haberin zıddı olarak, itimada şayan Ashâb-ı Kiram’dan birçokları tarafından değil, yalnız bir tek kimse tarafından nakledilen haberler” hakkında kullanılan bir kavramdır.⁹⁸Haber-i vahid ile ilgili imam Ebu Hanife ve öğrencileri “tek kişinin rivâyet ettiği haber” görüşündedirler. İmam Şâfiî’nin haberi’l-hassa ifadesi de haber-i vâhid anlamındadır.⁹⁹ Ancak onun bu kullanımı mütevâtir veya meşhûr seviyesine çıkmayan haber değil, tek kişinin verdiği haber hakkındadır. Sonraları ise,sahih haberinde içine girdiği mütevâtir karşıtı kullanılmıştır. Tevâtür ve meşhûr derecesinde olmayan her türlü haber haber-i vahid sayılmıştır. Hadis âlimleri, tabakalardan birinde râvî sayısı mütevâtirlik vasfı kazanamayacak şekilde teke düşen habere haber-i vâhid demişlerdir.¹⁰⁰

Ahad, senedi sahih olmakla beraber Kurrâ camiasında tanınmış bir kırâat olmaması, resmi mushafa veya Arap diline aykırı olmasıdır.¹⁰¹Sahihte zikredilen kriterleri taşımakla beraber buradaki “*her tabakada bir sikâ râvînin diğer bir sikâ râvîye nakli*” şeklinde râvîlerin sayısında bir aded yer almaktadır. Dikkat edilirse âhâd kırâatin en önemli özelliği, her tabakada bir râvînin rivâyetidir. Âhâd, bir yönüyle sahih kırâate bakarken diğer yönüyle de zayıf kırâate bakmaktadır.

⁹⁷ Ali Osman Yüksel, Mütevâtir Kırâatler, *Tartışmalı İlmi Toplantı*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 14-15 Ekim 2000, 65.

⁹⁸ Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1988, 14, 349.

⁹⁹ Şafii,*el- Ümm*, Darü’ş-Şüa’b,Beyrût, 1388/1968, IX, 15; Şafii, *er- Risale*, thk, Ahmet Muhammed Şakir, Darü’l-Kütübi’l- İlmiyye, Beyrut, “tsz,”, 234-235.

¹⁰⁰ Muhammed salim muhaysin, *Fi Ribahi’l Kurani’l-Kerim*, Mektebetü’l- Külliyyeti’l-Ezheriyye, Kahire, 1980, I, 432.

¹⁰¹ Baklet, *age.*, 188.

Kırâat ilminde âhâd: “Güvenilir bir râvî tarafından tabakadan tabakaya aradaki sened kopmaksızın şüzûz ve illetten de arî olarak aktarılmış kırâatlerdir.¹⁰²Literatürde vahid haber meşhûr ve tevâtür derecesine ulaşmayan rivayettir. Âhâd kırâat, haber-i vâhid mütevâtir haberin dışında kalan haberlerdir; haber-i vâhidin sıhhat yönünden Hz. Peygamber’e ait olup olmayışına göre yapılan sınıflandırmada da haber-i vâhid; sahih, hasen ve zayıf gibi bölümlere ayrılmıştır. “Haber-i vâhid eğer; “dininde güvenilir, zaptı tam, kesiksiz bir senetle hadisi nakleden râvîler tarafından, illetsiz ve şâz olmayarak nakledilmişse buna, li zâtihi sahih denmiştir.¹⁰³

Mütevâtir haberde haberin râvîlerinin güvenilir olması şart değilken, âhâd haberde bu şarttır. Mütevâtir haberi ileten topluluğun Müslüman olması bile gerekmezken, âhâd haberi rivâyet eden kişilerin adâlet ve zabt ehli olması gereklidir. Mütevâtir haberde isnad aranmaz, aransa da bulunmazken haber-i vâhitlerin isnadı yoksa bunlar hadis kitaplarında yer almaz ve hadis ilminde mütevâtir dışında senedi olmayan haberin de değeri yoktur. Şurasını belirtmek de faydalı olacaktır. Mütevâtirin dışında kalan bütün haberler âhâd kapsamındadır.¹⁰⁴

Bir kırâatin sahih oluşunun pratikteki dayanağı Müslümanların geneli nezdinde kabul görmüş olan imam mushafı ile örtüşmesidir. İlk dönem kriteri budur. Bir kırâatin sahih, makbul ve mu’teber olması nahiv gramerine uygunluk şartının istenmesi sadece bir tedbir ve tahrife engel düşünceyi taşımaktadır. İmam mushafın yazım stiline uyumluluk şartında da aynı düşünce yatmaktadır. Ne ilginçtirki, tevâtür olgusundan çok geç kırâat dayanaklarının içerisinde geçen dile uyumluluk nahiv bilgileri tarafından dahi tüm şartlardan daha öne çıkarılmamıştır. Tefsir ve kırâat bilgini Ebi Talib el-Mekki(ö.437/1045) şu ölçütleri kullanmaktadır: Ona göre kırâatin makbûliyeti için;

- (a) Gramer uyumluluğuna azami uyumluluk,
- (b) İmam mushafı yazım stiline uyumluluk,
- (c) Kur’an-ı Kerim’e dayanak,

¹⁰² Muhammed Salim Muhaysin, *Fi Rahaib’il Kur’an’il Kerim*, Mektebet’ül Külliyyet’ül eseriye, Kâhire, 1980, I, 432.

¹⁰³ Celalettin Abdurrahman b. Ebi Bekir, es- Suyuti, *Tedrib’ür-Ravi fi Şerh-i takrib’in-Nebevi*, Mektebet’ül-Kevser, Riyad, 1414,I-II, 368.

¹⁰⁴ Bayraktutan, *age.*, 40.

(d) Kırâatlerle ilgili herhangi bir hadis mevcutsa o hadise dayanmalı,

(e) Okunan veya tercih edilen kırâatin Âmmе'nin (bir şehir ahalisinin) bu kırâat üzerinde bir görüş birliğinde bulunması,

(f) Haremeyn'in kırâatine meyledilmesi ilke olarak benimsenmiştir. Ona göre tevâtür sahih kırâatin şartı değildir.¹⁰⁵

Kırâat imamlarını bir kitap halinde on beş imam olarak ilk bir araya getiren “ebu Übeyd b. el-Kasım”dır.¹⁰⁶ Mütevâtir kırâati, sahih kırâatin aksine nahiv ve şiirlerle hüccet getirilmiş ve savunulmuş; nitekim bazı usûlun nahiv kitapları kırâat vecihlerinden bahsetmiştir.

Şii müfessirler ve bazıkırâat müçtehitleri “bir kırâatin sahih olabilmesi senet itibariyle mütevâtir olarak nakledilmiş olması”tarzında herhangi bir şerh veya tanımda bulunmamışlardır. Mütevâtir yerine onlar, sadece “sahih senetle nakli”temel dayanak almışlardır. Çünkü kırâatlerinilk döneminde de mütevâtir, meşhur, âhâd gibi taksim ve ayırımlar ortada yoktu.Şayet kırâatlerde mütevâtirlik esas ise mütevâtir olan ilk kırâate herkesin tabi olması zorunludur. Çünkü tevâtür aynı zamanda icmâ'dır. Tevâtür yerine “çoğunluğun okuyuşuna uymak”, “âmmе'nin kırâatini tercih etmek” gibi ifadeler kullanılmıştır.

Kırâat bilginleri kırâatlerin kabul ve reddi ile ilgili kriterler oluşturup kırâatleri bir sistem dâhilinde kontrole almak istemişlerdir. Bir kırâatin kabul görebilmesi için güvenilir râvilerin birbirlerinden peygambere kadar bir kırâati rivayet etmeleri, Hz. Osman'ın Mushaflarından birine mutlaka uyumlu olması ve Arap dili kurallarına uyumlu olması gerekir. Peygambere sahih senetle varid olan bir kırâat mütevâtir olmasada senedir. Bazı âlimler tevâtürü kırâatte temel rükun saymışlardır. İbn-i Cezerî bazı âlimlerin kırâatte senedin sıhhati ile yetinmeyip tevâtürü de şart koştuklarını söylemektedir.

¹⁰⁵Ebû Tâlib El-Mekkî, *El-Kesf 'an Vücûhi'l-Ķırâ'âti's-Seb'*, nşr., Muhyiddin Ramazan, Beyrût 1404/1984, I, 43.

¹⁰⁶El-Mekkî, *age.*, 33.

1.1.5.3. Sahabe Kırâati:

Sahabe kırâati denilince sahih kırâat anlaşılmaktadır. Tabiînler, sahabe kırâatini “Tevâtür” diye aktarmışlardır.¹⁰⁷ Tabiînlere göre sahabe kırâati, ilm-i kırâatte tevâtürün eş anlamlısıdır. Bu samimi bakıştan dolayı birçok kırâat onay almış ve varlığını sürdürmüştür. Bütün sahabelerin sadık ve âdil oldukları inanç ve düşüncesinden dolayıdırki, bütün ilimlerin kriterlerinde sahabe rivayeti sahih kabul edilmiştir. Sahabe, cerh ve ta’dil’in dışında tutulmuşlardır.

1.1.5.4. Meşhûr:

Senedinde sahih olan, sahih kırâatin şartlarını içinde barındıran, Kurrâ’lar nezdinde okuyuşu meşhûr olan, yanılma ve şüzûz kırâatlardan sayılmayan kırâattir. Bunu okumak doğrudur; reddi caiz, inkarı mübah değildir. Suyûti, nakli kırâati seb’a’dan farklı olan ve bazı râvilerin uygun gördüğüdür. Meşhûr kırâat, kırâati sab’a’ya ona tamamlayan üç kırâat sayılmıştır. Bu meşhûr üç kırâatin sahipleri, Ebu Ca’fer Medeni, Yakub el-Hadramiyyül-Basri ve Halef el-Bezzar el-Bağdadi’dir.¹⁰⁸

Resm-i hatta ve Arap diline uygun olup senedi sahih olmakla birlikte, tevâtür derecesine yükselemeyen fakat kırâat imamları arasında şöhret bulan kırâat vechine, meşhûr kırâat denir. Bu tür kırâatler kurrâ nezdinde meşhûrdur ve onlar kırâatlerin bu nev’inde herhangi bir hata görmemiş; onları şâz kırâatlerin dışında tutup sahih saymışlardır. Bu tür kırâatlerle Kur’an’ı tilâvet edip; kırâat-i seb’a imamlarının, tariklerinde ihtilaf etmeleri meşhûr kırâatin örneklerindedir. Haber değeri mütevâtir haberle neredeyse aynı anlam alanına sahip tutulmuş ve özellikle Fahreddin-i Razi bu iki terimi “El-Kırâatül-Meşhûret’ül-Mütevâtiret” adlı eserinde peş peşe kullanmıştır.¹⁰⁹ Her meşhûr aynı zamanda sahihtir. Sahih olarak nitelendirilen kırâatler senedleri açısından mütevâtir ve meşhûr diye anılırlar.

Senedi sahih olup da tevâtür derecesine ulaşmayan, resmi ve dil kuralına uyan ve şüzûz ve ğaletten sayılmayan kırâat meşhur kırâattir. “Meşhûr kırâatler, mütevâtir kırâatlerin derecesine ulaşamadığı halde senedi sahih olan, Arap dili kaidelerine ve

¹⁰⁷ Ebu Zer’a Abdurrahman b. Muhammed b. Zencelet, *Hüccet’ül-Kırâat*, Müesseset’ür-Risalet, H. 1418, 45.

¹⁰⁸ Baklet, *age.*, 188

¹⁰⁹ er Razi, *age.*, 1. Baskı, III, 67.

hattına uygun düşen, Hz. Osman Mushaflarından birine uygun bulunan, kurrâ nezdinde meşhûr olan, ğalat ve şâz kırâatlerden sayılmayan kırâattir.”¹¹⁰İbn-i Hâcer ise; “adeta yalan üzerinde birleşmeleriimkansız kılan bir kalabalık, bu kalabalığın bidayetten sonuna kadar kendileri gibi bir başka kalabalıktan rivâyeti, nihayette istinad ettikleri şeyin akıl değil, his olması ve bu şekilde rivâyet edilen haberin dinleyen için ilim ifade etmesi şartları birlikte bulunursa, bu habere mütevâtir denir. Eğer bu şartlardan biri olan haberin ilim ifade etme keyfiyeti tahakkuk etmezse, bu haber sadece meşhûr olur. Bu sebeple her mütevâtir meşhûrdur, fakat her meşhûr mütevâtir değildir.” demektedir.¹¹¹ İlmî kırâatte meşhûr haber sahih haber kategorisindedir.

Meşhûr kırâatteki şartlar, sahih kırâatte zikredilen tüm şartları kapsamaktadır. “Tevâtür derecesine ulaşmayan, güvenilir râvilerce senedi kopmaksızın bir tabakanın diğer tabakadan rivayet ettiği ve metninde “şüzûz ve illet” olmayıp nahiv kuralına ve imam mushafına uyumlu gelen kırâatler”mütevâtir haberle yakın anlam alanına sahip olup birbirlerinin yerine kullanılan önemli kavramların biri de meşhûr haberdir. Dikkat edilirse başlangıçta âhâd kırâat olan bu kırâat daha sonraki nesillerde şöhret bulması sebebiyle meşhûr kırâat konumuna gelmektedir.Ortak bir terminoloji kullanmak mümkün olmadığından ve diğer ilmî disiplinlerde kavramları âlimler kendilerine göre tanımladığından, kavram kargaşasının yaşanılması, meşhûr kavramı için de kaçınılmaz olmuştur. Hadisçiler meşhûr haberi, âhâd haberin bir alt dalı olarak incelerken; fıkıh usûlcüleri meşhûr haberi, âhâd haberle mütevâtir haber arasında hatta mütevâtir habere yakın bir anlamda kullanmışlardır.¹¹²

Yedi kırâat olmak üzere diğer üç kırâatin ilavesiyle On kırâat şifahi nakli esas olduğu için edâlarıyla birlikte meşhûrdurlar. Her sahih ve mütevâtir kırâat aynı zamanda meşhûr kırâatlerdir. Kırâat kitaplarındaki âhâd senetler bizi yanıltmamalıdır. Bunlar nesilden nesile birer ikişer, kişi ve kişiler tarafından nakledilen haberler değildir. O senet sadece ilgili kırâat kitabını yazan zata yahut o kırâati okuyan kişiye ait senettir. Oysa aynı kırâat, aynı dönemde ve her dönemde, daha birçok kişi tarafından okunmuş ve okutulmuştur. “Sahihs kırâatlerin tevâtürüne yapılan itirazların menşeyini, bu

¹¹⁰Bayraktutan, *age.*,41 vd.

¹¹¹İbn-i Hacer, *Nuḥbetu'l Fiker Şerhi*, 24.

¹¹²Bayraktutan, *age.*, 22.

kırâatlerin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e yalnız kırâat imamları tarikiyle ve âhâd rivayetle ulaşması, dolayısıyla da kemmiyet itibariyle tevâtür derecesine baliğ olmayışı oluşturmaktadır. Zahirde doğru gibi görünüp yanıltıcı bir durum arz eden bu hususun arkasında, konuyu açıklığa kavuşturan bir gerçek yatmaktadır. Zira her ne kadar bu isnadlar bir grup insana inhisar ediyormuş görüntüsü veriyorsa da bu isnadı teşkil eden kimselerin arkasında en azından bir belde halkı bulunmaktadır. Mesela, bir imam Nafi ve Ebû Ca'fer kırâati denildiği zaman Ehl-i Medine; bir İmam Âsım, Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir denilince Kûfe Halkı; İbn-i Kesîr kırâati denilince Mekke Ehli, İbn-i Âmir kırâati denilince Şam diyarı sakinleri, Ya'kûb ve Ebû Amr kırâati denilince de Basra halkı akla gelmektedir. Dolayısıyla bu isimler bir belde halkının kırâatini, Kur'an'a olan hizmetleri ve liyakatleriyle temsil etmektedir. İşte eğitim ve öğretimde bir kolaylık, pratikte amaca süratle ulaşmayı temin edeceği için kırâatler imamlara isnad olunmuştur. Kırâat vecihlerinin zabtı ancak bu yol ile mümkün olmaktadır. Her halde bir belde halkının tevâtür adedine yeterli olduğunu kabul etmeyecek bir ilim adamı tasavvur etmemiz mümkün değildir.

Kur'an kırâatlerinin eğitim ve öğretiminin başlangıçtan itibaren, nesilden nesile kesintisiz intikal ettiği gerçeği göz önünde tutulursa, bunda şüpheye düşmenin yersizliği kendini gösterir.”¹¹³

“Diğer bir deyişle Kur'an-ı Kerîm, bütün Müslümanlar tarafından namazlarda, Kur'an öğretilen okullarda, oturma meclislerinde günlük yaşamın akışı içinde her dönemde kırâat edilmiştir.”¹¹⁴

Sonuç olarak diyebiliriz ki, tevâtür derecesine ulaşmayan her kırâate meşhûr denilir. Sahih kırâatte olduğu gibi Meşhûr kırâati deinkar etmek caiz değildir

Mütevâtir ve meşhûr kırâatler Osman mushafına bakmaksızın hepsinin de Peygamber'e dayalı senetleri vardır. Bazıları, yedi kırâat tevâtür ve meşhûrdur demişlerdir.¹¹⁵ Bu iddia ve tespiti göre yedi kırâatlerin hepsi Kur'an'dandır; Kur'an

¹¹³ İsmail Karaçam, *Kırâatlerin İntikali*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, 293-294.

¹¹⁴ Sait Şimşek, *Kırâatlerde Tevâtür Meselesi: Müzakereler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, 334.

¹¹⁵ Es-Suyûtî, *age.*, I, 258.

mütevâtir ve sayılı kırâatlerle inzal olmuştur.¹¹⁶ Böylece Kur'an kırâatleri inzal sürecinde var olmuştur. Şia'nın hâkim görüşüne göre Kur'an'ın nüzûl sürecinden yedi kırâat üzerinde nüzûlü ve bunun mütevâtir oluşu kabul edilemez; çünkü kırâat ihtilafı nüzûl sahibine değil kırâat râvilerine dayanmakta aynı zamanda vahyin üzerinde indiği ahruf'üs-seb'a'nın kırâat-i seb'a olduğunun açıktan bir delili yoktur.¹¹⁷ Mütevâtir kırâatlerin derecesine ulaşmadıkları halde; senedleri sahih olan, Arap Nahvi'ne ve Hz.Osman mushafına uygunluk arz eden, Kurrâ nazarında da ğalat ve Şâz'dan sayılmayarak şöhret bulan sahih (müstefid) kırâatlere demeshûr kırâatler denilir.

1.1.5.5. Çoğunluğun Kırâati:

İlk dönem tefsir kitaplarında sahih, mütevâtir yerine geçerli, tercih nedeni ve kabul görme anlamında çoğunluğun okumuş olduğu kırâat denilmektedir.¹¹⁸ Kırâat ilminde kriterlerin gelişim süreçlerini incelediğimiz zaman bir kırâatin sahih olduğunu belirten şartların içerisinde bazı âlimler, icmâ ile aynı paralelde olan 'çoğunluğun okuyuşuna uymak' kavramını kullanmışlardır.¹¹⁹ İcmâ kavramı gibi çoğunluğun okuyuşuna uymak kavramını da bazı âlimler sonradan kullandıkları "sahih" ve 'mütevâtir' kavramına eşdeğer görmüşlerdir. Bu görüşe göre kırâatin sahih olabilmesi ve tercih edilebilmesi için çoğunluğun (âimme, ekser ulemâ) okuyuşuna uyması veya üzerinde icmâ edilmesi gerekmektedir.¹²⁰ "Kırâat ilminde kriterlerin gelişim süreçlerini incelediğimiz zaman bir kırâatin sahih olduğunu belirten şartların içerisinde bazı âlimler, icmâ ile aynı paralelde olan çoğunluğun okuyuşuna uymak kavramını kullanmışlardır."¹²¹

¹¹⁶Ebu Abdullah Zencani, *Tarih'ül-Kur'an*, 107-109.

¹¹⁷Es-Seyyid Ca'fer Murteza, *Hakaiku Hammetu Hevlel Kur'an*, Kum, "tsz.", 220.

¹¹⁸ Bkz. Eş-Şeyh Ebu Ali El-Fadl b. El-Hasan Et-Tabersi, *Mecme'ul Beyan Fi Tefir'il-Kur'an*, Dar'ul-Fikr, Beyrût/ Lübnan, 1994, 1-10. (Not: Her Ayet Paragrafında Kırâate Değinkenmektedir.)

¹¹⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Mûsaİbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a Fi'l-Kırâat*, thk., Şevki Dayf, Daru'l-Meârif, Kahire, 1400, 19.

¹²⁰ İbnu's-Sübki, *Metnu Cemü'l-Cevâmî*, 1, 224.

¹²¹ Bayraktutan, *age.*,41.

1.1.5.6. Cemaatin Kırâati:

Örneğin; Basra’lı bir grubun kırâati, “Cemaatun min Basriyyin” Kufelilerden bir topluluk, Ehl-i Medine ve Şamlılardan bir cemaatin¹²²kırâati şu ifadelerle \ قراءة أهل \ المدينة قراءة أهل الكوفة \ قراءة عظم أهل الكوفة \ قراءة عظم أهل المدينة والحجاز والبصرة geçmektedir.

1.1.5.7. Cumhurun Kırâati:

Bir bölgenin ekser ulemasının okuyuşu.Bir kırâatin sahih ve tercih edilebilmesi için çoğunluğun okuyuşuna uyması veya üzerinde icmâ edilmesi gerekmektedir.¹²³Bu kırâat tefsir kitaplarında “Cumhur kırâati” diye geçmektedir. Tefsir kitaplarında bu okuyuş tercihi

على قراءة الجمهور \ في قراءة الجمهور \ وهي قراءة الجمهور \ حسب قراءة الجمهور، وهذه قراءة الجمهورtarzında geçmektedir.Bazen kırâatlerin vecihleri içerisinde, en sahihi bu kırâat demek adına şu cümle kullanılmaktadır. “وأصوب هذه القراءات قراءة الجمهور،”bu kırâatlerin en sahihi Cumhurun Kırâatidir.”¹²⁴ Cumhurun Kırâati tercih sebebidir. ورجح الناس قراءة “İnsanlar Cumhur Kırâati tercih ettiler” denilmektedir. Yeri geldiğinde Cumhurun dışında tutulan Kâri’ler Hamza, İbn-i Kesîr, Kessai, Ya’kub, İbn-i Amr, Şu’be, Ebi Ca’fer, Halef, Nafi’, Ebu Amr, Medeniyyin Basriyyin’lerdir.¹²⁵

1.1.5.8. Kurrâ’nın Çoğu(Kırâati Âmme)

İlm-i Kırâatte meşhûr olan kırâat âlimlerinin çoğunun okuyuşu. “Kurie Ekseruhum”kurrâ’ların çoğu veya bir beldenin çoğunun okuyuşu. Müfessirlerce tercih edilen her kırâat kendilerince esah ve sahih değeri taşımakta vebu konuda ihtiyat sebebi olduğundan sahih sayılmaktadır.¹²⁶ Bu kırâat “Kırâati âmme” diye geçmektedir.¹²⁷Tefsir kitaplarında kabule tercih ve sahih olduğuna delil noktasında bu kavram bir hayli

122 Bkz. Tabersi, *age.*,I, 10.

123 Ahmed b. Ahmed b. İbrahim, *es-Su’lebi, el-Kesfu vel-Beyan ân Tefsir’il-Kur’an*, Dar’u İhyai Turas’il-Arebi, Beyrût.2002, V, 332.

124 Ebu Muhammed Abdulhak...ibni Atiyye el-Endülüsî, *el-Muharrer’ül-Veciz fi Tefsir’il-Kitab’il-Aziz*, Dar’ul-Kutub’il-İlmiyye, H.1422, Beyrût,V,224.

125 Geniş bilgi için bkz. Eş-Şeyh et-Tayyib Ahmed Hatib, *Tefsir’iş-Şeyh Ahmed Hatibe*,el-Mektebet’üş-Samile, Medine.“tsz.”78.

¹²⁶ez-Zerkanî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu’-Irfân fi ulûmi’l-Kur’ân*, “ysz.”, “ tsz.”, II, 7; ez-Zehebî Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve’l-Mufessirûn*,“ ysz.”, 1976, I, 455

¹²⁷ Muhammed b. Muhammed b. Mahmut ebu Mansur el-Maturidi, *Tefsiri Maturidi*, Dar’ul-Kutub’il-İlmiyye, Beyrut, 2005, X, 78.

işlenmiştir. “وهي قراءة العامة” gibi sözcüklerle geçmekte olup, karşıtı bir kısmın kırâati kullanılmaktadır.

1.1.5.9.Yedi Kırâat

Birçok hadiste Kur'an'ın yedi harf üzerinde indiği rivayet edildiğinden kırâat âlimlerinin birçoğu yedi kırâat için bu hadisleri referans göstermektedirler. Sahih kırâat denilince akla kırâat-i seb'a gelmektedir. Her ne kadar akla ilk bu gelmiş olsa da kırâat-i seb'a sahih kırâatin herhangi bir rûknü değildir.¹²⁸

İbn-i Cezerî kırâati seba'ya üç kırâati eklemesindeki hedefini şöyle açıklayabiliriz:

- Kırâatlerin yalnız “et-Teysir” ve “eş-Şatibiye”dekilerden ibaret olmadığının bilinmesi
- Yedi kırâat harici sahih kırâatin olmadığı algısının kırılması ve kaldırılması
- Kur'an kırâatlarının yedi olduğunun, yedi Harfin yedi kırâat olduğu düşüncesinin bertaraf edilmesi
- Yedi kurâ'nın neden belirlendiğinin bilgisinin verilmesi
- Üç şartı taşıdığı halde yedi kırâatten olmayan kırâatlerin neden kabul edilmediğini
- İlk dönem kırâatleri serdetmekle kırâatlerin anlaşılmasına katkı sağlamak.¹²⁹

1.1.5.10. Müstefiz ve es-Sevab

Müstefiz haberi sahih anlamında kullananlar olmuştur. Müstefiz haber aynı zamanda sahih haber demektir. Müstefiz; mütevâtir ile âhâd/sahih arasındaki bir haberdir. Usûlcülere göre Sahabe tabakasında tevâtür seviyesine gelmemiş ilk başta bir yada birkaç kişi tarafından aktarılmasına rağmen daha sonraki zaman ve tabakalarda ün ve nam alan hadislere meşhûr denilmesinin yanında ‘müstefiz’ haber de

¹²⁸ Cezeri, *age.*, I, 43.

¹²⁹ Baklet, *age.*, 125.

denir.¹³⁰“Senedinin başından sonuna kadar hiçbir tabakada râvî adedi üç kişiden aşağı düşmeyen bununla beraber mütevâtir derecesine de ulaşmayan hadis” anlamına da gelmektedir.¹³¹

Taberi, sahih kırâat anlamında sahih kavramının yerine “الصواب” kelimesini kullanmış ve ardından bu kırâati Kurrâ’ul-Emsar (kırâatte öne çıkmış şehirlerin) kâri’leri bu kırâati okuyup “Müstefiz” görmüşlerdir.¹³² Taberi, sahih kavramı yerine yeri geldiğinde Müstefiz, yeri geldiğinde es-Sevab sözcüğünü kullanmıştır. Mukâtil İbn-i Süleyman’da kırâatleri mukayese ederken tercih ve sahih anlamında “sevab” sözcüğünü kullanmaktadır.¹³³

1.1.5.11.İcmâ

- 1- Bu haber icmâ’ya dayanır denilince aynı zamanda sahihtir. Bu görüşe göre; kırâatin sahih ve tercih edilebilmesi için çoğunluğun okuyuşuna uyması veya üzerinde icmâ edilmesi gerekmektedir.¹³⁴
- 2- Âhâd: Mütevâtir derecesinde olmayan bir haber her ne kadar senedi muttasıl olsada âhâd denilir.
- 3- Makbul haber: Baskın kanaat bilgisidir. İlk dönem kırâat bilgisinde sahih kavramının yerine “makbul kırâat” denilirdi. Nitekim hadis literatüründe ilk dönem makbul haber yani sahih haber, makbul olmayan haber, zayıf haber anlamında kullanılmıştır.

1.1.5.12.Nazarî Bilgi

Bakmak ve görmek, araştırma ve mukayese sonucunda düşünmek manalarına gelmektedir. İstidlali ve kesbî bilgi diye de adlandırılmaktadır.¹³⁵ İstilahî manası:

¹³⁰İbn Hacer Ahmed b. Ali el- Askalani, *Nühbet’ül fiker Şerhi*, Daru’s Sadır, Beyrût, 1327/ 1909, I. Baskı, 25.

¹³¹ Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, 3. Baskı, 117.

¹³² Taberi, *Câmi’ül-Beyan*, XXIII, 118.

¹³³ Mukâtil İbn-i Süleyman, *Tefsiri Mukatil İbni Süleman*, Daru İhyau Turas H. 1423, Beyrût, IV, 670.

¹³⁴ Tacuddin Abdulvehhab İbnü’s-Sübkî, *Metnül Cem’ül-Cevâmî*, Mektebetü Ahmed b. Sa’d, Endenozya, “tsz.”, I, 228.

“Bilinmeyeni elde etmek için bilinenleri münasip bir şekilde işlemek.” anlamına gelmektedir. Bir delil üzerinde akıl yürüterek elde edilen bilgidir.

Nazarî bilgi ıstılahta, nazar ve intizar etme, bakma, görme ve mukayese etme sonucunda tefekkür etme manalarına gelmektedir. İstidlâli ve kesbî bilgi diye de adlandırılmaktadır.¹³⁶ İstislâhî manası ise: “Bilinmeyeni elde etmek için bilinenleri münasip bir şekilde işlemek.” anlamına gelmektedir. Bir delil üzerinde akıl yürüterek elde edilen bilgidir. Yine: “Nazarî bilgi bir iş ve oluşta veya bir sözcüğün doğru veyahut yanlışlığını ispat etmek için zihnin akıl yürütme eylemine denilir. İstidlâl ile aynı anlamı taşımaktadır. Sahih diye isimlendirilen kırâatler de belli kriterlere tabi tutulduktan sonra doğruluğuna karar verildiği için nazarî bilgi kapsamında görülmüştür.

1.1.6. Sahih Kavramının Zıt Anlamlıları

Sahih kelimesinin lügât ve ıstılahta birçok zıt anlamlısı vardır. Lügâta sahih, âlil ve sakîm olmayan, sahih, mu'tel olmayan, sahih zaif olmayan gibi kelimelerin karşıtıdır.

Kırâat alanında sahih kırâatin üç şartıçerisinde temel dayanağı, kırâatin muttasıl bir senetle Hz. Peygamberden gelmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.¹³⁷

İbn-i Mucâhid yedi kurrâ'nın dördünün Medine, Mekke, Basra ve Şam; üç tanesinin de Kufe'den olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı yedi kırâati bu önemli şehirlere nispet etmiştir. Bütün kurrâ'lar ikinci asırda yaşamışlardır.¹³⁸

Kırâatler, sahih kırâatkriterleri olan üç kriterden birini taşımadığında bu kırâatlere şâz, zayıf veya bâtıl denilmektedir. İster yedi Kurrâ'nın kırâati veya on Kurrâ'nın kırâati olsun fark etmez. Suyûti, “*Senedi sahih olmayan her kırâatşazdır*” demektedir. İmam Suyûti'ye göre, bir kırâatin senedi sahih olsa dahi Hz. Osman

¹³⁵ Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el- İsfehani, *El- müfredat fi Garib'ül- Kuran*, thk. Muhammed Halil İtani Dar'ül- Ma'rife, Beyrût , 2010, 518; ibn Manzur, *Lisan'ül- Arap*, 215.

¹³⁶ Râğıb İsfahânî, *age.*, 518, ibn Manzur, *age.*, 215.

¹³⁷ Meselâ Bkz. Ebû Tâlib El-Mekkî, *El-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâat*, thk., Abdülfettâh İsmail Şelebî, Kâhire, “tsz.”, 51; Cezerî, *age.*, I, 9.

¹³⁸ Bkz. ez-Zerkeşî, *age.*, 1, 327-329.

mushafına veya dil gramerine uygundüşmeyen veya ümmet nezdinde meşhûr olup kabul görmeyen herhangi bir kırâat sahih olmayıp, buna âhâd kırâat denilmekte ve ibadet amaçlı okunması sahih değildir.

Sahih kavramın karşıtı (zıddı) olarak kullanılan kavramlar:

1.1.6.1. Zayıf Kırâat

Âhâd kırâat, genel olarak zayıf kırâat içerisinde değerlendirilmiştir.¹³⁹ Kırâat alimlersahih âhâd kırâatler ve zayıf âhâd kırâatler olmak üzere âhâd kırâatleri iki kısımda değerlendirmişlerdir.

Hadisler sıhhat bakımından sahih ve ğayr-i sahih (zayıf) şeklinde iki kısma ayrılmıştır.¹⁴⁰ Makbûl hadîs; Hz. Peygamber (s.a.v.)’e senetnisbeti konusunda ittisalisabit olan hadis, ğayr-imakbûl (zaif) ise Hz. Peygamber (s.a.v.)’e nispeti konusunda kopukluğu olan hadîstir. Sahih olup olmadığı bilinmeyen hadislere zayıf denilir. Başka bir deyişle Sahih olmadığı ağır basan hadîslere zayıf denilir.

Hattâbî hadisleri üçlü tasnifle aktarmış, sahihi senede muttasıl, râvide adâlet vasfı olan, zayıfise mevzû, maktûb ve meçhula ayırmıştır.¹⁴¹ Senedi sahih olmayan kırâatler şâz ile değil, duruma göre zayıf veya münker kavramları ile tanımlamaktadır.¹⁴²

1.1.6.2. Sakîm Kırâat

Mushafın metin yapısı ve lahn olgusukırâat alanında “problemler okumalar” anlamında sakîm yani sahih olmayan kırâatler denilmiştir. Sakîm kırâat, sahih olmayan kırâat anlamında kullanılmıştır. Sahihleri sakimlerden ayırma ameliyesi olan bu çözüm ve kriterler, isnad ve resm-i mushaf¹⁴³ gibi bir takım terimlerin kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Bir yandan sahih-sakîm ayrıştırılması yapılırken diğer

139 Karaçam, *age.*, 232.

140 Babanzâde Ahmed Naim, *Hadîs Usûlü ve Hadîs Istilâhları*, haz. Hasan Karayiğit, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010, 198.

141 Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm El-Hattâbî, *Me’âlimu’s-Sünen*, Halep, 1351/1932, I-IV, I, 6.

142 Suyûtî, *Et-Tahbîr Fî ‘Ulûmi’t-Tefsîr*, nşr., Fethî Abdülkadir Ferîd, Riyad, 1982, 141-142.

143 Resm-i Mushafın Kriter Oluşu İle İlgili Bkz., Mekki, *İbâne*, 32; Ğanîm Kaddûrî, *Resmü’l Mushaf*, Mevsuatü Lecnetü’l-Vataniyye, Bağdat, 1982, 631.

yandan da sahihler arasından birtakım referanslar kullanılarak, tercihler yapılmaktadır. İbrahim en-Nehai, hadisi ikili tasnife tabi tutmuştur. Sahih ve sakîm hadîs.¹⁴⁴

1.1.6.3. Müdrec Kırâat

Birçok ulema hadis kriterlerinde öngördüğü şartların aynısını kırâatte gördüklerinden dolayı kırâatleride hadîs gibi tasnif etmişlerdir. Müdrec kırâat hadisteki müdrece benzerlik içinde olup açıklama amacı ile eklenmiştir.¹⁴⁵ Yani Müdrec kırâatler açıklama ve izah amaçlı mushaftaşerh amacından eklenmiş veya yazılmış olan ilavelerdir.¹⁴⁶ Kırâatlere, tefsir mahiyetinde ilave edilen müterâdif sözcüklere müdrec kırâatler denilmektedir.¹⁴⁷ Kur'an metninin içine bir kelimenin izah ve tefsiri için zaid (müdrec) bir ifadenin getirilmesi veya karışması ve sonra gelen asırdaki insanlar izah merkezli kelimeyi metinden sanarak okuması, izah için kelimeyi koyanda bunun müdrec olduğu tarafından açıkça belirtilmemesi halinde müstahric (müfessir) buna açıklık getirir ve buna müdrec denilir.¹⁴⁸ Bu bağlamda kendisi zaten kırâat olarak isimlendirilemeyeceği için sahih kırâat karşıtları arasında yer verilmiştir.

1.1.6.4. Şâz Kırâat

Başında belirtelim ki burada sahih kavramının zıddı olarak kullanılan kavram âhâd ile aynı anlamda buluşan şâz kavramı değildir. Yani tek kişinin rivâyeti veya yaygın olmayan, kitlelere ulaşamayan anlamındaki şâz kavramını kastetmiyoruz. İlm-i kırâatte şâz kırâatin şöhrette dereceleri vardır. Şâz kırâatte dört ismin kırâati şöhret kazanmıştır. Bunlar; İbn-i Muhaysin, el-Yezidi, Hasan'ül-Basri ve A'meş'tir.¹⁴⁹ Bazıları kırâat'i âşere dışındaki kırâatleri şâz saymışlardır. Şâz kırâat, ilk dönem resmi mushafa göre okumayanların kırâatine denilmekte iken sonra kapsamı genişletilerek bir kırâat nahiv ve sarfin kurallarına uymayanı da kapsam içerisine alınmıştır. Bütün Müslümanlar şâz kırâatle Kur'an'ın okunmayacağında müttetikirler. Öyle bir kırâatle imamlık yapanın arkasında namaz kılınmaz.¹⁵⁰ Buradaki şâz kavramının anlam alanı

144 Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh El-İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ Ve Tabakâti'l-Esfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1409/1988, IV, 225.

145;Baklet, *age.*, 189.

146 Suyûti, *age.*, 506; Zerkânî, *age.*, I, 429.

147 Cezeri, *age.*, I, 14; Suyûti, *age.*, 1177.

148 Osman Keskiöğlü, *Nuzûlden Günümüze Kur'anı kerim Bilgileri*, T.D.V, Ankara, 2010, 5. Baskı, 159.

149 Baklet, *age.*, 127.

150 İbn'il-Cennî, *el-Hasais*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, "trz." Beyrût, I, 398.

başlarda yaygın olmayan, nadir okumaları karşılayan ve sahih birikim içerisinde değerlendirilen bu kavram, sonraları anlam değişmesine uğramış ve sahih kriterlerini taşımadığı öne sürülerek sakîm sınıfına dahil edilmiştir. Ancak bu ayrımı yapmak ve ona göre amel etmek gerekmektedir.

1.1.6.5. Mevzû Kırâat

Mevzû', uydurulmuş, asılsız mesnedsiz ve nispet edilene asılsız isnad edilmiştir. Mevzû kırâat uydurulmuş kırâattir. Buna örnek Huzza'i'nin kırâatı gösterilmiştir.¹⁵⁷ Aslen mushaftan olmayıp Sonradan okuyuşu, harfi veya kelimesi uydurulan, mesnedsiz ve dayanaksız okunan veya yazılıp ve bunuda herhangi bir kimseye nispet edilendir.¹⁵⁸ Asılsız olarak, herhangi bir Kurrâ'yaisnad edilen kırâatler de mevzû'dur. Kırâatler ya makbul ya merfud yada şâzdır. Makbul kırâat içerisinde mütevâtir sahih ve âhâd vardır. Şâz ve merfud ise kabul şartlarından birini taşımayan kırâattir.

1.1.7. Sahih'in Şartları

Kırâatlerde aranan temel şart sahihliktir. Bir kırâatin sahih olabilmesi için kendisinde belli kriterler taşıması gerekir. Sahih kırâatin dayanak ve kabul şartlarını şöylece açıklayabiliriz:

- 1- Sahabeye kadar sabit olan ve onlara tevâtüren gelen Osman Mushaflarından herhangi birisinin yazım iskeletine uyumlu olması.
- 2- Kurrâ'ya kırâatin râvilerce muttasıl bir senedle gelmesi.
- 3- Rivayet edilen bir kırâatin harf veya kelime okunuşu herkesçe fasih sayılan Arap dili kuralı, veya bazılarınca fasih sayılan veya herhangi bir kabilenin dil kuralına uyumlu olması gerekir.
- 4- Kırâatin meşhûr bir Şeyh'e yani zamanında âlimler ve insanların geneli tarafından bilinen birisine nisbet edilmesi.
- 5- Senedinin sahabeye sahabeden de peygambere ulaşması

¹⁵⁷Baklet, *age.*, 189.

¹⁵⁸Suyuti, *age*, II, 506; Zerkani, *age*, I, 429.

- 6- Ve bu kârî'nin şeyhine, şeyhinin de peygambere kadar nisbet etmeksizin bir kırâati okumadığının anlaşılması prensibinin bilinmesi gibi şartlar gerekir. ¹⁵⁹

1.1.6.1. Sahih Senedinin Olması

Kırâatte geçerli olan temel şartlardan biri sahih bir senedinin olmasıdır. Kurrâ'nın resmi Mushafa uygunluğu ve dil gramerliğine uygunluğusiyasi ve millidir. Şayet İbn-i Abbas'ın Mushafının tensihine karar verilmiş olsaydı temel esas onun mushafı olur diğerleri lağvedilirdi. Çünkü Hz. Osman'ın tedavülden kaldırdığı bütün sahabelerin Mushafları hem sahih hem de tensih (çoğaltma baskısı), istişare ve istinsah kararına kadar sahih ve mütevâtirdir. Osman Mushaf'ını resmi ve makbul, diğer sahabelerin Mushaflarının tedavülden kalkması, toplumsal işleyiş ve kabulde güçlü bir icmâ güçlü olmayan bir icmâ'yı ortadan kaldırabilmektedir.

Kırâatlerin sahih olanını olmayanından ayırt etmek için ilk dönem bilgileri ana temel üç kriter koymuşlardır:

- Sahabeye kadar sabit olan ve onlara tevâtüren gelen Osman Mushaflarından herhangi birisinin yazım iskeletine uyumlu olması.
- Kurrâ'ya kırâatin râvilerce muttasıl bir senedle gelmesi.
- Rivayet edilen bir kırâatin harf veya kelime okunuşu herkesçe fasih sayılan Arap dili kuralı veya bazılarınca fasih sayılan veya herhangi bir kabilenin dil kuralına uyumlu olması gerekir.”¹⁶⁰

“İlk dönem eserlerinde kırâatler bir kişiye bir bölgeye veya bir şehre makbul ve merfud anlamında nisbet edilirken Ebi Talib el-Mekki'den itibaren bu usûl ve yöntem bırakılarak yerine yeni prensipler ve kurallar konulmuştur.¹⁶¹ Ayrıca bu kapsamdaki kırâatler tercih sebebidir/tercih edilmeye layıktır.

Sahih kavramı kırâat ilminde hep mütevâtirin dayanağı olmuş ve yerine kullanılmıştır. Sahih kavramının muttasıl senet şartından söz etmek imkansız gibidir.

¹⁵⁹Baklet , *age.*,117

¹⁶⁰es-Salih, *Mebahis fı Ulümi'I-Kur'an*, 255.

¹⁶¹ Albayrak, *Kırâat Sorunu*, 19-34.

Çünkü her şeyden önce tarihte birçok kurrâ ve kırâat mevcuttur; ayrıca her kârinin kendine özgü bir okuyuş tarzı ve üslûbu vardır. Şu halde, onca farklı kurrâ'nın onca farklı okuyuş tarzını muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e dayandırmak mümkün müdür?

İlm-i kırâatte senedi muttasıl olan bir kırâatın senedinin geçerli olabilmesi için veya üç şartın yanında aşağıda senedle ilgili zikredeceğimiz şartlara uyumlu olması gerekir. Aksi takdirde bu üç şart bulunsa dahi bu kurallardan birine aykırı ise kabul noktasında sıhhati tartışmalı olur. Aynı zamanda bu hadis senedinde de kriter olmuştur. Bir kırâatin sahih bir kırâat sayılması için senedi ve metninde, ayrıca aşağıdaki uyumluluklar gerekir.

1.6.1.2. Râvileri Adâlet ve Zabt Ehli Olmalı

Râvi açısından:

- a. Senedin ittisâli
- b. Râvilerin âdil ve zâbt sahibi olması
- c. Güvenilir bir kişinin aynen kendisi gibi güvenilir bir kişiden rivayet ettiği bir kırâate şâz olmaması.
- d. Kırâatin “illet”ten uzak olması

Adâlet ve zâbt vasıflarının bir râvide bulunması, onun ‘sikâ’ ismini alması gerekir. Sahih bir kırâatte, rivayet eden tüm râvilerin bu özelliği göstermesi gerekmektedir. Usûlcüler, istinbat etme faaliyetinde makbul/sahih hadis kategorisinde yer alan hadisleri, istidlale/amele konu olup olmama açısından incelemektedirler.¹⁶² İnsanı büyük günah işlemekten küçük günahlarda ısrar etmekten alıkoyan ve insana tâat ve mürüvvetin hâkim olmasını sağlayan bir yetenek.¹⁶³ Bir rivayetin sahih olarak kabul olmasında hadis ravisinde aranan şartların hepsi kırâat râvisinde aranmamaktadır.¹⁶⁴ Râvi adâlet ve zâbt şartları taşıyorsa rivayeti kabul olmaz. Ğalatı çok olanın rivayeti

¹⁶² İbrahim Özdemir, “İmam Şafide Hadislerin Kur'an'a Ârzu”, *Diyanet İlmî Dergisi*, 2018, c. 45, sayı, 3/ 17

¹⁶³ Bağcı, *Hadis Tarihi Ve Metodolojisi*, 307.

¹⁶⁴ Es- Salih Subhi, çev. M. Yaşar Kandemir, *Hadis İlimleri Ve Hadis İstihlaları*, Diyanet Yayınları, Ankara, 4. Baskı, s. 103

alınmaz. Rivayetin makbul olması için bir râvide adâlet ve zâbt denilen iki temel vasıf aranır.¹⁶⁵Râvideki adâlet vasfı onun yakışıksız işlerden uzak tutan bir niteliktir. Zâbt, sıfatı sayesinde râvi, duyduğunu duyduğu gibi rivayet edebilmesi için kıstastır. Zâbt sahibi bir râvinin; uyanık olması, ezberden ise ezberi tam olması, kitaptan ise kitabını iyi okuması, mana ile rivayet ise manayı bozacak durumlardan kaçınması yani râvinin müteyakız, hafız, zabıt ve âlim olmasıdır. Bir haber veya kırâatin sahih olabilmesi için şartlardan biri; Râvilerin tamamının âdil ve zâbt (öğrendiğini eksiksiz-aralıksız belleyen ve nakleden)kimseler olması¹⁶⁶ gerekir. Râvisi âdil ve zâbt sahibi, İsnadı sahih, manası açık, Hz. Peygamber'den rivayet edilen diğer kırâatlere muhalef görülmeyen fiili durum sahih kırâatin şartlarındandır. Çok ağır olan bu şartlardan tümü bir rivayette bulunmadıkça "senedi muttasıl" denemez. Ayrıca bu kapsamdaki kırâatler tercih sebebidir/tercih edilmeye layıktır. Sahih kırâat; tessebbüt ve emanet sahibi kimselerin makbul isnadlarla ve güzel bir şekilde naklettikleri kırâatlerdir. Sahih bir haberin kriteri; adâlet ve zâbt sahibi râvilerin muttasıl senetle rivayet ettikleri şâz ve muallel olmamasıdır.¹⁶⁷İşte sened açısından sahih bir kırâatte yukarıda zikredilen dört özelliğin bulunması gerekmektedir. Dikkat edilirse kırâat âlimlerinin sahih kırâat için sened açısından getirmiş oldukları 'senedin ittisâli'ne diğer üç özelliği de ekleyerek, sahih kırâatin sened açısından belirlenmesinde daha sağlam bir tutuma girilmesi sağlanabilir. Bir hadisin sahih oluşunu belirlemede usûlcülerin kriterleri ve rivâyetleri kabulde göz önüne aldıkları başlıca şartları şu şekilde özetlenebilir:

- a. İsnadları sahih olmalıdır.¹⁶⁸
- b. Râvileri makbul olmalıdır.
- c. Hz. Peygamber'den haber vermelidir.
- d. Manası açık olmalıdır.
- e. Hz. Peygamber'den rivayet edilen sahih hadislere muhalefet etmemelidir.

¹⁶⁵ Çakan,*Hadis Usûlü*, 69.

¹⁶⁶ Çakan, *age.*, 106.

¹⁶⁷ Çakan, *age.*, 105.

¹⁶⁸ Ebu Cafer Ahmet b. Muhammed et- Tahavi, *Muhtesar'üt-Tehavi*, Tahkik Ebul- Vefa Afkani, Dar'ül-Kütüb'ül Arabiye, 1950, Kahire, s. 10, 26, 27, 76, 436, 437.

İbn-i Salâh'a göresahih haber; güvenilir bir kimsenin, isnadın sonuna kadar yine âdil ve güvenilir kimselerden bağlantılı bir isnadla şuzuz ve illetlikten ârî olarak naklettiği haberdır.¹⁶⁹

1.1.6.3. Senet Muttasıl Olmalı

Bir hadis veya kırâate sahih diyebilmek için; senedinin kesintisiz (muttasıl) olması gerekir.¹⁷⁰ Kırâatin adâlet ve zâbt ile muttasıl olup bir senedi bulunması, şuzûz ve illetinin bulunmaması gibi bir takım özellikler taşıyarak Hz. Peygamber'den bize intikal etmede muttasıl vasıfları taşıyan kırâat rivayetlerine hadis ilminde 'senedi muttasıl sahih kırâat' adı verilmiştir. "Sahih kırâat; senedi muttasıl, râvileri âdil rivayettir.¹⁷¹

Metin açısından ise, sahih kırâat için kırâat ilminde "*Arap gramerine ve hattı mushafa uygunluk*" şart koşulmaktadır. Arap gramerine uygunluk kriteri, Arapça'nın gramer kaidelerinden birine -bir vecihle bile olsa- uyması şeklinde belirlenmektedir. Sahih kırâatlerde "*Arapça'ya uygunluk*" destekleyici bir unsurdan öteye geçmemektedir.

1.1.6.4. Râviler Müslüman Olmalı

Bir haberin râvilerinin Müslüman olması, râvinin adâlet niteliğinin alt bölümüdür. İslam şartının ne demek olduğu ve niçin konulduğunun gayesi ve amacı gayet açıktır. Zira râvinin, rivayet edeceğimtin bu dinin asli kaynaklarıdır. Rivayet edeceği hükmün teâlluk ettiği dine inancı ve imanı olacakki hem sorumluluk taşısın hemde ahlaki mesuliyeti taşısın. Bilindiği gibi bütün dini mükellefiyetlerde Müslüman olma şarttır. Müslüman olma şartı rivayeti tehamül ederken değil, edâ ederken aranır. Müslüman olmayanın beyanına itimat edilmez. Râvi hadîsi rivayet ettiği sırada Müslüman olması gerekir. Mütevâtir haberde haberin râvilerinin güvenilir olması şart değilken, âhâd haberde bu şarttır. Âhâd haberi rivâyet eden kişilerin adâlet ve zâbt ehli

¹⁶⁹ İbn Salâh, *age.*, 11-12

¹⁷⁰ Çakan, *age.*, 105.

¹⁷¹ Veysel Özdemir, "Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis İstılâhının Ortaya Çıkışı", *M.Ü.İ.F.D*, sayı 45, 2013, s. 69.

olması gereklidir. Mütevâtir haberde isnad aranmaz, aransa da bulunmazken¹⁷²haber-i vâhidlerin yani sahih haberlerin isnadı yoksa bunlar hadîs kitaplarında yer almaz ve hadîs ilminde mütevâtir dışında senedi olmayan haberin de hukuki değeri yoktur.

1.1.6.5. Râviler Buluğa Ermiş Olmalı

Buluğa ermiş olmak (ergen) vasfı sorumluluk şartıdır. Buluğ öncesi kişinin haber taşıma salahiyetinde ittifak yoktur.

1.1.6.6. Metin Kur'an'a Aykırı Olmamalı

Sahih rivayet, Kur'an-ı Hakîm'e aykırı olmaz. Âhâd haberler sübut ve delâlet açısından kesinlik ifade eden Kur'an'ın, âm, has,nass ve zâhir lafız kategorilerinin tümüne muhalif olmamalıdır/arz edilmelidir.¹⁷³

1.1.6.7. Metin Diğer Meshûr Sünnete veya Açık Hükme Aykırı Olmamalı

Hiz. Peygamber'den rivayet edilen sahih hadislere muhalefet etmemelidir. Sahih rivayet, kabul görmüş diğer rivayetlerle tezat içerisinde olmaz. Şayet bir rivayet makbul olan bir hadis ile tezat içerisinde oluyorsa bu mevzu bir hadîs kabul edilir. Gördüğümüz kadarıyla, kırâatlerin kabulünde nakle muvafakat temel olmuş, Hiz. Peygamberden başlayan zincir nesillerce devam etmiş ve kırâatlerin aktarımında senedin sıhhati inkâr edilemez bir şart haline gelmiştir.¹⁷⁴“Kırâat imamları, Kur'an kırâatinde dildeki en yaygın kullanım veya Arapça'da kıyasa en uygun olana göre amel etmezler. Aksine, rivayet bakımından en sağlam ve nakil bakımından en sahih olana göre hareket ederler.

1.1.6.8. Metin Tarihi Gerçeklere Aykırı Olmamalı

Sahih bir rivayetin, tevatüren gelmiş tarihi bir vâka veya sirete ters düşmemesi gerekir. Şayet tarihi bir gerçek ile bir rivayet çelişiyorsa rivayetin uydurma olduğuna

¹⁷²Cezâirî, *Tevcîhu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, I, 136-137.

¹⁷³ Bkz. Muhammed b. Ahmed Şems'ül-EimmeSerahsi, *Usulu's-Serahsi*, Dar'ul-Ma'rife, Beyrut,“tsz.”, I, 364-365.

¹⁷⁴ Cezeri, *age.*,I, 9.

hükmedilir. Hanefi usûlcülerine göre sahih âhâd haberlerin Kur'an'a arz edilmesi gerektiği gibi, mütevâtir ve meşhûr sünnete/hadîse de arzedilmesi gerekmektedir.¹⁷⁵

Kırâatçılar da kırâatleri alırken ve aktarırken bir yöntem dahilinde hareket ederler. Onların sistemleri nakil-rivayet ve arz-edâ üzerine kurulmuştur. Nakil, kırâat sisteminin adeta omurgasıdır. Hatta naklin dünyevi boyuttan önceki aktarım için de esas olduğu söylenmelidir. Nitekim Allah, Cebrail ve Hz. Peygamber zincirinde vahyin seyri bu esasın en güzel ve öncelikli temsilidir. Kırâatların Kur'an'nın telakki edildiği şekilde nakledilenine mutabık olarak okunma zorunluluğu vardır. İşte أقرأنيها رسول الله¹⁷⁶ söylemi tam da kırâatın ilk kaynağından semâ ile alındığı ve buna göre okunduğunu açıklar mahiyettedir. Dolayısıyla sahabe de tabîine Hz. Peygamberden aldığı şekilde okutmuşlar; bu, nesilden nesile, seleften halefe devam eden ve ilk halkası Hz. Peygamber olan bir yöntem haline gelmiştir.¹⁷⁷ Nâfi, Ebu Amr gibi kırâat imamlarından rivayet edilen “Sadece bana nakil yoluyla gelenleri okumam sözkonusu olmasaydı şöyle okurdum”¹⁷⁸ sözü, kırâat ilminde dil kâidelerinin yaygınlığı, kullanım özellikleri ve kişisel tercihlere itibar edilmeyip; nakle uyulduğunun en güzel örneklerindedir.

1.1.6.9. Metin Akla Mantığa Uygun Olmalı

Sahih rivayet,akli gerçekler, tolerans, yaşanarak kazanılmış tecrübe ve bilgiler ile çelişmez. Şayet bir rivayet veya haber akli gerçekler ile yaşam tecrübeleri ile çelişiyor ise bu rivayet ve haberin hadîs olmadığına karar verilir.¹⁷⁹ Sahih kırâatin dayanak şartları ve tercih nedenleri:

1. Dile okuyuşu en hafif gelen
2. İzahta en net olan
3. Akl-ı selime en âşina olan
4. Sahih anlayışa en çok hitap eden

¹⁷⁵Şems'ül Eimme Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl Serahsi, *El-Muharrer Fi Usûl'is Serahsi*, çev. İbrahim Kâfi, Beyrût, 1996,I, 368.

¹⁷⁶Bkz. Buharî, *Fezâil*, 5, 27; Tirmizî, *Kırâat*, 11.

¹⁷⁷Şelebî, *Er-Rivaye Ve'l-Kıyas Beyne'l-Kurrâi Ve'n-Nuhât*, Mecellet'ül- Bahs'il İlmi Vel- Turas'il İslami, Mekke, 1979, I, 86.

¹⁷⁸Cezeri, *age.*,I, 17.

¹⁷⁹Ma'rifet,*Kur'an İlimleri*, 163.

5. Maksadı ifadede güçlükten uzak olan
6. Tarihi rivayet ve gerçeklere en uygun olan

Şayet bu şartları bir yerde iki kırâatte taşıyorsa ekseriyetin kırâatını tercih etmek gerekir.¹⁸⁰ Muhaddislerce sahih kabul edilen her hadis, amele konu olmayı gerektiren nitelikleri her zaman taşımayabilir. Bundan ötürü İbn-i Hacer, makbûl hadîsi, kendisiyle amel edilen ve amel edilmeyen olmak üzere ikiye ayırır.¹⁸¹

Mu'tezile mezhebinde olan ulema akla ve mantığa oldukça önem vermelerinden dolayı meselelere daha sorgulayıcı, daha eleştirel ve daha serbest yaklaşmışlardır. Mu'tezile, sahih kırâatleri dilsel açıdan sorgulamış ve şâz'ların bir kısmını güzel görmüş ve methetmiştir.¹⁸²

Kırâatin bilimsel tespitlere uygun olması gerekir. Örneğin, kırâat farklılıkları Mushaf içerisinde hareke veya harekesizlik, noktalı-noktasız harf, elifli-elifsiz, fazlalık ve eksiklik gibi sözcüğün biçimsel şekline dayanır.¹⁸³ Örneğin, Arap dili edebiyatında öznenin kuralı ötre olduğuna göre ayette özne üstün veya esre okunmuşsa bu kırâat kabul görmez.

1.2. DEĞERLENDİRME

Sahihi kavramının analizinden vardığımız sonuç şudurki, kırâatlerdeki sıhhat kriterlerinden söz ederken kırâat çerçevesinde sorun ve problemleri çözmek adına mütevâtir yerine sahih ifadesi kullanılmıştır. İlk tevâtür ifadesi zaten müteahhir âlimler tarafından kullanılmıştır. İlk dönem kırâat tanımını yapan birçok İslâm âlimi zaten sahih ifadesini kullanmıştır. Tevâtürün ilm-i kırâatte hadis ilmindeki tevâtür anlamından farklı kullanıldığından, bir kırâatin mütevâtir olmayıp âhâd yolla gelmesi onun kırâat ilminde güvenilir olmadığı anlamına gelmemektedir. Güvenilir râviler tarafından mevsul senedle aktarılan ve içerisinde “şüzûz ve illet” olmayıp nahiv ve sarf kurallarına, imam mushafın yazım iskeletine muvafık olan okuyuşlara kırâat-i sahih denilmiş ve kırâat-i

¹⁸⁰ Ustad Ali Ekber Babai, *Tefsir Ekolları*, el-Mustafa Yayınları, İstanbul, 3, 188.

¹⁸¹ İbn Hacer el- Askalani, *Nüzhet'ün-Nazar fi Şerh-i Nihabet'ül- Fiker*. Thk. Nureddin İtr, 3. Baskı, Matbaatu Sabah, Dimeşk, 2000, s. 76.

¹⁸² Zemaherî, *Keşâf*, II, 42.

¹⁸³ Raini, Ebu Abdilleh Muhammed b. Şureyh, “*el- Kafi fi- Kırâati's-seb'a*”, Dar'ul- Kutub'il- İlmiyye, Beyrût, 2000, 10.

sahihtanımı çerçevesine giren bütün kırâatler hukuki ve tâabbudi açıdan makbûldür. Bu üç kriteri ve yanında sened, metin ve râvi ile ilgili kriterlere uyan kırâat, ister yedi, ister on, ister üstü olsun sahihtir.¹⁸⁴

Sahih kırâatte bir kırâatin dayanağı olarak zikredilen şartlar tesbit prensipleridir. Bu üç şarttan başka da“Kur’an, hadîs, tarihsel rivayet, âmme’nin okuyuşu, Hameyn’in veya başka bir kesimin okuyuşu” gibi dayanak rükünlerinden bahsedilmektedir.¹⁸⁵Kırâatlerde mütevâtirliği ispat çabaları, kırâatlerin sıhhatine hizmet etmek yerine, neredeyse, kırâatlerin zayıf olduğu algısına sebep olmuştur. Kanaatimizce kırâatlerin yapısına uygun sıhhat tasnifinde sahih kavramının kullanılması elzem görülmektedir.

İbn-i Mücâhid sahih kırâatin Osman mushafının yazım iskeletine uyumlu olmasında ısrarcı olmuştur. Bu ısrarı İbn-iŞembuz’un Osman mushafına aykırı mushafi okuyuşuna karşı duruşundan anlaşılmalıdır. İbn-i Mücâhid, Şembuz’un bu durumunu vezir İbn-i Mekelle’ye arz etmesi sonucunda İbn-i Şembuz ilanen tövbe etmesine kadar dövülmüş ve tövbe etmiştir.¹⁸⁶

¹⁸⁴Ebi Talib el-Mekki, *el-İbanetu ân Meâni’il-Kirâat*, thk. Muhiyeddin Ramazan, Dar’ul-Me’mun lil-Sürat, Dimeşk, 1979, 66.

¹⁸⁵ Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 47.

¹⁸⁶İbn-i Mücâhid, *Kitab’us-Seb’a fil-Kirâat*, Dar’ul-Meârif, 2010, Mısır, 19.

İKİNCİ BÖLÜM

SAHİH KAVRAMINI KULLANAN İLİMLER VE KAVRAMIN KİRÂATLERE GEÇİŞ SÜRECİ

2.1.SAHİH KAVRAMININKİRÂATLERE GEÇİŞ SÜRECİ

Kırâatlerin kayda geçirilmesinin ardından başlayan süreçle birlikte her bir kırâat vechi ve dayanağı için mukri'i ve râvisinin rivayet tekniği bakımından sahip olduğu değeri ifade etmek üzere birtakım terimler (istılah) geliştirilmiştir. Dini ilimlerde kullanılan terimler içerisinde belki de en çok kullanılmış olup anlaşılmayanı veya daha doğru bir ifadeyle en fazla anlam kaymasına ve genişlemesine maruz kalanı “sahih” tabiridir. İlm-i vaz'i ve nahivde harfin tanımı gibi vereceği anlamı müstakil olmayıp, tek başına anlam vermektense nisbi ve izafi anlam vermektedir. Bu durum üzerinden “sahih” kavramının izafet olduğu muzafun ileyh'e göre anlam vereceği ve her ilim dalında apayrı anlamı olacağı muhakkaktır. Kırâat ilminde ne anlama gelir? Dirayet, Rivayet ve Usûl ilminde teknik bir terim olarak “sahih” kavramını ilk defa ve yaygın olarak kimin kullandığı kayıtlı olmadığı ve üzerinde pek durulmuş da değildir. Geç dönem kaynakları da İmam Şafii'ye nispet edilen bir deyiş vardır; “*İza sahha el-hadisu fe huve mezhebi*” “hadis sahih olduğu zaman benim görüşüm o hadis doğrultusundadır.” Bu içerikte beyanlar Şafii'nin talebesi Râbi' başta olmak üzere, İmam Ahmed (241/855) ve İbn-i Ebi Hatim (227/841) gibi hadîşçiler tarafından Şafî'ye atfedilerek aktarılmıştır. Daha erken bir kullanımı tespit edilinceye kadar hadîs ilminde “sahih” tabirini ilk kullanan kimsenin Şafî olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur. İmam Şafî “sebet/sabit” ve “muttasıl” kavramlarını açıklarken “sahih” kavramıyla açıklamıştır. “Burada altı çizilmesi gereken nokta bu kelimenin bitişik anlamındaki “muttasıl” ile eş anlamlı olarak kullanıldığıdır. Nitekim Şafî'nin çok sık tekrarladığı “sabit” kelimesi de hadîs literatüründe bitişik anlamındadır; nitekim bu kelimenin zıt anlamlısı olarak kopuk, kesik manasına gelen “munkatı” veya “maktu” terimlerinin kullanılmış olması da “sahih”in hangi manada kullanıldığını tespitte yardımcı olacaktır.

Şu halde “sahih” kelimesi hadîs literatürünesenedle ilgili bir deyim olarak girmiştir ve “sabit” anlamına gelmektedir.¹⁸⁷

2.1.1. Sahih Kavramını Kullanan İlimler

“Sahih” kavramını en çok kullanan ilimler; hadîs, kırâat, nahiv, sarf, fıkıh, usûl ilimleri ve ilm-i kelâmıdır.

2.1.2. Kelam İlmî

Kelâm ilmi bilgiyi zaruri ve nazarî olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Zaruri ilmi evveliyat, fitriyyat, müşahedat, mücerrebat, metebbetirat, hadsiyat ve vehmiyat-i hissiyedir. Tevatür beş duyu organının hissiyatı ve akıl zaruri ilimden sayılmıştır. Nazarî ilim ise birinci derecede evveliyat, ikinci derecede ise fitriyat gelir. Sahih kavramı kelam ilminde nazarî ilim kategorisindedir. Nazarî ilim yakın bildiren önermelerden oluşup kesinlik ifade eder. Buna aynı zamanda burhan denilir.¹⁸⁸ Kelamcılar mütevâtir haber gibi mucizenin de kesin bilgi ifade ettiğini söylemektedirler. Kelam ilminde sahih kavramı sahih itikat, sahih hüccet, sahih delil, sahih iman, sahih mezhep ve sahih şefaât gibianlamalarda kullanılmıştır.¹⁸⁹

2.1.3. Usûl-i Fıkıh

الصحيح: عند أهل الأصول: ما يتعلق به النفوذ ويعتد به "Şer'î delilin hükmünü tanımda:" kendisine bağlanılabilen ve geçerliliği olan ibadi ve hukuki durum. Bazen sahih kavramı muayyen bir râvi kişiye nispet edilir ve denilir İbn-i Umeyyer'in sahihi. Bundan murâd bu rivayetin bu şahsa isnadı sahihtir. Bazen filan Şeyh “Sahih-i Buhari”de rivayet etmiş; sahih kavramı mukaddimun usûlcülerinde, “kendisine itimad edilen her türlü hadîs” böylece sahih kavramı hasen ve müsik bihi de kapsar.”¹⁹⁰

¹⁸⁷ Özafşar, “Sahih Hadis Kavramı Üzerine Bir Çözümleme”, c.19, sayı 1, s. 108.

¹⁸⁸ Abdullah el- Harputi, *Tenkîh'ül – Kelam Fi Akaid-i Ehlil'ül İslam*, TDV. s. 26-27.

¹⁸⁹ العقائد الصحيحة\الحجة الصحيحة\الواضحة الصحيحة\الشفاعة الصحيحة\الصحيحة الحجة\الإيمان الصحيح\البرهان الصحيح

¹⁹⁰ Ayetullah El-Hacc El-Mirza Ali El-Mişkini, *İstalahat'ül- Usûl Ve Mu'zemu Ebhasiha*, Matbaatı El-Hadi, Kum, H. 1313, 5. Baskı, 143.

Bir ibadetın geçerli olup kaza durumu gerektirmemesine sahih denilir.¹⁹¹“Geçersizlik hali ise fesad ve butlan şeklinde ifade edilir.Mükellef birinin kendi malını usûlü dairesinde birisine satması, bir sahih satış muamelesidir. Alım satım şartlarını ve karşılıklı rızayı içeren bir akite “sahi akıt” denilir.¹⁹² Sahih talak, sahih bey, sahih Cuma vs... Fıkıhta dedenin dedesine sahih ced (dede), sahih sayı, sahih paylaşım, sahih fiil cem-i sahih, sahih Cuma...

Usûl-i fıkıh ve fıkıhta sahih caizin müteradifi olarak kullanılmıştır. Usul-ü fıkıhta sahih anlamında cevaz ibahat, la harece gibi terimler kullanılmıştır.

Fıkıhçılar, bir ibadet veya muamelat şartlarına haiz ve eğyarına mani'ise ona sahih demişlerdir. Örneğın, bir namaz şartlarını taşıır ve namazı ifsad edecek veya namaza muhalif bir durum yoksa buna sahih namaz demişlerdir. Usûl fıkıhta sahih fasidin karşıtı kullanılmıştır. Sahih ibadet, fasit ibadet, sahih akıt, fasit akıt, sahih örf, fasit örf gibi karşıt kullanılmaktadır.¹⁹³Bazen sahih bâtil karşıtı kullanılmış; mukayeseli iki meselede birine sahih diğere batıl denilmiştir: “الأول صحيح بالإجماع والثاني باطل بالإجماع” “birincisi icmâ ile sahih, ikincisi icmâ ile bâtil” demişlerdir. Sahihin hükmü, sahih kıyas, sahih nikah, sahih akıt, sahih'ül-akl gibi izafetlerde de görülmektedir.¹⁹⁴

2.1.4. Usûl-i Hadis

Sahiح الصحيح“sıhhatli, sağlam, sağlıklı, kusursuz”gibi anlamlara gelen “sahiح/sahiح” kelimesi, “Adâlet ve zâbt sıfatına hâiz râvilerin muttasıl isnâdla rivayet ettikleri şâz ve muâllel olmayan hadîs”.¹⁹⁵

Hadîste “sahiح”;kusur, noksan ve ayıplardan ârî olma; haber ise, kendisine inanılan, güvenilen ve kendisinde şüphe edilmeyendir. Sahiح; doğru söz, asehu, kavi, ceyyid, sabit, sıhhat, makbul olan; kendisi ile amel edilmiş olan hadistir. Bu manada ilk

¹⁹² Mehmet Erdoğın, *Fıkıh Ve Hukuk Terimleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, 491.

¹⁹³ عبادة صحيحة وعبادة فاسدة عقد صحيح وعقد فاسدة عرف صحيح، عرف صحيح، وعرف فاسد.

¹⁹⁴ حُكْم الصَّحِيح، وَالْقِيَاس الصَّحِيح، النَّكاح الصَّحِيح، الْعُقْد الصَّحِيح، صحيح العقل، صحيح القياس

¹⁹⁵ Özdemir, “Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis Istılahının Ortaya Çıkışı”, Cilt-Sayı: 45, 71.

dönem âlimlerinin kullandığı bu terimin içine, ilk manasıyla sahih ile birlikte hasen ve bir kısım zayıf hadîsler de girer.¹⁹⁶

Tahavî sahih hadîsi şöyle tanımlamıştır;“Sahih hadîs; tessebüt ve emanet sahibi kimselerin makbul isnadlarla ve güzel bir şekilde naklettikleri hadîslerdir.”¹⁹⁷

Bilindiği gibi Kırâat ilmi usûlünde bir kırâatin sahih olabilmesi için gerekli olan kopuksuz isnad, imam Mushafına uygunluk ve Arap dili kurallarına uygunluktur. Acaba hadîs usûlünde sahih haberin kriterlerinelendir ve aradaki fark nedir? Bilindiği gibi hadîs terimlerini inceleyen ilme; ilm-u mustalah’ül-hadîs, aynı zamanda hadîs usûlü ilmi denilir. Her terimin kendi bilim dalında farklı gelişmesi ve farklı anlam taşıması veya çağrışım yapması bir gerçektir. Hadîs ilminin terim ve kavramları, başlangıçtan itibaren ihtiyaçlar dikkate alınarak ve tecrübe ile oluşturulmuştur. Bu itibarla da kavramların hemen hemen tamamı fiili bir duruma tekabül etmektedir. Sahih hadîs müsnedolacaktır. Sahih hadîsin aldığı isimler ve özellikleri:

- a. Sahih hadîs şâz olmayacak.
- b. Sahih hadîs muallel olmayacak.
- c. Sahih hadîs râvileri âdâlet ve zâbt sahibi olacak.
- d. Sahih hadîs müsned olacaktır. Yani ilk râvisinden son râvisine varıncaya kadar isnadı muttasıl olacaktır. Sahih hadîsin şartları muttasıl ve mevsul hadîsde de söz konusudur.
- e. Sahih hadîsin senesinde bulunan râvilerin hepsinde adâlet ve zabt sahibi kimseler olacaktır.
- f. Sahih hadîse müsned, muttasıl dendiği gibi mütevatir ve âhâdda denir. Ayrıca sahih hadîse ğarib ve meşhûr demek de mümkündür.¹⁹⁸
- g. Sahih hadîsin rivayetinde sikâ bir râvi teferrüd ederse,o hadise ğarib denir.
- h. Sahih hadîsi sikâ râvilerden bir grup rivayet ederse buna meşhûr hadis denir. Hadîs ilminde sahih ismini alan bütün hadîslerin durumu aynı değildir. İmam Nevevî sahih hadîsleri yedi muhtelif sınıfa ayırmıştır:
 1. Buharî ve Müslim’in ittifak ettikleri sahih hadîs

¹⁹⁶ AbdullahAydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*,M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009, 266.

¹⁹⁷Karaçi,*Kavâid Fi Ulûmi'l-Hadîs*,56.

¹⁹⁸ Subhi es-Salih, *Ulum’ül Hadîs ve Mustelehuhu*, 1988. DVY. s. 135-136

2. Sadece Buharî'nin rivayet ettiği sahih hadîs
3. Sadece Müslim'in rivayet ettiği sahih hadîs
4. Buharî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğu halde kitaplarına almadıkları sahih hadîs
5. Buharî'nin şartlarına uygun olduğu halde kitabına almadığı sahih hadîs
6. Müslim'in şartlarına uygun olduğu halde kitabına almadığı sahih hadîs
7. Buharî ve Müslim dışındaki diğer imamlar tarafından sahih kabul edilen sahih hadîs.¹⁹⁹

Hadîs'in Yapısı Senet (السند): Hadîsi birbirine rivayet ederek sonrakilere ulaştıran kimselerin tarihi sırayla zikredildikleri kısım, Çoğulu (الإسناد) kelimesinden (الأسانيد)'dir.²⁰⁰

İsnadın yaygınlaşması hicri birinci asrın ortalarından sonradır. Hadîs ilminde başında senedi yani isnat zinciri zikredilmeyen hadislere muallâk hadis denir. Hadîslerin başındaki senedler bu işlemleri yanında hadîsin geçirdiği tarihsel süreci de yansıtır. Hadîs tarihinde Mutekaddimun dönemi denilen hicri ilk 4 asırdaki kitaplarda hadîsler hep râvi zincirleriyle birlikte verilmiştir.

a. Hadîs'te Senedin Önemi

Hadîsin sahih bir biçimde sonraki nesillere ulaşmasını sağlamaktır. Hadîsin sahihini sahih olmayanından ayırabilmektir. Abdullah b. el-Mübârek: "İsnat dindedir. Eğer isnat olmasaydı, herkes aklına geleni rastgele rivayet etmeye kalkıştırdı."²⁰¹ demiştir.

b. Senedle İlgili Terimler

İsnad, târik, vecih, râvi, âli isnad, nâzil isnad,²⁰² silsiletü'z-zeheb, esahhü'l-esânîd,²⁰³ muttasıl veya mevsûl isnad²⁰⁴ müselsel.²⁰⁵ Bunlar senetle ilgili terimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁹⁹ Cemalettin el-Kasemi, *Kavaidü Tahdis Min Fününi Müstaleh'ül- Hadis*, Matbaatü ibni Zeydan, Dimeşk, 1925, 59.

²⁰⁰ İbn-i Hacer, *age.*, 120.

²⁰¹ Karaçi, *age.*, 57 vd.

²⁰² İbn-i Hacer, *age.*, 130.

Hadîslerin kayda geçirilmesinin ardından başlayan süreçle birlikte her bir hadîs için rivayet tekniği bakımından sahip olduğu değeri ifade etmek üzere birtakım terimler (ıstılahlar) geliştirilmiştir.

Hadîs ilmindeki sahih, hasen, zayıf ve mevzû kavramlarının, hadîsteği içeriğini çağrıştıracak biçimde Kur'an'da yer almadığının altını çizmek gerekir. Sahih kavramı kırâat literatüründe hadîste kullanılan "sahih" ıstılahından farklı anlam yüklenmiştir. Hatta sahih ve mevzû kelimeleri Kur'an'da hiç yer almaz. Bu kelimelerin ilk hicret anında hadîs ilminden evvel, olsa olsa ticaret ile ilgili olarak kullanılmış olabileceği tahmini yapılabilir. Buna da karine olarak paranın değerlisi için kullanılan "Dirhemun sahihun/sahahun" ifadesi, keza şartlarını taşıyan akitlerin sahih akit olarak nitelenmesidir. "Sahih kavramının ilm-i hadîste niteliği şudur; Peygamber'den meçhûl olmayan bir sahabinin, ondan da adâlet vasfına haiz iki tabiîn'in rivayet etmiş olması, sonra da hadîşçilerin günümüze kadar onu kabul edip aktarmalarıdır. Bunutemizlemiş hadîşçilerin, bir hadîsin sıhhat değerini tayin ederken içeriğini dikkate almadıkları vesadece râvilerde aranan bir takım kriterlere göre onların mülakat ve semalarını esas aldıklarıdır, denebilir.

Klasik usûl geleneğimizde hadîslerin sıhhat değerlendirmesi öncelikle sened üzerinden yapılmıştır. Müçtehitlerin çoğunluğu ve muhaddisler senedi esas almışlardır. Yani ulemanın kahir ekseriyeti, senedi sahih olan bir hadîsin hiçbir Hanif ve kısmen İmam Mâlik senedin sahih olmasını yeterli görmemiş, hadîsleri metin açısından da kritik etme gereği duymuşlardır. Hanefiler Kur'an'a, temel bir fıkıh kuralına aykırılık veya umumu'l-belva gerekçesiyle senedi sahih bazı hadîsleri anlam açısından problemlili bulmuş, bu tür hadîslerle amel etmemişlerdir. İmam Mâlik ise genellikle Medine ehlinin ameline aykırı gördüğü hadîsleri terketmiştir. Günümüzde bazı kesimler, bir hadîsin senedinin sahih olup olmasının fazla bir öneminin bulunmadığını; sahihliğin ölçüsünün Kur'an'a, akla ve bilime uygunluk olduğunu savunmaya başlamışlardır. Bu anlayışı savunanlara göre bir hadîs Kur'an'a veya akla aykırı ise senedi sahih olsa bile Peygamber'in söz veya fiili olarak kabul edilemez.

²⁰³İbn-i Hacer, *age.*,62.

²⁰⁴İbn-i Salah, *Mukaddime*, 32.

²⁰⁵İbn-i Hacer, *age.*,140.

2.1.5. Nahiv ve Sarf

الصحيح عند النحاة: اسم ليس في آخره حرف علة Sahih terimi dilcilere göre ismin sonunda illet harfinin bulunmaması; fiillerde asli harflerinden birinin illetli harflerden olmamasında bu fiil sahih fiildir. Bir fiili veya ismi sahihlikten çıkartıp illetli yapan “Vav, Ya ve Elif”dir.” Fiiller yedi kısma ayrılıp, üçü sahih dördü mu’teldir.

İsm-i sahih (اسم: صحيح);sonunda illet harfleri olmayan veya menkus ve maksur olmayan isimdir. Bir isim çoğul yapılıncı tekili bozulmadan yapılıyorsa buna Cem’us-Sahih-i müzekker veya cem’us-sahih-i müennes denilir. Yani tekili (müfredi) bozulmadan yapılan eril ve dişil çoğuldur. Cem’i mükesser tekili bozularak yapılan çoğuldur.²⁰⁶Üçlü sahih fiil: ضَرَبَ,²⁰⁷Sahih, sarf ilminde öyle bir yetenek ve kuralki, fiiller yerlerinden i’lale uğramadan salim olarak meydana gelirler.

2.2. Sahih Kavramının Kırâatlere Geçiş Serencamı

Osman Mushafi’nın hareke ve noktasız olmasından dolayı Kur’an kârî’leri arasında farklı okuyuşların ortaya çıkması doğaldır. Öyleyse kırâat farklılıklarında, kurrâ’ların içtihatları birebir etkendir denebilir mi? Bu durumda kırâatler içtihadidir diyenlere ne denebilir? Kırâat rivayetlerini tevâtür addedenlere göre yedi farklı kırâatKur’an’dır.“Kırâatler başta Peygamber ağzından dinleniyor ve böylece bir grup sahabe onun tarzında okuyordu. Sonrası bazı sahabeler Kur’an’la uğraşıyor ve onların isimleriyle Mushaf meşhûr oluyor. Bunların buldukları şehirler ve beldelerde bunların adına kırâat ve Mushaflar meşhûr olmuştur. Übey b. Ka’b mushafi, İbn-i Mes’ud mushafi, Mikdad İbn-i Esved mushafi ve diğerleri... Daha sonrasında şehirlerin okuyuşları ortaya çıkmıştır. Hz. Osman tensih ettiği Mushafları gönderdiği şehirlere, nüshanın yazarı ve kârisinide beraber göndermiştir. Abdullah el-Mahzum’u Mushaf nüshasıyla Mekke’ye, Ebu Abdullah es-Sülemi’yi Kufe’ye, Âmir b. Kays’ı Basra’ya, Muğire b. Şihab’ı Şam’a göndermiş ve bunlar gittikleri yerde kendi tarzında Kur’an’ı öğretmişlerdir.”²⁰⁸

²⁰⁶ İbn-i Hacib, *age.*, 303-304.

²⁰⁷ ثلاثي صحيح مثل: ضَرَبَ، خَرَجَ، دَخَلَ، صحيح

²⁰⁸ Bkz. Ez-Zerkani, *Menahilül İrfan Fi Ulûm’il Kur’an*, Mısır, “tsz”, I, 330.

Peygamberden doğrudan kırâat almadıkları ama sahabelerden Kur'an dinleyenlerin dönemi mevcuttur. Bunlarda öne çıkanlar, Said b. Müsib, Ubeyd b. Ümeyret, Mücahid b. Cübr, Âlkame b. Kays, Ebu Abdurrahman b. Hubeyb, Vezr b. Hubeys, Amr b. Abdulkays, Yahyab. Ya'mer, Nasr b. Asım, Muğire b. Şihabve diğerleri...

2.2.1. Kur'anî Dayanaklar

İlahi vahiy olan Kur'an-ı Kerim'in yazılı levhalarda yazılı olarak inmemesi ve Müslümanların peygamberden dinleyerek şifahi olarak öğrenmeleri ve sonraki nesillere şifahi olarak aktarmaları sonucunda ister istemez insan olma hasebiyle kırâat vecihleri var olmuştur.²⁰⁹

Kırâat ilminde Kâri'ler kırâatlerine delil getirme konusunda şu iki ayete sıkça vurgu yapmaktadırlar: “*Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyunuz!*”²¹⁰Ve“*Andolsun Biz, Kur'an'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Hani ibret alan var mı?*”²¹¹Ayetlerinin mü'minlere kolaylık ruhsatı.

2.2.2. Nebvî Argümanlar

Kur'an ve Kırâat beraber varolmuşlardır. Buda peygamber dönemi ve peygamberden kaynaklanmaktadır. Kur'an ve Kırâatleri Cebrail (a.s) Peygamber'e öğretmiştir.²¹²

Hz. Peygamber'e verilen yedi harf üzere okuma izni ve şive farklılıkları:²¹³“Yedi Harf” hadisi'nin kritiği ve farklı lehçe okuyuşlarına toleransı. Kur'an'ın yedi harf üzerinde nüzûlü ve kırâati ile alakalı, Hz. Peygamber'den farklı rivayetlerle gelen yedi harf hadisi mevcuttur.²¹⁴Hadislerden birisi şöyledir:

²⁰⁹ Bkz. Dr. Muhammed Salim Muheysini, *el-Kırâatü ve Eseruha Fi Ulum'il-Arebiyye*, “tsz.”, 16-18.

²¹⁰ Müzzemmil,73/ 20.

²¹¹ Kamer, 54/17, 22, 32 ,40.

²¹² Dr. Şaban Muhammed İsmail, *el-Kırâatü Ahkamuha ve Masdaruha*, “ysz’”, “tsz.”,44.

²¹³ Muhaysin, Muhammed Salim, *Fî Rihâbi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire, 1401/1980, I/224; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*, İşaret Yay., I. Baskı, İstanbul, 1411/1990, 73; Suûd b. Abdullah el-Fenîsân, *İhtilâfü'l-Müfessirîn Esbâbühü ve Âsârühü*, Merkezü'd-Dirâsâti ve'l-A'lâm, I. Baskı, Riyad, 1418/1997, 63.

²¹⁴ Yedi Harfle ilgili hadisler için bkz. Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1413/1992, Fedâilu'l-Kur'ân, 5; Bedü'l-Halk, 6; Husûmât, 4; İstitabe, 9; Tevhid, 53; Müslim b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, çağrı yay., İstanbul , 1413/1992 ,Müsafirîn, 270, 272, 274; Ebû Dâvûd, Vitir,

“Hz. Peygamber, Ben-i Gıfar göleti yanında iken Cebrail ona geldi ve şöyle dedi: ‘Muhakkak ki Allah, ümmetinin Kur’an’ı bir harf üzere okumalarını sana emrediyor.’ Resûlüllah, “Allah’ın affını ve mağfiretini dilerim. Benim ümmetimin gücü buna yetmez.” diye cevap verdi. Cebrail ikinci defa gelerek, “Allah, sana ümmetinin Kur’an’ı iki harf üzere okumalarını emrediyor.” dedi. Hz. Peygamber, “Allah’ın affını ve mağfiretini dilerim. Benim ümmetimin buna da gücü yetmez.” diye cevap verdi. Cebrail ona üçüncü defa gelerek “Allah, ümmetinin Kur’an’ı üç harf üzere okumalarını emrediyor” dedi. Resûlüllah, “Allah’ın affını ve mağfiretini dilerim. Benim ümmetimin buna da gücü yetmez.” buyurdu. Sonra Cebrail ona dördüncü defa gelerek, “Şüphesiz ki Allah, sana ümmetinin yedi harf üzere okumalarını emrediyor. Hangi harfle okurlarsa doğruyu bulacaklarını (bildiriyor)”. Diğer iki hadîste ise, şu detaylara yer verilmektedir: “Ey Cibril! Ben ümmi bir ümmete gönderildim. Bunlar arasında yaşlı kadınlar, ihtiyar erkekler, köleler, cariyeler ve hiç kitap okumamış insanlar vardır”. “Onu ümmetime hafiflet...”²¹⁵

2.2.3. Sahabe Faktörü

Kırâatleri peygamber sahabelere öğretmiş ve onlarda teyesür adına farklı vecihlerde okumuşlardır. Musab b. Umeyr’e Medine’de Mukri’ denilmekte idi.²¹⁶ Bilindiği gibi birçok yerden insanlar gelip Hz. Muhammed’e iman etmişlerdi. Bu durum Müslümanlar içerisinde farklı dillerin ve lehçelerin varlığının sözkonusu olası kaçınılmazdı. Birçok sahabe kendine özgü Kur’an okur ve yazardı. Nitekim kendi mushafı ile meşhûr olan bazı sahabeler olmuş ve Hz. Osman Mushafı tensih ettiğinde bu sahabelerin elindeki mushaflarını yakmıştır.

2.2.4. Osman Mushafı’ndan Kaynaklanan

Farklı şehirlere gönderilen Osman Mushaflarının kendi aralarındaki farklılıklarıdır. Yedi şehre gönderilen her bir mushafın diğeri ile yazımda aynı olmadığı veya nokta ve harekesiz olma durumundan farklı okumaya sebebiyet vermesidir. Hiç

22; Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünenu Tirmizî*, Çağrı ya. İstanbul 1413/1992, Kur’ân, 9; Nesai, Ahmet b. Şuayb, *Sünenü Nesai*, Çağrı yay., İstanbul, 1413/1992, İftitah, 37; Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Çağrı Yay., İstanbul, 1413/1992, Kuran, 5, Ahmed b. Hambel, *Müsned*, I, 24, 40, 43, 264,299, 313, 445; II/300, 332,440, IV/ 170, 204, 205; V/ 16, 22,41,51,114,122,124,125,127,128,132,385,391,400,406;VI/ 433,463.

²¹⁵ Müslim, *Müsafirin*, 273.

²¹⁶ Cezeri, *age.*, I, 7-9.

şüphesiz böyle geniş bir bölge insanların Kur'an'ı aynı lehçe ve tarzda okumaları insan fitratına uymamaktadır.

2.2.5. Yazıdan Kaynaklanan

Bilindiği gibi Osman Mushafı'nın yazıldığı ortamda noktalama ve hareke yoktu ve konulmamıştı; bu durum ister istemez farklı okuyuşları doğurmuş olup önemli bir faktördür.

2.2.6. İnsan Unsurundan Kaynaklanan

Her insan kendi fiziki yapısında farklı yaratılmıştır. İnsan olunca farklılıklar kaçınılmazdır. Her kabilenin kendi kültürel varlığını korumak adına dahi olsa Kur'an'ı kendi kabile lehçelerine göre okuması gayet tabiidir.

Hülasa kırâat ihtilaflarının varlığı ve dayanağı, Kur'an'ın nüzûl diline, ilk öğretmenine, Kur'an'da mütehasıs olan sahabeye ve insanların yaratılış farklılıklarına dayanmaktadır.

2.3. KIRÂAT SINIFLANDIRMALARI

Kırâat sınıflandırmaları sahih kırâat teriminin kırâatlere geçişi ile ilgili detaylı bilgi vermesi bağlamında büyük bir öneme haizdir. Bu sayede hem sahih kelimesinin kırâatlere geçişini hem dediğer kırâat kavramlarını birlikte değerlendirebileceğiz.

2.3.1. İkili Sınıflandırma

Bir kısım âlimler, kırâatleri ikili tasnife tabi tutmuşlardır. Bu ikili tasnifin birinci kısmına “*sahih*”, ikinci kısmına ise, “*şâz*” demişlerdir. Ancak bu terimlerin, özellikle de ikincisinin içini farklı şekillerde doldurmuşlardır.²¹⁷ Her biri şâz kavramına ayrı anlam yüklemişlerdir. Bu tasnifi benimseyenlerin başında İbn-i Mücâhid, Ebu Şâme, İbn Cinnî, son dönemden Kâdî Abdulfettâh ve Muhammed Sâlim Muhaysin gibi âlimler gelmektedir.²¹⁸ “*Kırâat-ı Seb'a*” adlı eserin sahibi İbn-i Mücâhid, aslında kırâatleri açık bir şekilde ikiye tasnif ettiğini kitabında açıklamamıştır. Fakat kitabı iyice

²¹⁷Bkz. Muhammed es-Sadık Kamhavi, *Telai'ül-Beşer fi Tevcih'il-Kirâat'il-Aşer*, Matbaat'un-Nasr, Kahire,1978,155.

²¹⁸ İbn Mücâhid, *age.*,22; İbn Cinni, *El-Muhteseb*,35; Ebû Şâme, *el-Mürşid*, 171-72; Abdulfettah Kâdî, *el-Kıraatu's-Şâzze*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, I., baskı, Beyrût, 1402/1981, 7.

incelendiğinde, ‘kırâat-i seb’ a’nın dışındaki kırâatlerin “şâz” olduğunu söylediği ve dolayısıyla kırâatleri “sahîh” ve “şâz” diye ikiye tasnif ettiği görülebilmektedir. İbn-i Mücâhid’in, *Kitâbu’s-Seb*’ a isimli eserinin yanında “*Şevâzzü’l-Kırâat*”²¹⁹ adlı ayrı bir eser yazmış olması da, bu fikrimizi desteklemektedir

2.3.1.1.Sahih

İlk dönem kırâatleri makbulü ve makbulü olmayanı, sahîh ile şâz diye bir tasnif yapılmakta idi. Sahîh kavramı için, yakın anlamlıları meşhûr, müstefiz ve kırâatü’l-âhmede; sahîh olmayan için, şâz kullanılmakta idi.²²⁰ Tevâtür, kırâatler için olmazsa olmaz şart değildir. Bir haber veya rivayetin sahîh sayılabilmesi için illa da tevâtüren gelmesi gerekmez. Ebu Şâme kırâatleri sahîh ve şâz olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Sahîh, sahîh kırâat dayanağının her üç rüknünü kendisinde barındırandır. Şâz, senedi sahîh olmayan kırâattir. Başka bir deyişle sahîh kırâatin üç rüknünden birini barındırmayan kırâattir.²²¹ İkili tasnifte kırâat yetkini İbnu’l-Cezerî, Ebû Şâme’yi birebir izleyerek kırâatleri, zaif ve sahîholarak ikiye ayırmıştır. Suyutî ise çitayı biraz yükselterek kırâatleri mütevâtir, meşhûr, âhâd, şâz, müdrec ve mevzû olarak altı kısımda mütâlaa etmiştir.²²² İkili tasnifte sahîh-şâz; üçlü tasnifte sahîh, zayıf, mevzû; altılı tasnifte ise mütevâtir, meşhûr, âhâd, şâz, müdrec ve mevzû kırâat bölümleri yer almaktadır. Kırâat tasnifleri içinde en kapsamlısı; kırâatleri mütevâtir, meşhûr ve âhâd kırâatler olarak ele alıp sahîh kırâat başlığı altında inceleyenidir.

Bir ayetin hükmünün kalktığı sahîh nakil olmadan icmâ dışında mukri’lerin sözü veya müctehidlerin ictihadıyla herhangi bir ayetin hükmünün kalktığına hükmedilemeyeceğine, bu konuda rey ve ictihada yer olmadığı, sahîh nakle bakılacağına dair âlimler arasında görüş birliği bulunmaktadır

Tarihi gelişim süreci içerisinde sahîh kabul edilen kırâatleri göz önüne aldığımızda kırâat farklılıklarını Osman mushafları öncesindeki durumla irtibatlandıracağımız noktalar azalır. Bilindiği gibi Hz. Osman, Kur’an metnini

²¹⁹ İbn Mücâhid’in bu eseri hakkında bkz. İbn Mücâhid, *age.*, 22; İbn Cinnî, *age.*, I,35; Ömer Mükerrrem, *age.*, I,115; Karaçam, *Kur’an’ın Nüzûlü*, 270.

²²⁰ Dağ, “Mu’tezile’ye Ehl-i Sünnet İsnâdı: “Kırâatler Tevkîfi Değil, İctihâdîdir” -Zemahşerî Özelinde Bir İddianın Değerlendirilmesi, s. 234.

²²¹ Abdurrahmân b. İsmâil Ebû Şâme, *Kitabu’l-Mürşidi’l-Vecîz ilâ Ulûmin Teteallaku bi’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Tayyâr Altıkulaç, TDV., Ankara 1406/1984, 2. Baskı, 171-172, 174.

²²² Suyutî, *age.*, I, 264-265.

standarda kavuşturmuş ve çoğalttığı mushafları, Kur'an'ı doğru okuma ve yazmanın ölçütü haline getirmişti. Bu bakımdan Hz. Osman'ın yaptığı işle Kur'an yazısı belirlenmiş hale getirilirken mevcut farklı okuma biçimlerinin önemli bir bölümü de engellenmiş oldu. Kırâat farklılıklarını, insani, tarihsel ve toplumsal sorunların doğurduğu bir sonuç olarak görmek durumundayız. Bu yüzden bu farklı kılan tek bir sebebe veya tek bir faktöre bağlamak gerçekçi bir tutum olamaz. Farklı okuyuş biçimlerinin ortaya çıkış sebeplerini, başlangıçtan kırâatlerin tespit sürecinin tamamlanmasına kadar yaşanan olguları göz önüne alarak görme şansına sahibiz. Kırâat farklılıklarını, hafızaların yanılma payına ve yazının çeşitli okumalara izin veren gelişmemişlik durumuna bağlayabiliriz. Bu konuda Hz. Peygamberin başlangıçtaki müsamahakâr tutumunun da kısmen belirleyici olduğunu kabul edebiliriz.

2.3.1.2. Şâz

Şaz senedi sahih olmayan kırâattir. Başka bir deyişle sahih kırâatin üç rüknünden birini barındırmayan kırâattir. Arap dilinin herhangi mezhep ve meşrebinin teknik olarak kabul etmediği bir okuyuştur. Sahih hadisin üç şartını içinde barındırmayan her kırâat şâzdır. Bir kırâat mütevatir değilse, Osman Mushafının resmine aykırı veya Arap dilinde dayanağı yoksa bu kırâat şaz'dır. Cumhur nezdinde tevâtür derecesine ulaşmayan kırâat şâz'dır. İbn-i Cezerî'ye göresahih ve meşhûr olmayan kırâat şâz'dır.²²³

İbn-i Mücâhid ve İbn-i Cinnî birebir kırâatleri sahih ve şâz olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Ebû Şâme'nin "el-Mürşid" adlı eseri tarandığında kırâatleri ikiye taksim ettiği görülmektedir. Ancak müellif, eserinin bir yerinde birinci çeşidi; "el-kırâatu's-sahîhatü'l-mu'tebere", ikincisini ise; "el-kırâatu's-şâzzetu ve'd-daîfe" olarak isimlendirirken,²²⁴ bir başka yerde muteber olan kırâata "mucma'un aleyh" diğerine ise, sadece "şâz" isimlerini vermektedir.²²⁵ "es-sahîhu'l-mu'tebere" şeklinde isimlendirdiği kırâatlerin özelliklerini şöyle verir: "Hatt-ı mushafa uygun, rivayeti sahih ve metni fasih Arapça olan her kırâat, sahih ve muteber kırâattir."²²⁶"Şâz-zayıf" diye isimlendirdiği kırâat çeşidini ise şöyle tanımlamaktadır: "Bu üç erkândan[mushafa uygunluk, senedi

²²³ EsSefakasi, *Ğays'un-Naf*"ysz.","tsz" 18; Cezeri,"*Müncid'ül-Mukri'in*, 17.

²²⁴ Ebû Şâme, *age.*, 171-172, 173.

²²⁵ Ebû Şâme, *age.*, 174.

²²⁶ Ebû Şâme, *age.*, 171-172.

sahih, fasih Arapça] birinin bulunmadığı kırâatlerdir”²²⁷ Ebu Şâme'nin taksimatı gözden geçirildiğinde şu tablo ortaya çıkmaktadır: Kırâati, kabaca “sahih” ve “şâz-zayıf” diye ikiye ayırmaktadır.²²⁸

Kâdî Abdulfettah, “Arap lugâtine ve Hz. Osman mushaflarından birinin hattına uygun ve tevâtür yoluyla nakledilen her bir kırâati”, “el-kırâatu'l-makbûle”; bu üç kriterden hiçbirisinin veya bir kısmının bulunmadığı kırâatleri ise “el-kırâatu's-şâzzetu'l-merdûde” olarak isimlendirmektedir.²²⁹ Kâdî'nin sahîh ve şâz kırâatler için verdiği terimler, farklı olsa da, tanımlardan biz “el-kırâatu'l-makbûle”nin “sahîh”i; “el-kırâatu's-şâzzetu'l-merdûde”nin “şâz”ı karşıladığını anlamaktayız.

Kırâat üzerinde kaliteli/ciddi araştırmalar yapan son dönem âlimlerinden Muhammed Salim Muhaysin, bu ikili tasnifi en gelişmiş hale sokan bir şahsiyettir.

Muhaysin, Ebi Talibel-Mekkî'nin “üçlü taksimini”, İbn-i Cinnî'nin “ikili taksimini” ve Suyûtî'nin “altılı taksimini” sırasıyla verip inceledikten sonra, kendisi ikili tasnife uyararak, kırâatleri şöyle kısımlandırmaktadır: Önce bütün kırâatleri “sahîh ve şâz” tasnifini yapar; daha sonra sahîh kırâatleri, “mütevâtir” ve “meşhûr”; “şâz” kırâatleri ise “şâz”, “âhâd”, “müdrec” ve “mevzû” şeklinde tasnif etmektedir.²³⁰ Muhaysin, Şâz'ın ikinci çeşidi olan “âhâd”ı, “resmi mushafa ve Arapça gramere uygun olan, âhâd tarikiyle nakledilen fakat meşhûr derecesine ulaşamayan kırâat” şeklinde tanımlamaktadır

2.3.2. Üçlü Sınıflandırma

İkili tasnif yapanların yanında, kırâat çeşitlerini üçlü tasnife tabi tutanlar da mevcuttur. Bu üçlü tasnifi ilk ortaya koyan Ebî Tâlib el-Mekkî'dir. Daha sonra İbn-i Cezerî, Mekkî'den bu tasnifi almış, biraz daha geliştirmiştir.

²²⁷ Ebû Şâme, *age.*, 173.

²²⁸ Muhammed Ahmed esSağır, *el-Kıraat'uş-Şâzzetu ve Tevcihuhan-Nahvi*, Dar'ul-Fikr, Dimeşk, 1997, 54-56.

²²⁹ Ebû Muhammed Süleyman b. Mihran el-A'meş el-Esedî el-Kûfî, *el-Kırâatu's-Şâzze*, Kahire, “tsz.”, 7.

²³⁰ Muhaysin, *Rihâb*, I/419-432.

Celâlüddîn el-Bulkînî (ö. 824/1421) ise kırâatleri mütevâtîr, âhâd ve şâz olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Kastallânî de kırâatleri mütevâtîrolup olmamalarına göre üç ayırmıştır. İlki, mütevâtîrliği üzerinde ittifak edilen kırâatlerdir ki, bunlar yedi meşhûr kırâattir. İkincisi, mütevâtîrliği üzerinde ittifak edilmeyen okuyuşlardır. Yedi kırâate ilave edilen kırâat-i selasedir. Üçüncüsü, şâz'lığı konusunda ittifak edilen kırâatlerdir. Bunlar da on kırâate ilave edilen dört kırâattir. Ebî Tâlib el-Mekkî, kırâat çeşitlerini üç kısım olarak görmektedir:

2.3.2.1. Sahih

Ebî Tâlib el-Mekkî, kırâat çeşitlerinin üç kısmından ilkinin “Sahih kırâatler” olarak görmektedir. Bu üç kriterin kendisinde mevcut olduğu kırâatlerdir ki, bunların Kur'an'îyeti kesindir ve inkâr eden tekfir edilir.²³¹ Usûlcüler, mütevâtîr lafzınısahih lafzına izafe ederek aralarında sıfat-mevsuf niteliğini oluşturmuşlardır. Bazen Sahih mütevâtîrin sıfatı olarak kullanılırken, bazende mütevâtîr sahih'in sıfatı olarak kullanılmıştır. Sahih kavramı mütevâtîrin kalıcı bir niteliğidir. “من الأحاديث المتواترة الصحيحة” “mütevâtîr sahih hadîslerde”. Bazen bu iki kavram tefsirlerde birbirlerini tamamlayan iki müradif kavram olarak geçerken bazen de aralarına atıf harfi ve farklı bir kelime konularak farklı kavram olarak geçmektedir.²³²örneğin: كما ورد ذلك في الأحاديث المتواترة بالأسانيد والأحاديث الصحيحة والمتواترة والمستفيضة. الصحيحة. birbirlerinden ayrı anlamda kullanılmışlardır.

2.3.2.2. Âhâd

Senedi sahih olmakla beraber resm veya Arapça'ya uyumlu olmayan ve ulema nezdinde meşhûr derecesine ulaşmayan kırâat âhâd kırâattir. Ebî Tâlib el-Mekkî, kırâat çeşitlerinin üç kısmından ikincisini Âhâd tarikiyle nakledilen, Arapça'nın kaidelerine uyan ve mushafın hattına uymayanlardır ki, bu kısmın “Kur'âniyeti” tecviz edilmez; dolayısıyla inkar eden, tekfir edilmez. Güvenilir bir rivayet tarikiile

²³¹Muhammed Ali Haddâd, *El-Kevâkib'üd-Düniyye*, Matbaatü Mustafa El-Bâbî El-Halebî, Kahire, 1344/1925.

²³²الأحاديث الصحيحة والمتواترة والمستفيضة, كما ورد ذلك في الأحاديث المتواترة بالأسانيد الصحيحة.

sahabetabakasından tabîine, tabîîndende etbâ’u tabîîneolmak üzere muttasıl senetle meşhûr seviyesine ulaşmayı, şâz ve illeten de uzak olarak nakledilen kırâattir.”²³³

2.3.2.3. Şâz

Ebî Tâlib el-Mekkî, kırâat çeşitlerinin üç kısmından üçüncüsüne Şâz kırâatler demiştir. Sikâ olmayanın rivayet ettiği veya sikânın naklettiği fakat Arapça’ya uymayan kırâatlerdir ki, bunların da “*tilâveti*” caiz değildir; inkâr eden tekfir edilmez.

Sahih kırâatindayanaklarından herhangi birisini içindebarındırmayan kırâat şâzdır. ²³⁴ Şâz kırâat, bir yönü ile bile olsa Arap dil ve gramerinemuvafilek olduğu halde, fakat lafızları Mushafhattına muhalif olan kırâate şâz kırâat denir. ²³⁵

Dikkat ettiğimiz üzere el-Mekkî Kur’an kırâat ayrımı yapmamış, kırâatleri Kur’an’la eşdeğerde görmüştür. Şâz anlamını da ‘meşhûr olamamış kırâat’ yaygın olmayan anlamında değil, üç kriterden birinin eksik olması yani mushaf hattına muhalif olması anlamında kullanmıştır. İbn-i Mücâhid şâz kavramını bir kırâatin okunmaması anlamında kullanmamışken, üçlü sınıflandırmayla birlikte şâz kırâatler kabul edilir ancak okunmaz kaydı düşülmüştür.”²³⁶

2.3.3. Altılı Sınıflandırma

İkili ve üçlü tasniflerin tümünü inceleyerek yeni bir tasnif denemesi (altılı tasnif), Celaledin Suyûtî tarafından yapılmıştır.²³⁷ Daha sonra bu tasnif, Menâhil sahibi Zerkânî de dahil,²³⁸ kırâat konusunu işleyen müellifler tarafından benimsenmiştir.²³⁹ İmam Suyûtî, kırâatleri altı kısma ayırmıştır.²⁴⁰ Bir kırâatin sahif ve geçerli sayılması bir zaif vechi dahi olsa Arap dili kurallarına, -varsayımla bile ile olsa- resmi mushafı Osmaniyye’den herhangi birisinin imlasına uygun olması ve muttasıl bir

²³³ Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna Ve Metodolojisine Etkisi*, 50, vd.; Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 59.

²³⁴ Ebû Şâme, *age.*, 172; Zerkânî, *age.*, 1, 331.

²³⁵ Mekkî, *El-İbâne An Me’âni’l-Kırâat*, 51.

²³⁶ Bayraktutan, *age.*, 84.

²³⁷ Suyûtî, *age.*, I, 241-243.

²³⁸ Zerkânî, *age.*, I, 429-431.

²³⁹ Es Sâlih, *Mebâhis*, 256-257; Menna’, 178; Sâbûnî, *Et-Tibyân*, 302; Karaçam, *Kur’an’ın Nüzûlü*, 265-67; Çetin, *Kırâatler*, 73-77.

²⁴⁰ Bkz. Suyûtî, *age.*, II, 502-506.

isnad taşıması gerekir.²⁴¹ Celâlüddîn el-Bulkînî (ö. 824/1421) ise kırâatleri mütevâtir, âhâd ve şâz olmak üzere üç kısma ayırmış; bunlardan yedi kırâati mütevâtir kırâatlere, yedi kırâatin üstüne ilave edilen üç kırâati ve sahabe kırâatlerini âhâd kırâatlere, Ameş, Yahya b. Vessâb, Saîd b. Cübeyr gibi tâbiînn kırâatlerini ise şâz kırâatlere dahil etmiştir. Kastallânî de kırâatleri mütevâtir olup olmamalarına göre üçe ayırmıştır: İlki, mütevâtirliği üzerinde ittifak edilen kırâatlerdir ki bunlar yedi meşhur kırâattir. İkincisi, tevâtürlüğü hakkında ihtilaf edilen kırâatlerdir ki bunlar da yedi kırâate ilave edilen üç kırâattir. Üçüncüsü, şâz'lığı konusunda ittifak edilen kırâatlerdir. Bunlar da on kırâate ilave edilen dört kırâattir.²⁴² Sonuç olarak Kırâatler genel özellikleri ile altı kısma ayrılmaktadır. Büyük bir çoğunluk tarafından aktarılan mütevâtir, tevâtüründe asıl olan sahih'in üç rüknünü taşımasıdır; günümüzde okuduğumuz Mushafların çoğunluğu bu kabildendir. Bu nevi kırâat hiç şüphesiz Kur'an'dır. Bunu namazda okur ve bununla ibadet ederiz. Aynı zamanda bu kırâat Kur'an'ın icaz ve tehadisini temsil eder. Bunu inkâr eden kâfir olur.

Usûlve fıkıh bilginlerinin çoğu hadîs için varsaydıkları kriterlerin aynısını Kur'an kırâati içinde varsaymışlardır. Yani Kur'an kırâati ile hadîsi bir çerçevede alıp hadîsler için varolan tasnifleri kırâatler içinde de varsaymışlardır.²⁴³

2.3.3.1. Mütevâtir

Bilindiği gibi İmam Suyûtî, kırâatleri altı kısma ayırmıştır.²⁴⁴ Mütevâtir: Yalan üzerine birleşmelerine olanak olmayacak kalabalık bir grubun aynı özellikteki bir kalabalık gruptan naklettiği kırâatler. Yani, Mütevâtir kırâat, “yalancılık ile töhmete alınması mümkün görünmeyen kalabalık bir grubun her tabakada kendisi gibi kalabalık bir grubun naklettiği kırâatlerdir. Kırâatlerin geneli mütevâtirdir. Bunlardan yedi kırâati mütevâtir kırâatlere, yedi kırâatin üstüne ilave edilen üç kırâati ve sahabe kırâatlerini âhâd kırâatlere, A'meş, Yahya b. Vessâb, Saîd b. Cübeyr gibi tâbiînin kırâatlerini ise şâz kırâatlere dâhil etmiştir.²⁴⁵ Kırâatlerin mütevâtir olup olmaması meselesi, kırâatlerin sahihliğinden ayrı olarak ele alınamayacağı için öncelikle bu meseleden söz edilmiştir.

²⁴¹ Mekki, *El-İbane*, 67; Ebu Şa'me, *El-Mürşidü'l-Veciz*, 381; Bkz. Mekki, *El-İbane*, S. 65.

²⁴² Yunus İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv- Kırâat İlişkisi*, S.Ü.S.B.E.(Doktora Tezi), 2015, 98.

²⁴³ Cezeri, *age.*, I, 15.

²⁴⁴ Bkz. Suyûtî, *age.*, II, 502-506.

²⁴⁵ Kastallânî, *Letâifu'l-İşârât*, 170.

Zira kırâatlerin mütevâtirliği, kırâatler için ileri sürülen “senedinin sahih olması” şartı altında ele alınan bir konudur. Senedi sahih olmayan bir rivayetin mütevâtirliğinden zaten söz edilemeyecektir. Söz konusu olan, senedi sahih rivâyetlerin tevâtür yoluyla sabit olup olmadığıdır.²⁴⁶

Ebû Zekeriyâ, Kur’an’ın ancak tevâtürle sabit olacağını ve yedi kırâatten her birinin mütevâtir olduğunu belirtmiş ve bunun kesin olarak doğru olduğunu ifade ettikten sonra aksini söyleyenin ya yanlıgı ya da cehalet içinde olduğunu söylemiştir.²⁴⁷ İbnü’l-Hâcib mütevâtirlik konusunda yedi kırâata tevâtür gözü ile bakmış; ancak, medd-i imaleyi, hemzenin tahfifi ve benzeri telaffuz şekillerini mütevâtirin dışında tutmuştur.²⁴⁸ Buna göre İbnü’l-Hâcib, kırâatlerin telaffuz farklılıkları taşıyan kısımlarının (edâ kabilinden olanlarının) mütevâtir olmadığını, telaffuz farklılığı taşımayanlarının ise mütevâtir olduğunu söylemiş olmaktadır. Ancak bu görüş çoğunluk tarafından kabul edilmemiştir.

2.3.3.2. Meşhûr

Senedi sahih olup da tevâtür derecesine ulaşmayan, resmi ve dil kuralına uyan ve şüzûz ve ğaletten sayılmayan kırâat meşhûr kırâattir. “Meşhûr kırâatler, mütevâtir kırâatlerin derecesine ulaşamadığı halde senedi sahih olan, Arap dili kaidelerine ve hattına uygun düşen, Hz. Osman Mushaflarından birine uygun bulunan, kurrâ nezdinde meşhûr olan, ğalat ve şâz kırâatlerden sayılmayan kırâattir.”²⁴⁹ İbn-i Hâcer ise; “adeta yalan üzerinde birleşmelerini imkansız kılan bir kalabalık, bu kalabalığın bidayetden sonuna kadar kendileri gibi bir başka kalabalıktan rivayeti, nihayette istinad ettikleri şeyin akıl değil his olması ve bu şekilde rivayet edilen haberin dinleyen için ilim ifade etmesi şartları birlikte bulunursa, bu habere mütevâtir denir. Eğer bu şartlardan biri olan haberin ilim ifade etme keyfiyeti tahakkuk etmezse, bu haber sadece meşhûr olur. Bu sebeple her mütevâtir meşhûrdur, fakat her meşhûr

²⁴⁶ Es-Sefaksî, *Ğays’un-Nafi’ fil-Kırat’is-Sabi’*, 17; Eş-Şeyh Abdulfettah el-Kadî, *el-Kiraat’uş-Şâzzeti ve Tevcihuha min Luğat’il-Areb*, 7.

²⁴⁷ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *Kitâbu’l-Mecmû’ Şerhu’l-Muhezzeb Li’ş-Şîrâzi*, thk. Muhammed Necib el-Mutîi, Mektebetu’l-İrşâd, Cidde, 1980, 358-359.

²⁴⁸ Ebu Amr Osman b. Ömer b. el-Hâcib, *Muhtasar’u Muntehe’s-Sü’l Ve’l-Emel Fî-İlme’l-Usûli Ve’l-Cedel*, thk. Nezîr Hamâdû, Dâr’u-İbn Hazm, Beyrut, 2006, I, 377-380.

²⁴⁹ Bayraktutan, *age.*, 41 vd.

mütevâtir değildir” demektedir.²⁵⁰ İlm-i kırâatte meşhûr haber sahih haber kategorisindedir.

Yedi kırâat olmak üzere diğer üç kırâatin ilavesiyle On kırâat şifahi nakli esas olduğu için edâlarıyla birlikte meşhûrdurlar. Her sahih ve mütevâtir kırâat aynı zamanda meşhûr kırâattir.

2.3.3.3. Âhâd

“Âhâd”ı, senedi sahih olan, ya Arapça’ya ya da resmi mushafa muhalefet eden, meşhûr derecesine ulaşmayan ve Kur’an olarak okunması caiz olmayan kırâatler²⁵¹ olarak açıklayabiliriz. Âhâd öyle bir özelliktirki, icmâ’nın muhalefetinden çıkmaz. Yani âhâd denilince rivayeti mütevâtir olmayan ve üzerinde icmâ oluşmayan kırâat demektir. Bir kırâati bir kişinin veya iki kişinin rivayet ettiği veya bazılarının okuduğu diğer bazılarının da okumadığı kırâattir.

2.3.3.4. Şâz

Şâz, kırâat âlimlerine göre senedi sahih olmayan kırâattir. İlm-i kırâatte şâz kırâatin şöhrette dereceleri vardır. Şâz kırâatte dört ismin kırâati şöhret kazanmıştır. İbn-i Muhaysin, el-Yezidi, Hasan’ül-Basri ve A’meş’tir.²⁵² Bazıları kırâat-i aşere dışındaki kırâatları şâz saymışlardır. Şâz kırâat, ilk dönem resmi mushafa göre okumayanların kırâatine denilmekte iken, sonra kapsamı genişletilerek bir kırâat nahiv ve sarfin kurallarına uymayanıda kapsam içerisine alınmıştır. Bütün Müslümanlar şâz kırâatle Kur’an’ın okunmayacağına mütefikler. Öyle bir kırâatle imamlık yapanın arkasında namaz kılınmaz.²⁵³ Şâz kelimesi Arap dilinde “kural dışı ve nadir” anlamında kullanılmaktadır.²⁵⁴ Şâz, kırâat-i aşere’nin dışındaki kırâatlerdendir. Bu on kırâatin dışında kalan kırâatlerdir. Şâz, senedi sahih olmayan kırâattir. Arap dili ve resmi Mushafa uyumlu olsa dahi senedi sahih değilse şâz’dır.²⁵⁵ İmam Suyûti buna

²⁵⁰ İbn-i Hacer, *Nuhbetu’l Fiker Şerhi*, 24.

²⁵¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati*, 235.

²⁵² Baklet, *age.*, 127

²⁵³ İbn’ül-Cennî, *el-Hasais*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, “tr.,” Beyrût, I, 398.

²⁵⁴ Ebul Hüseyin b. Ahmet b. Zekeriyya ibn- Faris, *Mu’cemü’l Mekayis Fil- Luğa*, thk, Şahabettin Ebu Amr, *Darü’l- Fikr*, Beyrût, 1994, 523.

²⁵⁵ Cezeri, *age.*, I, 16.

Fatiha'daki مَالِك kelimesini fiil anlamında ملك Meleke okumak veya yazmak gibi kelimelerle örnek vermiştir.

Taberi'ye göre Şâz; Osman mushafına aykırı bir harfin yazılışı veya okunuşu; icmâ'ya muhalif kırâattir.²⁵⁶

2.3.3.5. Mevzû

Suyûtî, mevzû'yu tanımlama gereği duymamıştır.²⁵⁷ Mevzû: Uydurulmuş kırâatlerdir. Mevzu' yalan isnadı olup Huzzai'nin İmam Ebu Hanife'ye nispet ettiği kırâat gibi “Allah'tan ancak âlimler haşyet eder” ayetinde lafzatullah'ın sonunu ötre, ulema lafzının sonunuda üstün okumuş ve bunu Ebu Hanife'ye nispet etmiştir. Bazıları kırâatin bu kısmına merdûd demişlerdir.²⁵⁸

2.3.3.6. Müdrec

Müdrec, izah ve açıklama kastı ile eklenen kelimelerdir. Müdrec âhâd'ın alt birimidir. Kırâatteki müdrec usûl hadîsteki müdrece teşbih edilmiştir.²⁵⁹ Suyuti, “müdrec”i hadîs kriterlerini dikkate aldığı ekleyerek, “kırâatlere tefsir kabilinden eklenen şeylerdir” der. Müdrec: Tefsir kabilinden zikredildiği halde Kur'an'dan sanılan ve kırâat edilen kelime veya cümleler²⁶⁰ olup buna artırma ve zaid denilir. Râvinin yazısı veya sözünün metne karışıp sonra ayırılmemesidir.²⁶¹ İdrac, sahabe ve tabiîn anlaşılması için veya yakın anlamlı kendi merkezli bir kelime ek eder sonrada bunu muttasıl bir kırâat olarak zikreder. İdrac, metin ve isnadda yapılmaktadır. Müdrec kırâat kabih görülmüş ve bilerek bunu kırâat etmek haram görülmüştür.²⁶²

²⁵⁶ Muhammed Abdulhakim b. Süleyman Receb, *el-İhticâcu lil-Kirâat'îş-Şevaz*, Camiât'ül-Ezheriyye, Kulliyetil-Luğatil-Arebiyye, 1989. S.80-100

²⁵⁷ Suyûtî, *age.*, I/241-43.

²⁵⁸ Cezeri, *age.*, I, 16.

²⁵⁹ Suyûtî, *age.*, I, 102

²⁶⁰ Suyuti, *age.*, I, 241-243.

²⁶¹ as-Sadr, *Nihayet'üd-Dirayet*, 293.

²⁶² Valid el-Behai el-Amili, *Vusul-i İhbar ila Usul-i İhbar*, Mektebetü Hiyam, Kum, h.1401, 114.

2.4. SAHİH KAVRAMI BAĞLAMINDA İHTİCÂC MESELESİ VE SAHİH KİRÂATLE İLİŞKİSİ

2.4.1. Hücet Sözlük ve İstilahî Anlamı

Hücet, lugâta burhan ve bilinmeyi tasdiktir. Hücet/ حُجَّة kelimesi, “delil, burhan, galip gelme” anlamında olup çağulu ise حُجَّج ve حُجَّجٌ masdarı حُجِّج olup, genelde mubalağalı bir isim şeklinde kullanılan bir kelimedir.²⁶³ Kişiyeye verilen onaylı belge, bir şeye gitmek, bir şeyi kastetmek, Beytü'l Haram'ı ziyaret etmek, tartışmak, mücadele etmek, itirazda bulunmak, karşı çıkmak ve sene (yıl) anlamlarına gelmektedir.²⁶⁴ Hücet; delil, burhan, senet anlamlarına da gelmektedir.²⁶⁵ Kırâat ilminde sıklıkça kullanılan bir terimdir. İhticâci zayıf, ihticâc'ül-müfid, ihticâcu terefeyn, ihticâc'ul-muhalifin, ihticâc'ül-meşhûr, ihticâc-i Nebiy, ihticâc-i mutebergibi izafet anlamlarında kullanılmıştır. Hücet terimi ilm-i kırâatte kendini ispat eden râvilere hücet denilir. Örneğin; kırâat alanında Âsım ve Nâfi' gibi kârilere hücet denilmiştir.²⁶⁶ Okuyuşu otoriter olan, öngördüğü bağlayıcı okuyucuların kırâatine hücet denilir. Örneğin; eserlerde bir kârinin tahlili yapılırken şöyle denilmektedir. Kendisinden kırâat alma konusunda sahih, hücet ve güvenilir biridenilmektedir.²⁶⁷

Hücet'in terim/istilahta anlamı ise, kırâat farklılıklarında varolan vecihleri/nuansları dil ve irab yönünden ele alarak bu farklılıkların birbirlerine göre rüçhana neden olan sebep ve nedenleri inceleyen bir ilim dalıdır. Başka bir deyişle Hücet ileri sürmek demek olan ihticâc'ın, “Kırâat vecih ve illetlerini ortaya koyan, aynı zamanda onları açıklayıp doğruluklarını ispat eden bir ilimdir.”²⁶⁸ Usûlcülere göre sahih bir nazar ile matlub olan habere ulaşmaktır. İhticâc bazen Peygamberden, bazen sahabeden, bazen irab yönünden, bazen mana yönünden, bazen şehir ve kurrâ'lardan getirilmektedir. Yedi harf hadîslerinde gördüğümüz üzere, sahabe arasında vukû bulan tartışmalar, vahiy otoritesi tarafından belirlenen farklı okumalardan haberi olmayanların bu farklı okumalara itiraz ettiğini; meydana gelen harareti sorgulamalarda ise her iki

²⁶³ Bkz. İbn Faris, *Mu'cem*, II, 30; Cevheri, *Sihah*, I, 304; İbn-i Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, 3, 3-4.

²⁶⁴ Larus, *El-Mu'cemul Lisanu'l Arabiyy*, 292.

²⁶⁵ İbn-i Manzûr, *age.*, 3, 53-54; el-Cevherî, *es-Sihah Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, I, 304.

²⁶⁶ “D.İ.A.”, İstanbul, 2012, XXXII, 288.

²⁶⁷ “D.İ.A.”, İstanbul, 2012, XXXII, 415.

²⁶⁸ Şelebî, *El-İhticâc Li'l-Kırâat; Bevâisüh Ve Tetavvuruh Ve Usûlüh ve Simâruh*, Mecelletü'l Bahsi'l-İlmî ve't-Türasi'l-İslamî, 1981, IV, 87.

tarafın da kırâatini Hz. Peygambere isnad ederektemellendirdiğini göstermektedir. Hz. Peygamberin hayatta olduğu, vahyin nüzûlünün devam ettiği bu süreçte Kur'an nassı ve manası ile ilgili zuhur edebilecek herhangi bir hususta başvurulacak ana kaynağın belli ve dönemin bütün ihtiyaçlarına cevap verebilecek mahiyette olması bu temellendirmeyi haklı çıkarmaktadır. Yazılı metinlerin herkesin elinde olmadığı, nüzûlün devam ettiği, Kur'an'ın eşsiz ve baş döndürücü üslûbu ile her inen ayetle birlikte yeniden yüzleşildiği bir ortamda, resim, ayet, dil gibi diğer hüccetlere başvurulması da zaten beklenemezdi. İşte sistematik değil, ama doğal ortamında görülmeye başlanan bu tabloda sahabeninأقرأنيها رسول اللهifadesiyle Hz. Peygamberi referans göstermesi, okuduğu kırâati hüccetlendirme çabası olarak değerlendirilir ki, bu daha sonraları “isnad” olarak sistemleşecek bir hüccetin ilk nesildeki şeklidir. Dolayısıyla Peygamber döneminin belki tek ve en önemli ihticâc unsurunun Hz. Peygamber'e yapılan isnad olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz.²⁶⁹

2.4.2. İhticâc Tespit İlişkisi

Tespit sözlükte, “durmak, sabit olmak, gerçekleşmek” manalarını ifade eden ‘s-b-t’ köklü sülasi-i mücerredin şeddeli mezid-i fihi babı olan tef'îlbabının tesbit masdarı olup, “bir şeyi süreklîistimrar etmek,gerektiği şekilde tanımak, oluşmuş ve istikrar kılmış, kök salmış, bir şeyin hakikatini te'kit ettirmek, hüccet ve istidlal ile ispatlamak”²⁷⁰ gibi manalara gelmektedir.²⁷¹ “Kırâat birikimi içerisinde yer alan sahih kategorisini bir kısım delillerle destekleyerek ispat etmek; sahih olmayan kategorisini bunun sınırları dışına itmek anlamına gelmektedir.”²⁷²

“كان الصواب ما أثبتناه”“umulurki/sanki kırâatin doğrusu tespit ettiğimizdir.” Tespit kavramı müfessirlerce epey kullanılmıştır. Bazı yerlerde tercih anlamında kullanılırken bazı yerlerde makbûl kırâat “وهذا هو الصواب” veya sahih kıraat anlamında kullanılmıştır.²⁷³

²⁶⁹ Dağ, *İhticâc Bağlamında- Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 279.

²⁷⁰ Dr. Halil el-Curr, *Larus el-Ma'cem 'ül-Arebiyyül-Hadis*, Mektebetü Larus, Paris, 1987, 360.

²⁷¹ İbn Manzûr, *age.*, II, 19-20.

²⁷² Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 374.

²⁷³ Taberi, *Cami'ül-Beyan*, I, 307.

Bir kırâatin sıhhatini tespitinde en önemli unsur senet ve râvidir. Kırâat ilminde, bir kelime veya harf okuyuşunda nakledilen kırâat vecihleri içerisinde isnatverâvileri cihetinden en çok nam ve şöhret bulmuş kırâat kabul etme ve seçme durumu ihticâcın alt yapısı anlamında tespittir. Kırâat imamlarının tercih ettikleri okuyuşları bize aktaran eserlerde kâriilerin okuyuşlarının delillerini ortaya koymada en çok başvurduğu terimlerin başında “el-Hücce” terimi gelmektedir.²⁷⁴

Sahabeden sonraki devir coğrafi genişleme, yeni etnik kimliklerle kurulan temaslar, ilmi faaliyetler sonucunda ilimlerin sistematik yapılarını kurması gibi birtakım olayların sahne aldığı bir dönemi ifade eder. Lahn olayının artması, mushafta birlik çabaları ve sahih kırâatlerin tespitinin yapıldığı bir ortamda ihticâc’a başvurulması kaçınılmazdır. Sözkonusu ettiğimiz bu Tabiîn dönemi için birkaç noktanın altını çizmekte fayda vardır. Öncelikle aralarında İbn-i Âmir, İbn-i Kesir, Ebu Cafer ve Âsım gibi isimlerin bulunduğu birçok âlimin bu dönemde kırâatler arasında tercih-ihtiyar yaptıkları bilinmektedir. Bu, yetkin bir kişinin okuduğu kırâatler arasından tercihler yaparak kendi kırâatini oluşturması manasına gelmektedir. Aynı tercih eylemiyle ilgili, İbn-i Mücâhid dönemine kadar süren sonraki süreçte yukarıda değindiğimiz kâriilerin dışında, daha birçok isim karşımıza çıkmaktadır. Elbette tercih-ihtiyari bu dönemle tahdid etmiyoruz. Ancak bu dönemde yapılan tercihin aynı zamanda tespit faaliyetine yönelik olduğu unutulmamalıdır. Bu durumda sözkonusu dönemde yapılan şeyin iki kutbu olduğu söylenebilir. Bunlardan biri lahna bir tepki mahiyetinde senedi sahih ve mushaf hattına uygun kırâatleri tespit,²⁷⁵ diğeri ise sahih kırâatler arasında yapılan tercihtir. Yapılan her iki eylem için de, bir hüccet-zımnî de olsagetirilmiş olmalıdır. Yani tespiti ve tercihi yapan âlimin o kırâati neden tespit veya tercih ettiğinin bir sebebi illaki vardır. Tespit için hüccetlerin ne olduğunu ifade etmek çok zor değildir. Ancak tercih hüccetlerini bizâtihi tespit hüccetleri üzerinden okumak yanlış olabilir. Bununla birlikte belki bu hüccetler

²⁷⁴ Abdulkayyim b. Abdulgafur Ebi Tahir, , *Safahatun fi Ulum’il-Kiraat*, Mekke, 1415, 288.

²⁷⁵ Mekki, *İbane*,65.

sistemleşmiş olan kırâat ekolünün özellikle usûl kâidelerine binaen birtakım çıkarımlarla yaklaşık olarak tespit edilebilir.²⁷⁶

Esasında dönemin hem tespit hem de sahih kırâatleri arasında yapılan tercihleri, ihticâc ilminde problematik olarak ele aldığımız alternatif kırâatın eleştirilmesi veya reddedilmesi bağlamında bir sorun oluşturmamaktadır. Tespit işlemi yapılırken amaç sahih okuyuşları toplamak, tercihte ise sahihler arasından seçim yaparak daha sonraları ekolleşecek kişisel kırâati oluşturmaktır. Sahih kırâatlerde hüccet sahih kırâatlerin tespit kriterleri iken, bunlar arasında tercih yapılırken hüccetin açıkça zikredilmemesi tabiidir. Çünkü diğerleri de sahihtir.²⁷⁷ Elbette tercih varsa bu tercihin, tercih edenin şahsında geçerli bir sebebi de olacaktır. Ancak bu sebep-illet diğerinin ötelenmesini gerektirmeyecektir.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi ferdi ihticâc döneminde bazen tek okuyuş için, bazen de tercih edilen kırâatın alternatif kırâatagöre kuvvetliliğini ispat için ihticâc yapıldığı görülmektedir. Bu diyaloglar bazen ilim meclislerinde gerçekleşmiş, zaman zaman da sorulan sorular ve yaşanan tartışmalar mütemeyyiz şahıslara taşınmış ve onların hakemliğine başvurulmuştur. Yapılan ihticâc'larda dilsel argümanlar, şiir ve diğer ayetler gibi hüccetlerle temellendirmelere gidilmiştir.²⁷⁸

Tespit olayı cem olayı ile sistemleşmiş, arz ve edâ ile Hz. Peygamberden sonra da kurrâ'nın takip ettiği sistemde sağlam bir kriter üzerinde kalmış, Ashab'dan kırâat rivayet edenlerin nasıl bunu duyduğu ve edâ ettiği gibi rivayet ediyorlarsa, onlardan sonra gelenlerde aynı yöntemi kullanmışlar ve bu nesilden nesile devam ede gelmiştir.

2.4.3. İhticâc Tercih İlişkisi

Tercih, hakkı batıla tercih etmek, batılı hakka tercih etmek, seçme anlamında, tercih edilen görüş kabul görünen anlamında, iki şey arasında tercihte kararsız kalma, ayırt edememe anlamında, sessiz kalmayı tercih etme konuşmama anlamında, başkalarını kendine tercih etme isar anlamında, hangi tercihlere göre seçildiği seçenek

²⁷⁶ Muhammed İsa Yüksek, *Kırâat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması*, İstanbul, 2014, 304.

²⁷⁷ Dağ, *age.*, 200.

²⁷⁸ Diğer rivayetler için bkz. Zeccacî, *Mecalisü'l-Ulema*, 231; İbn-i Ebu Meryem, *Mûdah*, 22; Şelebî, *İhticâc*, 80.

ve benzeri anlamlarda kullanılmaktadır. İki delil birbirleri ile çelişirse, ya bu iki delil tercih gerektiren niteliklerde eşit olurlar ki bunlar râvinin rivayette şöhret, Kur'an'a muvaffakiyet, akla uygunluk, tarihi gerçeklik ve umuma uygunluk veya mütefadil olurlar.(Aynı derecede olmazlar) Örneğin, biri diğerinden daha meşhûr olur ve vs... İlkine deliller arası teâdül, ikincisine deliller arası tefadül denilir ki, buna tercih yani tereccüh etmek tercihte bulunmak. Alınana racih, tercih edilene mecruh denilir.

Bir kırâatin diğerine göre daha iyi olduğunu söylemek ve birini diğerine tercih etmek nasıl izah edilmelidir? Bütün kırâatlerin vahiy yoluyla geldiği, sahih veya mütevâtir kabul edildiği takdirde kırâatlerden birinin diğerinden şu veya bu sebeple daha iyi olduğunu söylemek caizmi? Bir kısım ayetleri kabul görmeme durumu oluşmaz mı? gibi sorular insan aklına peşpeşe gelebilmektedir.

"Kırâatler, başta tefsirciler ve nahivciler olmak üzere birçok bilgin tarafından ele alınmıştır. Nahivciler, kendi ekollerinin görüşlerini teyit etmek üzere sarf ve nahiv açısından irdeleyerek bir kırâati başka bir kırâate tercih etme yoluna giderlerken tefsirciler de kırâatleri daha çok fesahat, belagat, siyak-sibak ve mana bakımından mercek altına alarak birini diğerine tercih etmişlerdir. Kırâatler arasında tercihte bulunma tavrı asıl itibariyle eleştirilse de²⁷⁹ kimileri tarafından bu tavır, tevil edilerek kabul edilebilir hale getirilmiştir. Buna göre bir kırâatin başka bir kırâate tercih edilmesindeki en temel etken, tercih edilen kırâatin en fasih, en meşhûr veya Arap kelimada daha yaygın bir kullanıma karşılık gelmesidir. Ebû Tâlib el-Mekki, kırâatlerin tercihinde; kırâatin Arapça vecihleri açısından güçlü olması, mushafa uygunluğu ve halkın büyük bir kısmı tarafından tercih edilmesi gibi üç kriterden bahsetmiştir. Burada kastedilen halk, kimilerine göre Medine ve Kûfe halkıdır. Bir kırâatin Medine ve Kûfe halkı tarafından okunması, tercihte baskın olan büyük bir hüccettir. Kimilerine göre de burada kastedilen halk, Mekke ve Medine halkıdır. Bazılarına göre kırâatlerin en güvenilir, senet bakımından en sahihi, Arapçabakımından da en fasihi Nâfi ve Âsım'ın ittifak ettikleri kırâatlerdir. Fesahatte bu ikisini Ebû Amr ve Kisâî kırâatleri takip etmektedir. Nüveyrî, kırâatler arası tercihle ilgili olarak; "doğrusu diğer kırâatlere göre fasih ve meşhûr olması, Arap kelimada çokça

²⁷⁹Ahmet b. Yusuf Semin el-Halebi, *ed-Dürr'ül-Muhtar fi Ulum'ül-Kitab'il-Meknun*, thk. Ahmet Muhammed Harrat, Dar'ul-Kalem Dimaşk, "tsz.", I, 48.

kullanılması yönüyle (kırâatlerin) bazı vecihleri diğerlerine tercih edilebilir” görüşünü ortaya koymuştur.²⁸⁰

Kırâat ilmi bağlamında tercih/ihtiyar, kâri'nin alıp öğrendiği kırâat rivayetleri arasında bir tercihe giderek bu okuyuşlar/kırâat/harf arasından bir vechi tercih edip bu kırâati okuması ve okutmasıdır. Buna göre tercih/ihtiyar, bir kâri'nin kırâat imamlarının okuyuşlarından kendisince en güzel ve evla gördüğü bir kırâat vechi tercih ederek onu okuyup başkalarına okutması ve zamanla bu kırâatiyle şöhret bulup okuduğu bu okuyuşun kendisine nispet edilmesidir.²⁸¹ Kırâatlerin mütevâtirliği meselesi ile birlikte ele alınan konulardan biri de kırâatlerin zemininde bireysel tercihlerin bulunup bulunmadığı meselesidir. Zerkeşî'ye göre kırâatler, aralarında Zemahşerî'nin de olduğu bir grubun iddia ettiklerinin aksine ihtiyari değil tevkîfidir.

Klasik kaynaklarda yer alan bazı ifadeler, kırâatlerin bireysel tercihlere bağlı olduğu, tercih edenin dil birikiminden bağımsız ele alınamayacağı düşüncesine kapı aralamıştır. Kırâat farklılıklarının Arapça açısından tutarlılığını izah etmek, her birinin Arapça'ya uygunluğunu ıspatlamak gayesiyle telif edilen ve “hüccet”, “ihticâc” olgularını merkeze alan eserler dikkatle incelendiğinde müelliflerin, kırâatleri zikrettikten sonra ihtilafı kırâatleri ele aldıkları ve sözkonusu farklı okuyuşların Arapça'ya uygunluğunu delilleriyle izah ettikleri görülmüştür. Kur'ân kırâatleri hakkında içtihadî ve tevkîfî olmak üzere iki ana eğilimin varlığından söz edilmiş ve yaygın kanaate göre kırâatlerin icthadî ve ihtiyârî olmayıp tevkîfî olduğu ve vahye dayandığı belirtilmiştir.

Sahabede gördüğümüz ihticâc örneklerine geçmeden önce, kırâatler arasında tercih yapmanın bir nevi ihticâc'a muhtaç olduğunu belirtmeliyiz. “Çünkü ihticâc, aslında yapılan tercihin doğruluğunun kanıtlanması ve delillendirilmesi demektir. Eğer iki veya daha fazla okuyuş için hüccet getirme, bu okuyuşlar arasında bir tercihe gitmeden gerçekleşiyor ise burada salt ihticâc'dan bahsetmek mümkündür. Ancak okunan-seçilen kırâat temellendirilmeye çalışılıyorsa; bu, ihticâc'dan önce tercihin yapıldığının bir kanıtıdır. Tercih edilen kırâatin hüccetlendirilmesi hiçbir sıkıntı

²⁸⁰ Dağ, *İhticac Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 285.

²⁸¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, *el-Cami'ül-Ahkam'ül-Kur'an*, thk. Ahmet Abdulhalim, Dar'uş-Şa'b, Kahire, “tsz.”, I, 46.

doğurmamaktadır. Aksi düşünülduğünde zatentercihin gerçekleşmesi mümkün değildir. Burada esas problem, tercih yaparken diğer (sahih) kırâatin yanlışlığının ortaya konulmaya çalışılmasıdır. Bunun ikinci adımı, tercih edilen kırâatin temellendirilmesi (ihticâc), diğerinin ise çürütülmesidir.²⁸² Tercihini açıkça belirtmeyip sadece ihticâc yapan, bununla birlikte gündeme taşınan diğer (sahih) kırâatin temellerini çürüten bir tavır için de farklı bir şey söylemek mümkün gözükmemektedir.

Sahabe döneminde tercih ve ihticâc'ın örnekleri oldukça fazladır. Bunlara değinmek ihticâc'ın neş'etinin anlaşılmasına ışık tutacak ve ilk devir ile tedvin sonrası ihticâc'ın kıyasına imkan tanıyacaktır. Örneğin, İbn Abbas Bakara Suresi'nin 2/259. ayetinde geçen *ننشرها* kelimesini *ننشرها* şeklinde if'al babından okumuş, bu okuyuşunu da Abese Suresi'nin 80/22. ayetinde geçen *ثم اذا شاء أنشره* ayeti ile delillendirmiştir. Böylece Bakara Suresi'ndeki ayeti, Abese Suresi'ndeki ayet ile tefsir etmiş, Bakara Suresi'ndeki lafzı okuduğu veche delil olarak, Abese Suresi'ndeki kelimeyi getirmiştir. Bu rivayette İbn-i Abbas tercih ettiği kırâati yine Kur'an'da geçen ve ihtilafsız okunan bir kelime ile hüccetlendirdiği görülmektedir. Her iki ayette de sözkonusu kelimelerin bağlamları aynı manaya matuftur. Tercih edilmeyen kırâat ise eleştirilmemektedir.²⁸³

Zaman zaman da iddialı diyaloglara sahne olan ihticâc'ın, daha çok siyak-sibak, mana ve Kur'an eksenli kullanımlarla hüccetlendirildiği görülmektedir. Ancak hüccetinnevi bir yana, esas problem teşkil eden husus, ihticâc yaparken tercih edilen kırâatin karşısındaki okuyuşun eleştirilmesidir.

Tefsirlerde özellikle farklı kırâatler arasında tercihler yapılırken yedi veya on kırâat çerçevesinde bir değerlendirme yapmak yerine ilgili ayetteki farklı okuyuşlar değerlendirilmekte ve bir tercih durumu sözkonusu olmaktadır.²⁸⁴ Müfessirler bazı durumlarda da kırâat farklılıklarından kimi mana takdirlerini temellendirmede yararlanmışlardır. Tercih edilen kırâat, sahibine, beldeye ve şiir gibi dayandığı çoğu kez "haza efsuhu", "haza ebleğu", "haza ahsenu".. "أستحب" "هذا أبلغ" "هذا أحسن" "هذا أفصح" gibi terimlerle tercih edilmektedir. Şâz olan kırâat için "كَيْل" fiili meçhul

²⁸²Dağ, *age.*, 285.

²⁸³Abdulkayyim b. Abdulgafur Ebi Tahir, *Safahatun fi Ulum'il-Kiraat*, Mekke, 1415, 292.

²⁸⁴Bkz. et-Taberi, *age.*, I, 459, III, II, V, 330-331, VII, 119.

formatında kullanılmaktadır. Kırâatlerin belirlenmesinde izlenen ve icra edilen tespit ve tercihtir. Hücjeti esas alan eserlerde kırâat imamlarının tercihlerini ifade etmek için en sık kullandıkları kavramlar arasında ihtiyar kavramı bulunmaktadır. Kaynaklarda bu lafız, *المُخْتَارُ*؛ وهو المختار olarak geçmektedir.

Oysa kırâat literatüründe kırâatin kendisinden ziyade yedi, on veya on dört kırâat kavramları ön plana çıkmaktadır. Kırâatler arasında en rahat tercihlerde bulunan müfessir hiç şüphesiz Taberi'dir. O, kırâatleri değerlendirirken sadece isnad durumuna, mushaflara²⁸⁵ ve Arapça'ya uygunluğuna bakmakla kalmaz; aynı zamanda Kur'an'ın diğer ayetlerini, sebab-i nüzûlü, mantıksal tutarlılığı ve hatta tarihi ve kültürü bile bu konuda ölçüt olarak alır.²⁸⁶

Kırâatlerin sahihliği konusunda Kur'an tefsirlerinin bir kısmındaki değerlendirme tarzı ile özel olarak kırâatle ilgili literatürdeki değerlendirme tarzlarının birbirlerine yakın olduğunu söyleyemeyiz. Tefsirlerde özellikle farklı kırâatler arasında tercihler yapılırken yedi veya on kırâat çerçevesinde bir değerlendirme yapmak yerine ilgili ayetteki farklı okuyuşlar değerlendirilmekte ve bir tercih durumu sözkonusu olmaktadır. Oysa kırâat literatüründe kırâatin kendisinden ziyade yedi, on veya on dört kırâat kavramları ön plana çıkmaktadır.

Belirtildiği üzere kırâatler arasında tercihte bulunma tavrı ne kadar eleştirilirse eleştirilsin, bir vakıdır. Bunu tespit ettikten sonra kırâatler arası tercihte dikkate alınan, bir kırâati diğerinden daha fazla tercih edilebilir kılan sözkonusu gerekçelerin ele alınmasının uygun olduğunu düşünmekteyiz. Bu gerekçeler arasında sarf, nahiv ve belagat gibi dile ait hususiyetler baskın olmakla beraber hem anlama hem de kırâatlere ait hususiyetler gözardı edilmemiştir. Bununla birlikte kimi zaman gerekçesi izah edilmeden tercihlerde bulunulmuştur. Namazda kırâat olarak Fatiha'nın okunması tercihi caiz görenler için nasılsa ihticacın birebir delilidir.

Müfessirler bazen okuyucuları kırâat vecihlerinin tercihinde serbest bırakmışlardır. *«أنها»*، ل: *«أنما»* وأنا أتخير الصواب تخيرا

²⁸⁵ Bkz. et-Taberi, *age.*, VI, 26-27.

²⁸⁶ Bkz. et-Taberi, *age.*, VI, 28-35.

getirilerek okumak veya onsuz okumak konusunda hangisi sahih ve tercihli olduğunda tam tercih serbestisi içerisindeyim.²⁸⁷

Bir kırâatin tercih edilebilmesi için çoğunluğun (âmmenin) okuyuşuna uyumlu olması veya üzerinde icmâ edilmesi gerekmektedir.

2.5. DEĞERLENDİRME

Kırâat ilminde taraflarca ihtilafın asgariye indiği ve kırâat sorununun çözüldüğü yöntem “sahih’lik” terimidir. Kırâat sahihliğini tespitte, önce isnat sorgulaması yapılmaktadır. İkincisi ise resm-i mushaftır; kırâatin sahihliği için, mushafın yazısına uygunluğu aranmaktadır. Üçüncü kriter olarak ise Arap diline uygunluk, ileri sürülmektedir. Kırâat geleneğinde, kriter oluşu tartişmalı olan Arap dilinin, sahih kırâati belirleyici şart olmaktan ziyade, kırâatin sahihliğini destekleyici bir unsur olduğu görüşü ağırlıktadır. Sahih kavramı ilim tasniflerinde farklı anlamlarda kullanılmış ve anlam genişliğine uğramıştır.

Kur’an ile mütevâtir kırâat bazılarınca bir tutulurken, bazılarınca da Kur’an ile kırâat farklı tutulmuştur. Şayet kırâatler Kur’an’ın kendisi ise hiç bir Kurrâ’nın bu kırâate muhalefet etme hakkı olamaz. Kur’an kırâatten daha geniş, kapsamlı ve özeldir.

²⁸⁷ Mukatil İbni Süleyman, *Tefsiri Mukatil İbni Süleman*, Daru İhya’u Turas, Beyrût, H. 1423, IV, 791.

SONUÇ

İslam âlimleri kırâat ilmine büyük bir önem vermişlerdir. Bu ilme önem verenlerin başında özellikle müfessirler, fukaha ve usûlcüler gelmektedir. Bu önemseme kırâat ilmiyle ilişkili olan ilim dallarında kendisini yansıtmıştır. Kırâat vecihleri fukaha nezdinde istinbat delilidir. Kırâat vecihlerinden fukahanın istihrac ettikleri hükümler ümmet için kolaylıktır. Tefsir ilminden önce kırâat ilmi varolmuştur. Kırâat Kur'an'ın ilk ayeti ile başlamıştır. Kırâat ilmi birebir lugat, nahiv, sarf ve belağat ilmi ile ilişkili olmuştur.

Kırâat kriterinde tartışma konusu olan “Sahih” kavramı gelişim süreci yaşamış ve çok anlamlılık kazanmıştır. İlm-i kırâatte sahih kavramı sahihlik üç şartlarından yalnız birincisiyle hadis kriterleriyle senedin zabt ve muttasıl açısından örtüşürken, ikinci ve üçüncü kriter kırâate özgüdür. Sahih terimi ilimlere göre farklı kullanılmıştır. Süreç içinde çok anlamlı bir kavram olup genelde terkibli kullanılmıştır. Sahih denilen bir kırâatin ilk çıkışı, âhâd tariki ile olmuş; süreç içerisinde meşhûr'a geçmiş ve bilahire mütevâtirlik vasfı verilmiştir. Sahih kavramına yaklaşım aşağı yukarı tüm kırâat bilginleri ve müfessirlerce aynı tarzda olmuştur. Sahih kırâati daha doğru, sahih bir biçimde Kur'an'ın indiriliş hedefine uygun anlaşılması ve yorumlanması bağlamında bir katkı olarak görebiliriz. Sahih kavramı kırâat bilginleri nezdinde usûlü hadisteki anlam endeksli bir anlam dairesinde yalnız birinci şartta kullanılmıştır. Sahih kavramının yedi kırâatle sınırlandırılması kırâat serbestîsinin önünü almak ve alanı resmi düşüncenin kontrolünde tutma gayretidir. Sahih kavramı tefsir ulemasının eserlerinde gelişim süreci yaşamış ve birçok eş anlamlısı olan mütevâtir, meşhûr, âhâd, sahabe kırâati, es-sevab, yedi kırâat, on kırâat, kırâatü'l-âmmе, makbûl, mu'teber, mûcme'un aleyh; meşhûr gibi yakın anlamları ile özdeşleşmiştir.

Sahih kavramının tahlil çalışmasında ulaştığımız sonuç; ibadetin kendisi ile geçerli olduğu kırâat, yani geçerlilik anlamında sahih kırâat adını almıştır. Ümmetin genelinde kırâatlerde mütevâtirlik şart görülmemiştir. Kırâatin mütevâtir olmasında ümmet ittifakı yokken sahih kırâatte yani kırâatlerde sahihlik kavramında ittifak vardır. Her ne kadar sahih kırâatin dayanaklarında farklılık mezheplere göre görülse de

kırâatlerin geçerli olabilmesinde kırâatlerde sahihlik şartında ihtilaf yoktur. Tüm taraflarca bir kırâatin geçerli olabilmesi için sahihlik kavramını taşıması gerekmektedir.

Sahih kavramının anlam ve bağlantılarını araştırmamızda göz attığımız ekser müfessirler bir kırâatin geçerli bir kırâat olabilmesi için sahih kırâat özelliğini taşımasının gerekliliğini söylemişlerdir. Tefsir kitaplarında genel olarak kullanılan sahih kırâat kavramıdır. Sahih kavramının İslami ilimler içerisinde geçerlilik anlamında kırâat ilmi ve fıkıh da anlamsal bir yakınlıkta kullanılmıştır. Her iki dalda da sahih kavramı “ bu ibadet sahihtir” “ bu ticaret sahihtir.” “ bu kırâat sahihtir.” Yani geçerli anlamında kullanılmıştır.

Arap dili edebiyat alanında ise sahih kavramının kullanılışı ile kırâat ilmindeki kullanılışı bire bir benzerlik yoktur. Çünkü Arap dili Edebiyatı’nda bir kelimedenden illet harfinin olmaması veya müfred bir ismin kurallı çoğul oluşuna sahih denilmiştir.

Sahih kavramı hadis alanındaki kullanılışı ile kırâat alanındaki kullanılışı kısmen kesişip kısmen de kesişmediği görülmüştür. Resmi Osman’a muvafık oluşu kırâatte sahih kavramının üç dayanağından bir şart iken sahih kavramının hadis alanındaki sahih şartlarında bu şart yoktur. Arap dili Edebiyatına uyumluluk hadis ilminde bir rukün olmayıp sahih senedi te’kid edici tâli bir şart iken kırâat ilminde rukündür. Ama sahih sened ve râvi konusunda kırâat ve hadis ilminde sahih kavramı aynı içerikte kullanılmıştır. Sahih özelliğini kaybeden kırâatler sahih hadis olmayan hadislerin özellik ve nitelikleri ile nitelenmişlerdir.

Aslında vardığımız sonuç şudur ki sahih kırâat ümmetin genelinde geçerlilik kazanmış bir kırâattir. Yoksa resmi Mushafa uyumluluk şartında elimizde olan Kur’an’larda bu gün hiç biri uymamaktadır. Zira Osman Mushafında hareke ve noktalar yokken elimizde ki Mushaflar da şedde, tecvit kurallarına göre yazım, noktalı, harekeli ve ayet numaralarıyla süslüdürler.

Sahih kavramı kırâat alanında şartlarına bakılmaksızın Cumhûrun okuyuşu ve ümmet genelinin kabulü olduğunun sonucuna varıldı. Yedi kırâat her ne kadar sahih kırâat diye biliniyorsa da sahih kırâatini bu yedi kırâatle sınırlı kılan hiç kimse yoktur.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmet**,Sait,Muhammed,“*Et-Tevcih ’ül-Belaği Lil-Kırâatil Kur’anıyeti*”, Mektebetü’l-Edeb, 1980.
- Akdemir**, Salih, “*Kur’an’ın Toplanması Ve Kırâatı Meselesi*”, 1. Kur’an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler, 1-3 Nisan, Ankara,1994.
- Albayrak**, Halis, “*Kırâat Sorunu*”,*Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık, 2001.
- Albayrak**, Halis, “*Taberî ve Kırâat*”, Kur’an Ve Tefsir Araştırmaları, İstanbul, 2002.
- Âşikkutlu**, Emin, “*Kırâat Kelimesinin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb’a Hadisleri (Tahriç,Tahlil Ve Değerlendirme)*”, Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları, İstanbul, 2002.
- Andveri**, Rinhart Bayter, “*Tekmilet’ül Meacim’ül-Arabî*”, Kültür Ve Enformasyon Bakanlığı, Irak
- Ater**, Hasan Diyaeddin, *el-Ahruf’üs-Seb’â ve Menzilet’ül- Kiraati Minha*, 1. Baskı, Dar’ul-Beşair’ül-İslamiyye, Beyrut, H. 1409.
- Aydınlı**, Abdullah, “*Hadis İstılahları Sözlüğü*”,İstanbul, 1987.
- Babai**, Ali Ekber, “*Tefsir Ekolları*”, el-Mustafa Yayınları, İstanbul,2014.
- Babanzâde**, Ahmed Naîm, “*Tecrîd-i Sarih Mukaddimesi*”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Bağcıh**, Mustafa, “*Hadis Edebiyatı*”, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012.
- Bâkılânî**, Muhammed b.Tayyib, “*Kitabu Temhîdu’l-evâil ve talhisu’d-delâil*”, (nşr. İmaduddin Ahmed Haydar), Beyrût, 1987.
- Bayraktutan**, Osman, “*Kırâatlerde Tevâtür Olgusu*”, Gece Akademi Yayınları, Ankara, 2019.
- Bayraktutan**,Osman, *Kırâatlerde Âhâd Kavramı*, Gece Akademi Yayınları, Ankara, 2019.

Bayraktutan, Osman, Semantik Analiz Yöntemi Açısından Tevâtür Kavramı, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015.

Bazemûl, Muhammed Salim, “*El-Kırâat Ve Eseruhâ Fi't-Tefsîr Ve'l-Ahkâm*”, Riyad, 1996.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Tdv Yayınları, Ankara, 1979.

Çakan, İsmail Lütfü, “*Hadis Usûlü*”, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

Çetin, Abdurrahman, “*Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatler*”, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.

Dağ, Mehmet, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, Kırâat İlminin Akademik Serencamı-Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine- *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 56, 2013.

Demirci, Muhsin, “*Tefsir Usulü*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Banna, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-erbe'ate 'Aşer*, (Thk. Enes Mahrâh), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân, 2011.

el-Curr, Dr. Halil, *Larus el-Ma'cem'ül-Arebiyyül-Hadis*, Mektebetü Larus, Paris, 1987.

Dümeynî, Misfir b. Gurmullah, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, çev: İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.

Ebu Şamet Abdurrahman b. İsmail, *el-Mürşid'ül-Kamil ila Uum'i Tetaâlleku bil-Kiatab'il-Aziz*, Dar'ul-Kutub'ul-İlmiyye, Kahire, 2003.

Ebu Zar'â, Abdurrahman B. Muhammed B. Zencelet, “*Hucet'ül-Kırâat*”, Müessesetü Risalet, Beyrut, 1997.

Ebu'l Hüseyin, Ahmet b. Faris b. Zekeriya, “*Ma’cemu Mekayisi el-Luğat*”, Dar’ul-Fikr, 1979.

Ebu'l-Huseyn, Ahmed İbn Fâris b. Zekeriyya, “*Mu’cemu'l-Luğa*(Tahkik: Züheyr Abdülmühsin Sultan, Beyrut, 1986.

Ebul Haccac,Yusuf b. Süleyman b. İsa, *Eş’âr’uş-Şuârais-Sittet’il-Cahilin*, el-Mektebet’üş-Şamile, Medine.

Ebül Kasım , Hüseyin B. El-Fadl, “*Müfredat’ü Elfaz’ül Kur’an*”, Dar’ül-Kalem, Beyrut.

ed-Dimyati, el- Allame eş-Şeyh Şahabettin Ahmet b. Muhammed b. Abdülğani, *İthafu-Fudlail-Beşer fî Kirâat’il-Erba’at’il-Âşer*, Dar’ül kütüb’ül ilmiye , Beyrut.

El-Âmilî, Muhsin Emin, “*Nakzü’l-Veşî’a Beyne’l-Hakâiki ve’l-Evhâm*”, Müesseset’ül-lemî, IV. Baskı, Beyrut, 1404/1983.

El-Ayni,Bedreddin,“*Dar’ul Kütübul İlmiye*”, Birinci Baskı, Beyrut,1993.

El-benna, ed-Dimyati,*İthafu Fudlail- Beşer bil-Kira, at’il-Aşer*,thk.d. Şaban Muhammed İsmail,Alem’ül-Kutub ve Mektebet’ül-Külliyat’il-Ezheriye,H. 1407.

el-Berda’i, Sa’dullah, *Hedaik’ül-Dekaik*,Salah Bilici Kitabevi, tsz.

El-Farisi, Abdulfetteh İsmail Ebu Ali, “*İlmi Tefsir Ve Kıratıta Hayatı Ve Konumu*”, Darul Matbaatil Hadise, Cidde, 1989.

el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya’kub b. Süfân, *Kitâbu’l-Ma’rife Ve’t-Târîh*, (thk. Ekrem Ziyâ Umerî), Mektebetüd-Dâr, Medine,1410.

el-Harputi, Abdullatif, “*Tenkik’ül-Kelam fî Akaid-i ehl’il-İslam*”, TDV., Elazığ, 2000.

El-Hilli, Ebu'l-Kasım, Es-Seyyid, “ *El-Beyan Fi Tefs’iri’l-Kur’an*”, Daru’z-Zehra, Beyrut.

El-İsfehânî, Rağîb,“*El-Müfredât Fi Ğarîbi’l Kur’ân*”, (Thk. Muhammed Halîl Aytânî) Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, 2001.

el-Kasemi, Cemalettin, “ *Kavaidü Tahdis Min Fününi Müstaleh’ül- Hadis,*” Matbaatu ibni Zeydan, Dimeşk,1925.

El-Kasemi, Cemalettin, “ *Kavaidü Tahdis Min Fününi Müstaleh’ül- Hadis,*” Matbaatu İbni Zeydan, Dimeşk, 1925.

El-Kattân, Mennâ, “*Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’â*”,Müessesetü’r-Risale, XXV. Baskı, Beyrut, 1415/1994.

el-Kaysî, Ebî Tâlip el-Mekkî, Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed “*El-İbâne An me’âni’l-Krâat*”, Dımaşk, 1979.

el-Makdisi,Ebu Şamet, *el-Mürşid’il-Veciz İla Mebahis-i Teteâlluku bil-Kitab’il-Aziz*, Daru Sadr, Beyrut,trs.

el-Maturidi, Muhammed b. Muhammed b. Mahmut ebu Mansur, *Tefsiri Maturidi*, Dar’ul-Kutub’il-İlmiyye, Beyrut,2005.

el-Mişkini, Ayetullah el-Hacc el-Mirza Ali, “*İstalahat’ül- Usul ve Mu’zemu Ebhasiha*”, 5. Baskı, Matbaatı el-Hadi, Kum, h. 1313.

El-Mizzî, Ebü’l-Haccâc Cemâleddîn Yûsuf B. Abdurrahmân, “*Tehzîbü’l-Kemâl*”, Beyrût,1989.

El-Ustaz, Dr. Muhyeddin Sabır, Larus, “*El-Mu’cemül Arebiyyül Esasi*”, Sahih Mad. Lübnan, tsz.

En-Nisâbüri, Muhammed B. Abdillâh El-Hâkim, *Ma’rifetu Ulumi’l-Hadîs*, (Thk. Muazzam Huseyn), Dâru İhyai’l-‘Ulûm, Beyrût, 1417/1998.

Erdoğan, Mehmet, “*Fıkıh Ve Hukuk Terimleri*”, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

Eren, Cüneyt, *Kur’an İlimleri Ve Tefsir İstılahları*, Ekev Yayınları, Erzurum, 2001.

er-Razi, Fahrettin, Muhammed b. Ömer b. Huseyn b. Hasan ibn-i Ali, et-Teymi, el-Bekri, eş-Şafi’i, “*et-Tefsirül Kebir/ Mefatih’ül Ğayb*”, Birinci baskı, Mektebet’ül-İman, Kahire, 1992.

Ertürk, Mustafa, “*Haber-İ Vâhid Maddesi*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İsam Yayınları, İstanbul, 1988.

Es Salih, Subhi, “*Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*”, Beyrût, 1979.

es-Sağır, Muhammed Ahmed, *el-Kiraat'üş-Şazzetu ve Tevcihuhan-Nahvi*, Darûl-Fikr, Dimeşk, 1999.

es-Su'lebi, Ahmed b. Ahmed b. İbrahim, *el-Keşfu vel-Beyan ân Tefsir'il-Kur'an*, Dar'u İhyai Turas'il-Arebi, Beyrut, 2002.

Es-Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahman B. Ebî Bekir, “*El-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*”, Thk. Merkezü'd-Dirasati'l-Kur'âniyye, Medîne, tsz.

Eş-Şeyh Abdülhak, *Tedric'il-Edani*, Salah Bilici Kitabevi, tsz.

Mansur, Eş-Şeyh Abdulhamit Yusuf, *Neylül-Hayrat fî Kiraat'il-Âşr'il-Mütevâtiret Min Tarik'ış-Şatibiyyeti ved-Durret*, Daru İbni Haldun, İskenderiye, 1996.

Hatib, Eş-Şeyh et-Tayyib Ahmed, *Tefsir'ış-Şeyh Ahmed Hatibe*, el-Mektebet'üş-Şamile, Medine.

et-Tabersi, Eş-Şeyh Ebu Ali el-Fadl b. el-Hasan, “*Mecme'ul Beyan fî Tefir'il-Kur'an*” Dar'ul-Fikr, Beyrut/Lübnan, 1994.

Bakle, Eymen, *Teshil-i İlmi Kiraat*, Birinci Baskı, Dimeşk, 2008.

Ez-Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed B. Abdillâh, *El-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1391/1972.

Fırat, Yavuz, “Kırâat Tertîl Ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal araştırma ve Karşılaştırması”, *E.Ü. İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:13, 2002.

Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, Marmara Üni. İlah. Fak. Yayınları, İstanbul, 1993.

Hindavî, Ali İsmail Seyyid, “*El-Camiu'l-Mufid Fi Şerhi'ş-Şatibiyye Fi'l-Kırâati's-Seb'a*”, Daru'l-Kimme, İskenderiye, 2011.

İbn Fâris, Ebi'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, b. Zekeriyya, “*Mücmelü'l-Lüğa*”, thk: Züheyr Abdulmuhsin Sultan, Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut, 1407/1986.

İbn Hacer, Ahmed B. Ali B. Hacer El-Askalanî, “*Nüzhetü'n-Nazar Fi Tevdîhî Nuhbetü'l-Fiker*”, Thk. İzzuddin Dullî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2012.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrût,1374.

İbn Mücâhid, Ebûbekir, “*Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kiraât*”, tah. Şevki Dayf, Kahire, tsz.

İbn Salâh, Ebû Amr Osman, “*Ulûmu'l-Hadîs*”, (Thk. Nurettin Itr), Dârü'l-Fikr, Beyrût, 1998.

İbn-i Atiyye, el-Endülüsü Ebu Muhammed Abdulhak, *el-Muharrer'ül-Veciz fi Tefsir'il-Kitab'il-Aziz*, Dar'ul-Kutub'il-İlmiyye, Beyrut, H.1422.

İbn-i Hacib, Eş-Şeyh, Abdurrahman Cami, “*Molla Camii*”, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1968.

İbnu'l Cezerî, Ebü'l Hayr, Muhammed b. Muhammed, “*Mi'râcü'l-Minhâc Şerhü Minhâcü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*”, thk: Şa'ban Muhâmmmed İsmail, Matbaatü'l-Hüseyn, Kahire, 1414/1993.

İbnü's-Sübkî, Tacuddin Abdulvehhab, *Metnu Cemü'l-Cevâmî*, Mektebetü Ahmed b. Sa'd, Endenozya, tsz.

İsa, Muhammed Mes'ud Ali Hasan, “*Eseru'l-Kirâati'l-Kur'aniyye Fi'l-Fehmi'l-Luğaviyye*”, Daru's-Selam, Kahire, 2009.

Kamhavi, Muhammed es-Sadık, *Telai'ül-Beşer fi Tevcih'il-Kiraat'il-Aşer*, Matbaat'un-Nasr, Kahire, 1978.

Karaçam, İsmail, “*Kur'an'ın Nüzulü Ve Kirâati*”, İfav Yay., İstanbul, 2012.

Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerîm'in Nüzulü ve Kirâati*, 3. Bsk., M.Ü. İfav Yayınları, İstanbul, 2011.

Kâsımî, “*Kavâidü't-Tahdîs Min Fünûni Mustalâhi'l-Hadîs*,” (Thk. Muhammed Behçe Baytar) Mektebetü'n-Neşri'l-Arabî, Dımaşk, 1925.

Keskiöglu, D. Osman, “*Nuzulünden Günümüze Kur’an -ı Kerim Bilgileri*”, TDV. 5. Baskı, Ankara, 2010.

Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed B. Ahmed, “*El-Camiu-Li-Ahkam’il-Kur’an*”,(Tahkik, Ahmet Abdulhalim) Dar’uş-Şa’b, Kahire, H. 1372.

Larus, el-Curr Halil, Larus,“ *el-Ma’cem’ül el-Arebiyyül Hadis*”, Mektebatu Antevan, Lübnan.

Ma’rifet, Muhammed Hâdî, “*Et-Temhîd Fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*”, Kum,1416.

Ma’rifet, Muhammed Hadi, “*Şia’uun Kırâatlere ve Kur’anTarihine Bakışı*”, Kevser Yayınlan, İstanbul, tsz.

Maşahı, Mehmet Emin, “*Tarihi Ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*”, Ankara, tsz.

Meclisî, Muhammed Bâkır B. Muhammed, “*Bihâru’l-Envâr*”, Beyrut, 1404/1984.

Ebi Talib,el-Mekki, *el-İbanetu ân Meâni’il-Kiraat*, thk. Muhiyeddin Ramazan, Dar’ul-Me’mun lil-Sûrat, Dimeşk, 1979.

Mennân, ibn-i Halil Kattân, *Mebâhis Fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 3. Baskı, Mektebetü’l-Meârif: 1421/2000.

Receb,Muhammed Abdulhakim b. Süleyman, *el-İhticacu lil-Kiraat’iş-Şevaz*, Camiât’ül-Ezheriyye, Kulliyetil-Luğatil-Arebiyye,1989.

İsmail, Muhammed Bekir,*Dirasat’un fî Ulum’ul-Kur’an*, Dar’ul-Menar, Kahire, 1. Baskı, 1991.

Abdullah,Muhammed Mahmud,*Müessesetü Şebab’ül-Cami’â*, İskenderiye, 2001.

Muhaysin, Muhaysin, Muhammed Salim, “*Fî Rihâbi’l Kur’âni’l-Kerîm*”, Mektebetü’l-Külliyeti’l-Ezheriyye, Kahire, 1980.

İbni Süleyman, Mukatil, *Tefsiri Mukatil İbni Süleman*, Daru İhyau Turas, Beyrut, H. 1423.

Rafi'i, Mustafa Sadık, *İ'caz'ül-Kur'an ve Beleğat'ün-Nebeviyye*, Mektebet-ü Ticariyye, Mısır, 1965.

Muttakî El-Hindî, Ali b. Hüsâmeddîn b. Abdülmelik, “*Kenzü'l-'Ummâl Fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl'*”, Beyrût, 1979.

Al-i İsmail, Nebil b. Muhammed İbrahim, *İlm'ül-Kırâat*, Mektebet'üt-Tevbe, Riyad.

Boleli, Nusrettin, *Belâğat*, MÜİFV., İstanbul, 2017.

Ömer, Muhtar Ahmet, Abdul Hamit, “*Mu'cem'ül Lüğat'ül-Arebiyye – Muasır*”, Naşır, Darül-Kütüb, 1. Baskı, tsz.

Önen, Hacı, “*Kırâat Tarihi Ve Kırâat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*”, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017.

Özavşar, Mehmet Emin, “*Sahih Hadis*” Kavramı Üzerine Bir Çözümleme”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1, 2000.

Özdemir, İbrahim, “*İmam Şafi'de Hadislerin Kur'an'a Ârzı*”, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt:54, Sayı 3, 2018.

Özdemir, Veysel, “*Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis Istılâhının Ortaya Çıkışı*”, *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı 45, Eylül 2013.

Öztürk, Mustafa, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.

Paçacı, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010.

Polat, Salahattin, “*İsnadın Menşei ve Hadîste Kullanımının Tarihi Seyri Üzerinde Tartışmalar*”, Hadîs Araştırmaları, İnsan Yayınları, İstanbul, tsz.

Radî, Seyyid, *Hakaiku't-Te'vil Müteşabihu't-Tenzil, Şebeketü Mearifi'l-İslamiyye*, Beyrut. tsz.

Ra'ini, Ebu Abdullih Muhammed b. Şureyh, “*el-Kafi fi'l-Kıraati's-Seb'a*”, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2000.

Sadık Râfi'î, Mustafa, *İ'câzu'l-Kur'ân ve Belağâtu'n-Nebeviyye*, Mektebetü't-Ticariyye, VIII. Baskı, Mısır,1385/1965.

Sait, Muhammed Ahmet, “*Et-Tevcih'ül-Belaği Lil-Kırâatil Kur'anîyeti*”, Mektebet-ül Edeb, 1980.

Seber, Abdulkerim, “Semantik-Delâlet Kavramlarının Mukayesesi Ve Anlambilim Kavramının Muhtevasının Tespiti”,*C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013.

Sehavi, Ali b. Muhammed, “*Cemalü 'l-Kurrâ'i ve Kemail'ül-İkra*”, Nâşir; Ali Hüseyin el-Bevvab, c.II, Mekke, 1987.

Sofuoğlu, Mehmet, “*Tefsire Giriş*”, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

Soysaldı, Mehmet, “*Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*”, Fecr Yayınevi, İstanbul, tsz.

Süyûtî, Celaleddin, “*el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*”, thk. Mustafa Dîb Boğa, Dâru İbn Kesir, II. Baskı, Beyrût, 1414/1993.

Şâkir, Ahmed Muhammed, “*El-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*”, Beyrût, 1983.

Şelebî, “*er-Rivaye ve'l-Kıyas beyne'l-Kurrâ'i ve'n-Nuhât*”, Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmi ve't-Turâs el-İslamî, Mekke, 1979.

Şen, Ziya, “*Şia'nın Kırâatlere Ve Kur'an Tarihine Bakışı*”, Tibyan Yayınları,tsz.

Şimşek, Sait, “*Kırâatlerde Tevatür Meselesi*”, Müzakereler, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları- Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.

Taftazanî, Sâdeddin, “*Şerhu'l-Akâid*” (Kelam İlmi ve İslam Akaidi), çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.

Tahanevî, Zafer Ahmet, “*Yeni Usûl-İ Hadis*”, (Trc. İbrahim Canan), İzmir, 1982.

Tahâvî, Ebi Cafer Ahmed b. Muhammed, “*Muhtasar et-Tahâvî*”, thk: Ebû'l-Vefâ Efgâni, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire, 1370/1950.

Tusi, “*Et-Tibyan Fi Tefsir'il-Kur'an*”, Cilt:1, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Ulu Arif, “Hadîs Rivâyetinde İsnadın Başlaması Ya Da Fitnenin Tarihi İbn Sîrîn'in İsnadla İlgili İfadelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme”,*Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 12, Sayı 1, 2012.

Ünal, Mehmet, “*Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*”, Fecr Yay., Ankara, 2005.

Yüksek, Muhammed İsa, “*Kırâat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2014.

Yüksek, Muhammed İsa, “*Kırâat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması*” (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, 2014.

Yüksel, Ali Osman, “*Mütevâtir Kırâatler*”,*M. Ü. İlahiyat Fakültesi*, Tartışmalı İlmi Toplantı 14-15 Ekim, İstanbul, 2000.

Zerkani, Muhammed Abdulazim, *Menahil'ül-İrfan fi Ulum'il-Kur'an*, Darul-Fikr, Beyrut, 1988.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, “*Menâhilü'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*”, Thk. Fevâz Ahmed Zemerlî, Beyrut, 1415/1995.